

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน)

ปริญญา

การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง การศึกษาการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน
อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ

The Study of Rice Plantation and Farmers' Self-reliance of Ban Thunglane,
Tambon Pran, Amphoe Khun Han, Si Sa Ket Province

نامผู้วิจัย นางสาวแววตา ไชยทอง

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิพลักษณ์ สีจันทร์, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รองศาสตราจารย์ลลิต์ กาวีตะ, Ph.D.)

ประธานสาขาวิชา

(รองศาสตราจารย์วิพัทธ์ จินตนา, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา วีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

สิงสีทงจิ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษาการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน
ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ

The Study of Rice Plantation and Farmers' Self-reliance of Ban Thunglane,
Tambon Pran, Amphoe Khun Han, Si Sa Ket Province

โดย

นางสาวแวตยา ไชยทอง

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน)

พ.ศ. 2556

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

แนวดา ไซทอง 2556: การศึกษาการปลูกข้าวและการฟ้ตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน
อำเภอนาหวาย จังหวัดศรีสะเกษ ปริญญาวิตยาศาสตรมหาบัณฑิต (การใช้ที่ดินและการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน) สาขาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก:
ผู้ช่วยศาสตราจารย์พัลลภ สัจจันทร์, Ph.D. 176 หน้า

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษา 1) สภาพพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจสังคม 2) การปลูกข้าว
และ 3) ความสามารถในการฟ้ตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหวาย จังหวัดศรีสะเกษ
เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสำรวจ การสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการรวบรวมจากเอกสาร วิเคราะห์
ข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

ผลการศึกษา พบว่า ครัวเรือนชาวนามีการปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรัง รูปแบบการปลูกข้าวเป็นแบบ
นาหว่านน้ำตม พันธุ์ข้าวที่ปลูกมีข้าวขาวดอกมะลิ 105 ข้าวชัยนาท และข้าวปทุมธานี การปลูกข้าวและวิธีชุมชน
ในพื้นที่บ้านทุ่งเลน แบ่งได้เป็น 4 ช่วง คือ แบบพึ่งพิงธรรมชาติ (พ.ศ. 2560 - 2500) พึ่งพาปัจจัยนอก (พ.ศ. 2501-
2530) ก่อเกิดหนี้สิน (พ.ศ. 2531-2545) และพลังกลุ่มชาวนา (พ.ศ. 2546-2553) ทั้งนี้การปลูกข้าวนาปีและนาปรัง
แยกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มครัวเรือนชาวนาที่มีการใช้สารเคมีอย่างเดี่ยว และกลุ่มครัวเรือนชาวนาที่มีการลด
การใช้ปุ๋ยและสารเคมีเกษตรลง ซึ่งต้นทุนในการผลิตข้าวนาปีใช้สารเคมีเพียงอย่างเดียว 2,037 บาท/ไร่ ให้ผล
ตอบแทนเฉลี่ย 4,053 บาท/ไร่ ข้าวนาปรังใช้สารเคมีเพียงอย่างเดียวมีต้นทุน 2,157 บาท/ไร่ ให้ผลตอบแทนเฉลี่ย
3,198 บาท/ไร่ ต้นทุนในการผลิตข้าวนาปีที่ลดใช้สารเคมีและปุ๋ยเคมี 1,935 บาท/ไร่ ให้ผลตอบแทนเฉลี่ย 4,155
บาท/ไร่ ข้าวนาปรังที่ลดใช้สารเคมีและปุ๋ยเคมีมีต้นทุน 2,055 บาท/ไร่ ให้ผลตอบแทนเฉลี่ย 3,283 บาท/ไร่ เมื่อ
เปรียบเทียบขนาดพื้นที่ปลูกข้าวที่เหมาะสมกับค่าใช้จ่ายในการยังชีพของครัวเรือนชาวนาที่มีสมาชิก 5 คน มีค่า
ยังชีพ 32,726 บาทต่อปี หากจะให้ครัวเรือนชาวนาสามารถอยู่รอดได้ การทำข้าวนาปีและข้าวนาปรังแบบเคมี
กรณีที่มีรลดเป็นของตนเองต้องมีพื้นที่ปลูกข้าวเท่ากับ 5 ไร่ ส่วนการทำข้าวนาปีและข้าวนาปรังแบบเคมี
กรณีที่ไม่มีรลดเป็นของตนเองต้องมีพื้นที่ปลูกข้าวเท่ากับ 4.6 ไร่ การทำข้าวนาปีและข้าวนาปรังแบบเคมีผสม
อินทรีย์ กรณีที่มีรลดเป็นของตนเองต้องมีพื้นที่ปลูกข้าวเท่ากับ 4.8 ไร่ ส่วนการทำข้าวนาปีและข้าวนาปรังแบบ
เคมีผสมอินทรีย์ กรณีที่ไม่มีรลดเป็นของตนเองต้องมีพื้นที่ปลูกข้าวเท่ากับ 4.4 ไร่สมาชิกในครัวเรือนจึง
สามารถอยู่รอดได้

การฟ้ตนเองของครัวเรือนชาวนา พบว่า สามารถฟ้ตนเองได้ด้วยรายได้จากภาคการเกษตร ด้านปัจจัย
การผลิต ได้แก่ พื้นที่การเกษตรที่เป็นของตนเอง ด้านแรงงานการผลิตที่อาศัยแรงงานภายในครัวเรือน การลด
ต้นทุนการผลิต เช่น การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเอง การลดใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี นอกจากนี้ครัวเรือนชาวนา
มีข้าวไว้บริโภคภายในครัวเรือนมีปริมาณที่เพียงพอต่อสมาชิกในครัวเรือนตลอดทั้งปี

ลายมือชื่อนิติ

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

Wawta Chaithong 2013: The Study of Rice Plantation and Farmers' Self-reliance of Ban Thunglane, Tambon Pran, Amphoe Khun Han, Si Sa Ket Province. Master of Science (Sustainable Land Use and Natural Resource Management), Major Field: Sustainable Land Use and Natural Resource Management, Interdisciplinary Graduate Program. Thesis Advisor: Assistant Professor Thippawal Srijantr, Ph.D. 176 pages.

This research was aims to study for 1) the social-economic background, 2) the rice production background and 3) the framers' self-reliance of the rice farmers at Thunglane Village, Pran sub-district, Khun Han district, Si Sa Ket Province. The data were collected from field survey, household interview, in-depth interview and supported documents. Quantitative and qualitative were employed.

The results showed that there were 2 types of rainy season and off-season of the wet seeded rice production. The rice cultivars found were Khao Mali 105, Chai Nat, and Pathum Thani. Rice domestication and the Thunglane community livelihood could be categorized into 4 periods, *i.e.* the natural dependence during 1917-1957, the extremely factors dependence during 1958-1987, the occurrence of a debt during 1988-2002, and the liabilities rice farmer during 2003-2010. The farmer households were characterized into 2 groups of the fully chemicals using and mixed chemical-organic using. For the fully chemical using group, the average production cost of the rainy season rice was 2,037 bath/rai with the net return of 4,053 bath/rais. While, the average production cost of the off-season rice was 2,157 bath/rais with the net return of 4,155 bath/rais. In the case of the mixed chemical-organic using group, the average production cost of the rainy season rice was 1,935 bath/rai with the net return of 4,155 bath/rais. While, the average production cost of the off-season rice was 2,055 bath/rais with the net return of 3,300 bath/rais. The comparison of appropriate land size with the cost of living revealed that the 5-members household should earned about 32,726 bath/year for their survival. In the case of fully chemical use group, the appropriate paddy size should be 5 rai for farmers who had their own tractors, where as 4.6 rai for those farmers who did not have which were required for self-reliance to survive. For the chemical use reduction group, the average paddy size of 4.8 rai was for the own tractor farmer and 4.4 rai for that had no own tractor.

The self-reliance of rice farmer household was showed that reliable on agricultural income including production inputs of own rice filed and household labor, reduction of production cost, e.g. keep their own seed, as well as reduced the fertilizers and chemical use. In addition, adequate rice grain for household consumption throughout the year was necessary.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทิพวัลย์ สีจันทร์ อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก และรองศาสตราจารย์ ดร.ลิลลี่ กาวิตุ้ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ให้
คำปรึกษาในการเรียน ตลอดจนการตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์จนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์โครงการบัณฑิตศึกษา สาขาการใช้ที่ดินและการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนที่ได้อบรมสั่งสอน และมอบความรู้ตลอดจนให้คำแนะนำที่เป็น
ประโยชน์ และขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับพี่น้อง ที่ช่วยเหลือในการเก็บข้อมูล ฟังสัมภาษณ์
ที่เพียใจ และคุณชยพล ที่คอยให้คำปรึกษาและช่วยชี้แนะในทุกๆเรื่อง พร้อมทั้งผู้บังคับบัญชา
ผู้ร่วมงานพี่ๆ น้องๆ สำนักจัดการความรู้ และเพื่อนร่วมรุ่น SLUSE ทุกท่านที่เป็นกำลังใจและให้
การสนับสนุนและช่วยเหลือ ตลอดระยะเวลาที่ศึกษาไว้ ณ โอกาสนี้ ด้วย

ด้วยความดีหรือประโยชน์อันเนื่องมาจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอมอบแด่คุณแม่ที่ได้อบรม
ให้กำลังใจและสนับสนุนในทุกด้าน แก่ผู้วิจัยตลอดมาในทุกเรื่องขอขอบพระคุณครอบครัวที่คอย
ส่งเสริมและให้กำลังใจ

แหวตา ไชยทอง
เมษายน 2556

สารบัญ

หน้า

สารบัญ	(1)
สารบัญตาราง	(2)
สารบัญภาพ	(5)
คำนำ	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา	4
การตรวจเอกสาร	6
อุปกรณ์และวิธีการ	37
ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์	45
สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	135
สรุปผลการศึกษา	135
ข้อเสนอแนะ	138
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	142
ภาคผนวก	146
ภาคผนวก ก พื้นที่เพาะปลูกผลผลิต และผลผลิตต่อไร่ ของข้าวนาปี นาปรัง และรายได้ผลผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน	147
ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์	159
ภาคผนวก ค ภาพพื้นที่และกิจกรรมของครัวเรือนชาวนา	169
ภาคผนวก ง รายชื่อครัวเรือนตัวอย่าง 40 ครัวเรือน	173
ประวัติการศึกษา และการทำงาน	176

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	สภาพภูมิอากาศของหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปี 2553	56
2	สภาพทั่วไปของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553 จำแนกตามเพศและอายุ	64
3	สภาพทั่วไปของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553 จำแนกตามระดับการศึกษา	68
4	ขนาดครัวเรือนและช่วงอายุแรงงานของชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ	66
5	จำนวนแรงงานและช่วงอายุแรงงานในครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ	66
6	ขนาดพื้นที่ทำนาของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	68
7	ลักษณะการถือครองพื้นที่ทำนาของครัวเรือน ชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	68
8	พื้นที่ทำนาต่อแรงงานครัวเรือนของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	69
9	การประกอบอาชีพของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	70
10	รายได้ภาคเกษตรของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	72
11	รายได้นอกภาคเกษตรของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	73
12	รายได้รวมของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	74
13	รายจ่ายในครัวเรือนของชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	75

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
14	จำนวนหนี้สินของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนหาญ จังหวัด ศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	75
15	เงินออมของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนหาญ จังหวัด ศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	76
16	สภาพการใช้จ่ายในการปลูกข้าวนาปี ปีการเพาะปลูก 2552/2553	95
17	ผลผลิตข้าวนาปีของชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนหาญ จังหวัด ศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	97
18	การจัดการผลผลิตข้าวนาปีของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	98
19	ค่าประมาณการต้นทุนคงที่หรือค่าเสื่อมราคาของอุปกรณ์การทำนาข้าวของ ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	99
20	ค่าประมาณการต้นทุนผันแปรของการปลูกข้าวนาปีต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของ ครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	101
21	ค่าประมาณการรายได้ผลผลิต และรายได้หลังหักต้นทุนผันแปรของการ ปลูกข้าวนาปีต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	102
22	สภาพการใช้จ่ายในการปลูกข้าวนาปรัง ปีการเพาะปลูก 2552/2553	105
23	ผลผลิตข้าวนาปรังของชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	106
24	ราคาผลผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอ บุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	107
25	การจัดการผลผลิตข้าวนาปรังของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบล พราน อำเภอบุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	108

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
26	ค่าประมาณการต้นทุนผันแปรของการปลูกข้าวนาปรังต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของ ครัวเรือน ชวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหมื่น จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	109
27	ค่าประมาณการรายได้ผลผลิต และรายได้หลังหักต้นทุนผันแปรของการ ปลูกข้าวนาปรังต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของครัวเรือนชวนาหมื่นบ้านทุ่งเลน ตำบล พราน อำเภอนาหมื่น จังหวัดศรีสะเกษปีการเพาะปลูก 2552/2553	110
28	ค่าประมาณการมูลค่าเพิ่มผลผลิตของการปลูกข้าวต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของครัวเรือน ชวนาหมื่นบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหมื่น จังหวัดศรีสะเกษ ปีการ เพาะปลูก 2552/2553	111
29	สัดส่วนรายได้ภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตรของครัวเรือนชวนา หมื่นบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหมื่น จังหวัดศรีสะเกษ ปีการ เพาะปลูก 2552/2553	115
30	แสดงค่ายังชีพและค่าใช้จ่ายของครัวเรือนชวนาประจำปีการเพาะปลูก 2552/2553	116
31	ค่าประมาณพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคของสมาชิกใน ครัวเรือนชวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหมื่น จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	131

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	กรอบแนวคิดในการวิจัย	38
2	แผนที่จังหวัดศรีสะเกษ	47
3	แผนที่อำเภอขุนหาญ	48
4	แผนที่การตั้งบ้านเรือนและโครงสร้างพื้นฐานบ้านทุ่งเลน	50
5	แผนที่แหล่งน้ำหนองหัวน้ำและห้วยทาของหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอ ขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ	51
6	สภาพแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ใช้ในการทำการเกษตรของเกษตรกร บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ	52
7	แผนที่ชุดดิน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ	55
8	โรงเรียนบ้านทุ่งเลน	57
9	วัดบ้านทุ่งเลน	57
10	ศาลปู่ตาที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ	58
11	เครื่องเล่นไหว้ในงานประเพณีแซนโดนตา “สารทเขมร”	60
12	การรำแม่มด หรือเรือมมมีวด	61
13	โรงสีข้าวชุมชนหมู่บ้านทุ่งเลน	87
14	ปฏิทินการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนา หมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอ ขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	90
15	การไถดะที่ปล่อยให้น้ำขังเพื่อกำจัดวัชพืชก่อนที่จะมีการไถแปรของชาวนา บ้านทุ่งเลน	91
16	การไถแปรและการไถคราด	92
17	การขุดร่องน้ำเพื่อระบายน้ำออกก่อนการหว่านข้าวของชาวนา	92
18	วัชพืชที่ขึ้นในแปลงนา เช่น หญ้าข้าวนก กกชนาก	95
19	การเก็บเกี่ยวข้าวโดยใช้แรงงานคนและการเก็บเกี่ยวโดยใช้รถเกี่ยวข้าว	96
20	ภาพเปรียบเทียบรายได้จากการเกษตรเทียบกับเส้นยังชีพของครัวเรือนชาวนา หมู่บ้านทุ่งเลน ปีการเพาะปลูก 2552/2553	118
21	ภาพเปรียบเทียบรายได้รวมเทียบกับรายจ่ายของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้าน ทุ่งเลน ปีการเพาะปลูก 2552/2553	120

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
22	ภาพเปรียบเทียบรายได้รวมเทียบกับเส้นยังชีพของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ปีการเพาะปลูก 2552/2553	122
23	เปรียบเทียบแรงงานในการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	123
24	เปรียบเทียบมูลค่าเพิ่มผลผลิตการปลูกข้าวกรณีมีรถไถและไม่มีรถไถของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	125
25	เปรียบเทียบขนาดพื้นที่ปลูกข้าวแบบเคมีกับค่าใช้จ่ายในการยังชีพของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	126
26	เปรียบเทียบผลผลิต ต้นทุน ผลตอบแทนในการปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรังของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	127
27	เปรียบเทียบผลผลิต ต้นทุน ผลตอบแทนในการปลูกข้าวแบบเคมีและข้าวแบบเคมีผสมอินทรีย์ของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553	128
ภาพผนวกที่		
ค1	แหล่งต้นน้ำหนองห้วยน้ำ แหล่งน้ำสายหลักของหมู่บ้านทุ่งเลน	170
ค2	ฝายน้ำล้นห้วยทา แหล่งน้ำสายหลักของหมู่บ้านทุ่งเลน	170
ค3	สภาพแปลงนาข้าวนาปรังของหมู่บ้านทุ่งเลน	171
ค4	รถไถนาขนาดเล็กแบบเดินตามใช้สำหรับการเตรียมดินในแปลงนาข้าว	171
ค5	สภาพคลองส่งน้ำในฤดูการทำนาปรัง	172
ค6	ผลผลิตจากยางพาราในหมู่บ้านทุ่งเลน	172

**การศึกษาการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน
ตำบลพราน อำเภอกุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ**

**The Study of Rice Plantation and Farmers' Self-reliance of Ban Thunglane,
Tambon Pran, Amphoe Khun Han, Si Sa Ket Province**

คำนำ

ข้าว จัดเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญและเป็นสินค้าส่งออกอันดับต้นๆ ของประเทศไทย การผลิตข้าวในปีในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2547/48-2551/52) พื้นที่ปลูกลดลงจาก 57.652 ล้านไร่ ในปี 2547/48 เป็น 57.422 ล้านไร่ ในปี 2551/52 หรือลดลงในอัตราร้อยละ 0.15 แต่ผลผลิตและผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้นจาก 22.649 ล้านตันข้าวเปลือก และ 393 กิโลกรัมต่อไร่ ในปี 2547/48 เป็น 23.235 ล้านตันข้าวเปลือก และ 405 กิโลกรัมต่อไร่ ในปี 2551/52 หรือเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 0.41 และ 0.58 ตามลำดับ สำหรับข้าวนาปรังในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2548-2552) ทั้งพื้นที่ปลูก ผลผลิต และผลผลิตต่อไร่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจาก 8.914 ล้านไร่ 5.888 ล้านตันข้าวเปลือก และ 661 กิโลกรัมต่อไร่ ในปี 2548 เป็น 12.402 ล้านไร่ 8.415 ล้านตันข้าวเปลือก และ 679 กิโลกรัมต่อไร่ ในปี 2552 หรือเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 9.61, 10.27 และ 0.61 ตามลำดับ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2552)

วิธีการปลูกข้าวของชาวนาภาคอีสานแต่ดั้งเดิม เป็นการปลูกข้าวแบบพึ่งตนเองทั้งในด้านแรงงาน เช่น วัฒนธรรมเอาแรงกัน เป็นวัฒนธรรมแรงงานที่อยู่คู่กับสังคมการเกษตรในเขตพื้นที่ชนบทของภาคอีสาน ตลอดจนถึงชนบทไทยมาช้านาน มีการอาศัยพึ่งพาแรงงานกัน ชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้ แต่หลังจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ที่ได้เริ่มมีการปฏิวัติเขียว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเกษตรไปอย่างมาก นอกจากนี้มีการส่งเสริมทางด้านเทคโนโลยี การพัฒนาระบบสาธารณูปโภค การคมนาคมขนส่ง ผลักดันให้ครัวเรือนชาวนาที่ใช้วิถีชีวิตแบบพอเพียงพึ่งตนเอง ใช้แรงงานในครัวเรือนและชุมชนหันไปพึ่งเทคโนโลยี ปัจจัยภายนอกเพิ่มมากขึ้น ทั้งปุ๋ยเคมี สารเคมี มีการใช้เงินทุนในการจ้างแรงงาน มีการใช้เทคโนโลยีแทนแรงงานคนและสัตว์ ทำให้วิถีชีวิตของชาวนาในภาคอีสานเขตชนบทมีการผันแปรและเปลี่ยนเป็นเกษตรกรรมแบบเอกชนเพื่อการพาณิชย์ จนทำให้ ณ ปัจจุบันนี้ชาวนาต้องพบกับปัญหาหนี้สิน

ในกรณีบ้านทุ่งเลน เป็นหมู่บ้านที่แยกตัวออกมาจากบ้านลำโรงเกียรติเก่า โดยมีการจัดตั้งหมู่บ้านเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2460 ซึ่งห่างจากตัวอำเภอชุมพวงประมาณ 25 กิโลเมตร ในหมู่บ้านมีครัวเรือนทั้งหมด 280 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 1,497 คน เป็นชาย 750 คน หญิง 747 คน มีพื้นที่ทำการเกษตร 3,284 ไร่ สภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีคลองชลประทาน 2 แหล่งที่ใช้ในการเกษตร การทำนาข้าว (องค์การบริหารส่วนตำบลพราน, 2551) ช่วงการปลูกข้าวนาปีส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ถือได้ว่าหมู่บ้านทุ่งเลนมีอาชีพการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลัก และมีการเลี้ยงสัตว์ร่วมด้วย เช่น วัว ควาย ไก่ หมู เป็นต้น อาชีพเสริมคือ การรับจ้างทั่วไป

จากวิธีการปลูกข้าวแบบดั้งเดิมชาวนาในหมู่บ้าน ในการปลูกข้าวแต่ละครั้งชาวนาจะนำปุ๋ยคอก (จี้วัว จี้ควาย) ซึ่งเป็นพลอยได้จากการเลี้ยงวัว ควายในแต่ละครัวเรือนมีการนำเอาน้ำมาหว่านเพื่อรองพื้นก่อน จากนั้นจึงทำการไถดิน มีการใช้ปุ๋ยเคมีเป็นตัวเร่งการเจริญเติบโตของต้นข้าว แต่ปัจจุบันนี้ ชาวนามีการใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมีเป็นจำนวนมาก เช่น ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า ยากำจัดศัตรูพืช และปุ๋ยเคมี ปุ๋ยเคมีที่ใช้ในพื้นที่มีหลากหลายชนิดด้วยกัน ซึ่งจะขึ้นอยู่กับต้นทุนของแต่ละครัวเรือน เช่น ตรากระต่ายบิน ตราหัววัวคันไถ ตราม้าบิน สูตรที่นิยมใช้ ได้แก่ 46-0-0, 16-20-0, 16-16-8, 15-15-15 ซึ่งปริมาณที่ใช้ต่อไร่ 25 กิโลกรัมต่อไร่ ตัวอย่างครัวเรือนชาวนา เช่น คุณตัน บุญล้ำ ต้องจ่ายเงินในการซื้อปุ๋ยเคมีประมาณ 5,000 บาท/ครั้ง ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายในเรื่องของต้นทุนการผลิตเป็นต้นทุนที่สูง นอกจากนี้ยังมีสารเคมีปราบศัตรูพืช สารเคมีปราบวัชพืช จากรายจ่ายต้นทุนที่ต้องจ่ายในแต่ละครั้ง ก่อให้เกิดปัญหานี้สืบตามาอีกทั้งทำให้เกิดผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสิ่งแวดล้อม ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ สารเคมีตกค้าง สัตว์น้ำลดลง ด้านสุขภาพ ทำให้ครัวเรือนมีการสูดดมเอาสารเคมีเข้าไปในร่างกายก่อให้เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย ทำให้เสียค่าใช้จ่ายในการรักษา เป็นต้น

สถานการณ์ปัจจุบันของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนจากผลการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ที่ทำให้ระบบการเกษตรเปลี่ยนแปลงไป จนทำให้ปัจจุบันชาวนาในหมู่บ้านได้ละทิ้งภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำนาแบบดั้งเดิมในอดีตในด้านของแรงงาน การเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ใช้เองในฤดูกาลต่อไป การปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้าน แต่ในปัจจุบันมีเพียงครัวเรือนชาวนา 8 ครัวเรือนเท่านั้นที่มีการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเองในฤดูกาลต่อไป การเอาแรงกัน ซึ่งในอดีตพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่นิยมปลูกในพื้นที่ศึกษามีความหลากหลาย อาทิเช่น ข้าวเหนียวเมา ข้าวเหนียวลาย ข้าวเหนียวร้อยใหญ่ ข้าวเหนียวขอ ข้าวเคาะจำเป็ยะ ข้าวบองกษัตริย์ ข้าวส้มพันธ์ (ใช้เรียกตามภาษาท้องถิ่น) เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าตลอดกระบวนการทำนาข้าวของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกที่เพิ่มต้นทุนในการผลิตเกือบทุกระบวนการ ในยุคที่ระบบเกษตรกรรมหลักเป็นไป

ในแนวทางในการปฎิบัติชีวิต ที่มีการส่งเสริมให้ระบบการเกษตรกรรมมีผลผลิตที่สูงขึ้นเพื่อการส่งออก จึงเน้นให้มีการพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอกเกือบทั้งสิ้น ตั้งแต่ พันธุ์พืช ปุ๋ย สารกำจัดศัตรูพืช ฮอร์โมน เครื่องจักรกล และน้ำมันเชื้อเพลิง ทำให้ครัวเรือนชาวนาต้องแบกรับภาระต้นทุนที่สูง เพื่อแลกกับผลตอบแทนที่ได้ ส่งผลให้ครัวเรือนชาวนาในปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและกระบวนการผลิตของชาวนากลายเป็นผู้จัดการนาข้าว ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างต้องซื้อด้วย “เงิน” ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้าน จึงตกอยู่ในวังวนของปัญหาหนี้สิน ขากที่จะหลุดพ้นหากไม่มีการลดต้นทุนได้

ปัญหาในการทำนาข้าวที่ชัดเจนที่สุดคือ ต้นทุนการผลิตสูง โดยเฉลี่ยนาปีแบบหว่านน้ำตม 2,037 บาท/ไร่ นาปรังหว่านน้ำตม 2,157 บาท/ไร่ (คิดตามต้นทุนการผลิตในปี พ.ศ.2553) ครัวเรือนชาวนายังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องของเมล็ดพันธุ์ข้าว ปุ๋ย แรงงาน และเทคโนโลยีในการผลิต เพราะต้องจ้างและซื้อปัจจัยการผลิตจากภายนอกเกือบทั้งหมด หนี้สินส่วนใหญ่เกิดจากการทำนาข้าวเพราะต้องซื้อปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ข้าว สารเคมี ค่าน้ำมันรถ ค่าจ้างแรงงาน รวมทั้งค่าใช้จ่ายอื่นๆ เช่น ค่าเล่าเรียนบุตร ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน เฉลี่ยแล้วครัวเรือนชาวนามีหนี้สินในระบบประมาณ 43,593 บาท/ครัวเรือน

จากปัญหาด้านทุนการผลิตที่สูงครัวเรือนชาวนา 8 ครัวเรือน ได้หาแนวทางที่จะพึ่งตนเองในเรื่องของการลดต้นทุนโดยการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเอง การเลือกใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี แต่ยังคงมีการใช้สารเคมีอยู่บ้าง ดังนั้นจึงควรส่งเสริมให้คนในหมู่บ้านเห็นคุณค่าและความสำคัญของปัญหาที่เกิดจากการทำนาข้าว เพื่อที่จะทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถแก้ไขปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้าน ภายใต้ฐานของชุมชน จากปัญหาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ครัวเรือนชาวนาจะกลับมาพึ่งตนเองได้จะต้องหันกลับมาองปัญหาและหาสาเหตุที่แท้จริง ในด้านปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ข้าว ปุ๋ย เครื่องมือต่างๆ เราสามารถผลิตเองได้ และยังสามารถช่วยสร้างความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน รวมทั้งการนำเอาองค์ความรู้ดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่ๆ เพื่อนำมาใช้ในการลดต้นทุนการผลิต ลดหนี้สิน ครัวเรือนชาวนาจะได้ไม่ต้องแบกรับภาระที่หนักอีกต่อไป จากข้อมูลดังกล่าวผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะค้นหาคำตอบให้กับชาวนาว่าการปลูกข้าวในปัจจุบันผลตอบแทนที่ได้ชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่อย่างไร จึงเป็นที่มาของการศึกษาการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อจะเป็นประโยชน์กับหมู่บ้านต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาสภาพพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจสังคมของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
2. ศึกษาการปลูกข้าวของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
3. ศึกษาความสามารถในการพึ่งตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ

นิยามศัพท์

การปลูกข้าว หมายถึง ขั้นตอนและวิธีการต่างๆ ของการปลูกข้าวซึ่งประกอบไปด้วย การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว การเตรียมแปลงนา การหว่านข้าว การจัดการน้ำ การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การจัดเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาข้าวอย่างเป็นระบบ (วาสนา, 2540)

การพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถของชาวนาที่สามารถปลูกข้าวไว้บริโภคเอง การมีที่ดินเป็นของตนเอง การไม่มีหนี้สิน การมีรายได้ภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตรอยู่เหนือกว่าเส้นยังชีพ

หนี้สิน หมายถึง การกู้ยืมเงินหรือการใช้บริการเป็นเงินเชื่อจะต้องชำระหนี้คืนให้หมดไปในอนาคตด้วยเงินสด สินทรัพย์อื่น หรือการให้บริการภายในเวลาที่ตกลงกัน

ต้นทุนคงที่ (fix cost) หมายถึง ต้นทุนที่ไม่ได้ผันแปรตามขนาดของกิจกรรมและจะเกิดขึ้นแม้ว่าไม่ได้ทำกิจกรรมก็ตาม เป็นต้นทุนที่กำหนดให้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาหนึ่ง เช่น เครื่องจักร เครื่องมือ ซึ่งจะคิดต้นทุนเป็นค่าเสื่อมราคาในแต่ละปี (สมยศ, 2541)

ต้นทุนผันแปร (variable cost) หมายถึง ต้นทุนที่เปลี่ยนแปลงตามหน่วยการผลิต หรือขนาดพื้นที่เป็นต้นทุนที่สามารถจะเพิ่มและลด หรือเปลี่ยนแปลงตามปริมาณของปัจจัยการผลิตที่ใช้ เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีการเกษตร ปุ๋ยหมักชีวภาพ เป็นต้น (สมยศ, 2541)

เส้นแห่งการยังชีพ หมายถึง ค่าเฉลี่ยค่าใช้จ่ายในการยังชีพของครัวเรือนชาวนาในรอบ 1 ปี โดยกำหนดให้ครัวเรือนชาวนาประกอบด้วยสมาชิก 4 คน ประกอบด้วยผู้ใหญ่ 2 คน และเด็ก 2 คน (อายุ 8-17 ปี) โดยมีรายละเอียดค่าใช้จ่ายในระดับขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อปี ได้แก่ ค่าบริโภค อุปโภค เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และสุขภาพ ค่าใช้จ่ายอื่นๆ (สกลวรรักษ์, 2548)

รายได้ในภาคการเกษตร หมายถึง รายได้จากกิจกรรมในด้านการเกษตรทั้งหมดของเกษตรกร หักต้นทุนผันแปร

รายได้นอกภาคการเกษตร หมายถึง รายได้จากกิจกรรมอื่นๆ นอกเหนือจากกิจกรรมในด้านเกษตรกรรม เช่น รับจ้างทั่วไป ค่าขาย ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม

รายได้หลังหักต้นทุนผันแปร (gross margin) หมายถึง รายได้ที่ได้จากการขายผลผลิตข้าว หักลบด้วยต้นทุนผันแปร

มูลค่าเพิ่มผลผลิต (value added) หมายถึง จำนวนเงินที่ได้จากการขายผลผลิตข้าวหักต้นทุนผันแปร และต้นทุนคงที่

ความสามารถในการอยู่รอด หมายถึง ความสามารถของครัวเรือนชาวนาในการมีรายได้สุทธิในภาคเกษตรมากกว่าเส้นยังชีพ

การตรวจเอกสาร

การศึกษาการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ มีแนวคิดจากเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ส่วน ดังนี้

1. การปลูกข้าว
2. การผลิตข้าวอินทรีย์
3. แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง
4. ภาชนะดิน
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การปลูกข้าว

กระบวนการทำนาข้าว

กระบวนการทำนา หมายถึง ขั้นตอนและวิธีการต่างๆ ในการทำนาโดยที่ได้กล่าวถึงการทำนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่าแต่ละท้องถิ่น จะมีความแตกต่างกันในด้านพันธุ์ข้าว ช่วงเวลาที่ปลูก และวิธีการปลูก ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศในแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกัน เช่น บางแห่งมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ บางแห่งเป็นที่ลอนลาด หรือเป็นที่ราบขั้นบันได ทำให้เกิดลุ่มดอนของที่นาแตกต่างกัน และจากลักษณะที่มีเทือกเขาพาดผ่านตอนกลางของภาค ทำให้การเริ่มตกลูกของฝนและปริมาณฝนตกในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน การทำนาในภาคนี้จึงทำให้ฤดูฝน ซึ่งเป็นฤดูทำนาปีและทำนาปรังในฤดูแล้งในเขตพื้นที่ที่มีการชลประทานหรือที่มีการสูบน้ำด้วยไฟฟ้าเพื่อการเกษตร การทำนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการทำนา 2 แบบ คือ การทำนาแบบนาปี และการทำนาปรัง (สุภาวดี, 2550) โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การทำนาปี

ช่วงเวลาปลูกข้าวนาปี การปลูกข้าวนาปีส่วนใหญ่เป็นการทำโดยอาศัยน้ำฝน ดังนั้นเวลาในการปลูกจึงขึ้นกับการตกของฝนในแต่ละปี การเริ่มตกของฝนแต่ละปีจะไม่เหมือนกัน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มมีฝนตกครั้งแรกตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ แต่ปริมาณยังน้อยอยู่ และเริ่มมีปริมาณฝนมากขึ้น ตกบ่อยขึ้นในเดือนเมษายนถึงพฤษภาคมมีปริมาณลดลงเล็กน้อยในช่วงเดือนมิถุนายนและกรกฎาคม มีจังหวะการทิ้งช่วงตกของฝนนานแม้จำนวนวันฝนตกต่อเนื่องไม่ลดลง ฝนตกสม่ำเสมอเมื่อเข้าสู่เดือนสิงหาคมจนถึงปลายเดือนกันยายนหรือต้นเดือนตุลาคม ช่วงเดือนสิงหาคมถึงต้นเดือนตุลาคมเป็นช่วงที่อาจเกิดน้ำหลากท่วมได้เนื่องจากอิทธิพลของพายุโซนร้อน หลังจากนั้นจึงเริ่มน้อยลงเวลาในการทำจะแตกต่างกันเล็กน้อยในแต่ละปี การทำนาจะแตกต่างกันในแต่ละปีและแต่ละจังหวัดขึ้นอยู่กับ การตกของฝน โดยภาพรวมการทำนาจะเริ่มตั้งแต่ประมาณต้นมิถุนายนเป็นส่วนมาก การทำนาหว่านสำรวจจะเริ่มตั้งแต่พฤษภาคมและการปลูกของทั้ง 2 วิธีการทำนาปีจะสิ้นสุดเมื่อถึงเดือนสิงหาคมเป็นส่วนใหญ่ เพราะหากปลูกช้าไปกว่านี้ข้าวมีโอกาสตายเพราะขาดน้ำในช่วงท้าย จะทำให้ผลผลิตที่ได้ต่ำมากเพราะขาดน้ำ

1.1 พันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวนาปีที่ปลูกในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันเกษตรกรจะใช้พันธุ์ส่งเสริมของทางราชการประมาณร้อยละ 80-95 เนื่องจากหาซื้อเมล็ดพันธุ์ง่ายและมีคุณภาพ การขจัดศัตรูเป็นที่ต้องการของตลาด เช่น ข้าวเหนียว พันธุ์ กข6 เหนียวสันป่าตอง ข้าวพันธุ์ กข15 ขาวดอกมะลิ เป็นต้น พันธุ์พื้นเมืองที่ปลูกมีประมาณร้อยละ 5-20 ของพื้นที่นั้นอาจเป็นเพราะเกษตรกรหาเมล็ดพันธุ์ของพันธุ์ส่งเสริมไม่ได้ ชนิดของพันธุ์ข้าวที่ปลูกมีทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า อัตราส่วนของการใช้พันธุ์ข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้าจะแตกต่างกันตามท้องถิ่น

1.2 การทำนา (สุภาวดี, 2550) ได้แบ่งวิธีการทำนาปีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่า เกษตรกรนิยมใช้วิธีปักดำมากที่สุด รองลงมาคือ การทำนาหว่าน (หว่านสำรวจ) นาหว่านน้ำตม นาหยอด และข้าวไร่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 การทำนาดำ คือ วิธีการทำนาที่เริ่มตั้งแต่การเพาะเมล็ดข้าวจนเริ่มงอก แล้วนำไปหว่านในแปลงกล้าจนต้นกล้ามีอายุพอเหมาะที่จะถอนไปปักดำ คือ มีอายุประมาณ 25-30 วัน หลังจากนั้นจึงถอนต้นกล้าไปปักดำในแปลงปลูกที่มีการเตรียมแปลงไว้แล้ว

1.2.2 การทำนาหว่าน คือ วิธีการปลูกข้าวโดยวิธีการหว่านเมล็ดข้าวแห้งหรือข้าวงอกลงในแปลงปลูกที่ได้เตรียมดินไว้แล้ว โดยวิธีการหว่านที่แตกต่างกันดังนี้

ก. การหว่านข้าวแห้งหรือหว่านสำรวย โดยการนำเมล็ดข้าวเปลือกมาหว่านในแปลงที่ไถและไถแปรแล้ว คราดกลบบาง ๆ เพื่อช่วยปิดบังเมล็ดเพื่อป้องกันหนูและนกกิน

ข. การหว่านหลังจี่ไถ โดยการหว่านเมล็ดข้าวแห้งทันทีหลังการไถ โดยไม่มีการไถแปรหรือคราดกลบ

ค. การหยอดเมล็ด โดยการนำเมล็ดข้าวแห้งมาหยอดเป็นหลุม ๆ ในแปลงที่มีการไถและไถแปรแล้ว

ง. การหว่านข้าวออกหรือหว่านน้าตมแผนใหม่ โดยการเตรียมเมล็ดพันธุ์ที่สมบูรณ์แล้วนำไปเพาะและหว่านเมล็ดที่งอกแล้วลงในแปลงปลูกที่มีการเตรียมแปลงนาให้ราบเรียบไว้แล้ว

1.3 การเก็บเกี่ยว ตาก นวด เก็บ หลังจากข้าวออกดอกประมาณ 25-30 วัน ก็จะทำการเก็บเกี่ยวได้ โดยจะเริ่มเก็บเกี่ยวตั้งแต่ระยะข้าวมีสีปลับพลิงหรือสีเหลืองอมเขียว เป็นต้น แต่ไม่แห้งจนกรอบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความมุ่งหมายของชาวนา ถ้าเป็นข้าวที่จะนำไปจำหน่ายจะเก็บเกี่ยวในระยะปลับพลิง เพราะเมื่อนำไปบดจะได้ข้าวเต็มเมล็ดสูง

1.4 การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว ทำความสะอาดและซ่อมแซมถังฉางส่วนที่ชำรุดให้เรียบร้อย สามารถกันฝนอย่างดีและป้องกันสัตว์ต่างๆ เช่น นก หนู เข้าไปรบกวน มีการถ่ายเทอากาศได้ดีพอสมควร ทำการนิตยามาเชื้อราโรคแมลงให้เรียบร้อย ถ้าพื้นสถานที่เก็บเป็นพื้นซีเมนต์ ต้องมีสิ่งรองรับไม่ให้กระสอบหรือข้าวถูกพื้นโดยตรง และพันธุ์ข้าวที่เก็บต้องตากให้แห้ง มีความชื้นไม่เกิน 14 เปอร์เซ็นต์

2. การทำนาปรัง

ช่วงเวลาปลูกข้าวนาปรัง หลังจากการเกี่ยวข้าวนาปีแล้ว ประมาณปลายเดือนธันวาคม ถึงต้นเดือนมกราคม เริ่มตกกล้าและปักดำตั้งแต่ปลายเดือนมกราคมถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์เนื่องจากการทำนาปรังใช้น้ำจากชลประทานและการสูบน้ำด้วยไฟฟ้าเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีเวลาปลูกที่แน่นอนในเกือบทุกพื้นที่ ภายใต้อุปสงค์การส่งน้ำสู่คลองชลประทานของแต่ละแหล่งน้ำ

2.1 พันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวที่ปลูกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกือบทั้งหมดเป็นข้าวพันธุ์ดี ซึ่งได้รับคำแนะนำส่งเสริมจากกรมวิชาการเกษตร ได้แก่ กข23 และกข7 เป็นข้าวเจ้าไม่ไวแสง มีอายุเก็บเกี่ยวปานกลาง ประมาณ 110-120 วัน การทำนาปรังจะปลูกข้าวเจ้าเกือบทั้งหมด เนื่องจากเป็น การปลูกเพื่อขายเป็นส่วนใหญ่ เพราะระดับราคาของข้าวเจ้าสูงกว่าข้าวเหนียว พื้นที่การทำนาปรัง ส่วนใหญ่อยู่ในเขตชลประทานหรือเขตสูบน้ำด้วยไฟฟ้าเพื่อการเกษตร ทำให้ควบคุมน้ำได้ดี เกษตรกร ส่วนใหญ่จึงปลูกข้าวโดยวิธีการปักดำถึงร้อยละ 80 เป็นอย่างน้อย ส่วนที่เหลือจะทำการหว่านน้ำตม ภายใต้การส่งเสริมแนะนำของทางราชการหรือบริษัทเอกชนผู้รับซื้อข้าวซึ่งมีธุรกิจแบบครบวงจร

2.2 วิธีการปลูก จะทำเหมือนกับการทำนาปี ทั้งการปลูกแบบปักดำและหว่านน้ำตมใน การปักดำจะใช้กล้าอายุน้อยกว่าการปักดำนาปี และเป็นกล้าที่สม่ำเสมอเพราะสามารถควบคุมน้ำใน แปลงกล้าได้ทำให้สามารถกำหนดวันปักดำได้ เกษตรกรนิยมใช้กล้าอายุระหว่าง 25-30 วัน เพราะมี ขนาดพอเหมาะเสียหายน้อยเมื่อถอนและปักดำ กล้าตั้งตัวได้เร็วหลังปักดำ

การผลิตข้าวอินทรีย์

กรมการข้าว (2550) ได้กล่าวถึงข้าวอินทรีย์ เป็นข้าวที่มีผลผลิตตามกระบวนการเกษตรอินทรีย์ คือ ไม่มีการใช้สารเคมีในการป้องกันและกำจัดศัตรูข้าว หรือปุ๋ยเคมีแต่อย่างใด จะใช้แต่ปุ๋ยอินทรีย์ และสารอินทรีย์เท่านั้น เพื่อไม่ให้เกิดมลภาวะและมลพิษในสภาพแวดล้อมและสามารถรักษาสมดุล ของทรัพยากรธรรมชาติได้การผลิตข้าวอินทรีย์จึงต้องเลือกใช้พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของดิน ค่อนข้างสูง และไม่มีปัญหาการระบาดของโรคและแมลงศัตรูข้าว นอกจากนี้เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้จะต้อง ไม่เป็นเมล็ดพันธุ์ที่มาจากการตัดต่อพันธุกรรม

ข้าวอินทรีย์ (organic rice) เป็นข้าวที่ได้จากการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ (organic agriculture หรือ organic farming) ซึ่งเป็นวิธีการผลิตที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี หรือสารสังเคราะห์ต่างๆ เช่น ปุ๋ยเคมี สารเร่งการเจริญเติบโต สารควบคุมและกำจัดวัชพืช สารป้องกันกำจัดโรคแมลงและสัตว์ ศัตรูข้าว ในทุกขั้นตอนการผลิตรวมถึงในระหว่างการเก็บรักษาผลผลิต โดยเกษตรกรสามารถใช้ วัสดุจากธรรมชาติ และสารสกัดจากพืชที่ไม่มีสารพิษตกค้างในผลผลิตและสิ่งแวดล้อมทดแทนได้ ดังนี้

1. ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี แต่ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ หรือปรับปรุงความอุดมสมบูรณ์ของดินโดยการปลูกพืช หมุนเวียนแทน

2. ไม่ใช้สารเคมีในการควบคุมโรคแมลงและศัตรูข้าว ทั้งในขั้นตอนการเพาะปลูกและเก็บรักษา แต่ใช้การจัดการสภาพแวดล้อมโดยวิธีผสมผสาน เพื่อรักษาสภาพสมดุลของธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวยให้เกิดการระบาดของโรคแมลงและศัตรูศัตรูข้าว หรือการเลือกใช้พันธุ์ข้าวที่มีความต้านทานต่อโรคและแมลงโดยธรรมชาติเป็นต้น

3. ไม่ใช้สารควบคุมและกำจัดวัชพืชตลอดจนสารเร่งการเจริญเติบโต แต่ให้ใช้การจัดการดินและน้ำให้ถูกต้องเหมาะสมกับความต้องการของต้นข้าว เพื่อให้ต้นข้าวเจริญเติบโตได้ดี มีความสมบูรณ์แข็งแรงตามธรรมชาติ

หลักการผลิตข้าวอินทรีย์

การผลิตข้าวอินทรีย์ เป็นระบบการผลิตข้าวที่ไม่ใช้สารเคมีทางการเกษตรทุกชนิดเป็นต้นว่า ปุ๋ยเคมี สารควบคุมการเจริญเติบโต สารควบคุมและกำจัดวัชพืช สารป้องกันกำจัดโรค แมลง และศัตรูศัตรูข้าว ตลอดจนสารเคมีที่ใช้รมเพื่อป้องกันกำจัดแมลงศัตรูข้าวในโรงเก็บ การผลิตข้าวอินทรีย์ นอกจากจะทำให้ได้ผลผลิตข้าวที่มีคุณภาพสูงและปลอดภัยจากสารพิษแล้วยังเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเป็นการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนอีกด้วย

การผลิตข้าวอินทรีย์เป็นระบบการผลิตทางการเกษตรที่เน้นเรื่องของธรรมชาติเป็นสำคัญ ได้แก่ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ การรักษาสมดุลธรรมชาติและการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เพื่อการผลิตอย่างยั่งยืน เช่น ปรับปรุงความอุดมสมบูรณ์ของดินโดยการปลูกพืชหมุนเวียน การใช้ปุ๋ยอินทรีย์และวัสดุอินทรีย์ในไร่นาหรือจากแหล่งอื่น ควบคุมโรค แมลง และศัตรูศัตรูข้าวโดยวิธีผสมผสานที่ไม่ใช้สารเคมี การเลือกใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมมีความต้านทานโดยธรรมชาติ รักษาสมดุลของศัตรูธรรมชาติ การจัดการพืช ดิน และน้ำ ให้ถูกต้องเหมาะสมกับความต้องการของต้นข้าว เพื่อให้ต้นข้าวเจริญเติบโตได้ดี มีความสมบูรณ์แข็งแรงตามธรรมชาติ การจัดการสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสมต่อการระบาดของโรค แมลงและศัตรูศัตรูข้าว เป็นต้น การปฏิบัติเช่นนี้ก็สามารถทำให้ต้นข้าวที่ปลูกให้ผลผลิตสูงในระดับที่น่าพอใจ

เทคโนโลยีการผลิตข้าวอินทรีย์ มีขั้นตอนการปฏิบัติ เช่นเดียวกับการผลิตข้าวโดยทั่วไปจะแตกต่างกันตรงที่ต้องหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ในทุกขั้นตอนการผลิต จึงมีข้อควรปฏิบัติดังนี้

1. การเลือกพื้นที่ปลูก

เลือกพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ติดต่อกัน และมีความอุดมสมบูรณ์ของดินโดยธรรมชาติค่อนข้างสูงประกอบด้วยธาตุอาหารที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของข้าวอย่างพอเพียงพอ มีแหล่งน้ำสำหรับเพาะปลูกไม่ควรเป็นพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีในปริมาณมากติดต่อกันเป็นเวลานาน หรือมีการปนเปื้อนของสารเคมีสูง และห่างจากพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีการเกษตร พื้นที่ที่จะใช้ในการผลิตข้าวโดยปกติมีการตรวจสอบหาสารตกค้างในดินหรือน้ำ

2. การเลือกใช้พันธุ์ข้าว

พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกควรมีคุณสมบัติด้านการเจริญเติบโตเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในพื้นที่ปลูกและให้ผลผลิตได้ดีแม้ในสภาพดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ ด้านทานโรค แมลงที่สำคัญ และมีคุณภาพเมล็ดตรงกับความต้องการของผู้บริโภคข้าวอินทรีย์ การผลิตข้าวอินทรีย์ในปัจจุบันส่วนใหญ่ใช้พันธุ์ข้าวดอกมะลิ 105 และ กข 15 ซึ่งทั้งสองพันธุ์เป็นข้าวที่มีคุณภาพเมล็ดดีเป็นพิเศษ

3. การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว

เลือกใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้มาตรฐานผลิตจากแปลงผลิตพันธุ์ข้าวที่ได้รับการดูแลอย่างดี มีความงอกแรงผ่านการเก็บรักษาโดยไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์ ปราศจากโรคแมลง และเมล็ดวัชพืช

4. การเตรียมดิน

วัตถุประสงค์หลักของการเตรียมดิน คือ สร้างสภาพที่เหมาะสมต่อการปลูกและการเจริญเติบโตของข้าว ช่วยควบคุมวัชพืช โรค แมลง และศัตรูศัตรูข้าวบางชนิด การเตรียมดินมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับคุณสมบัติดินและสภาพแวดล้อมในแปลงนาก่อนปลูกโดยการไถตะไถแปร และทำเทือก

5. วิธีการปลูก

การปลูกข้าวแบบปักดำ จะเหมาะสมที่สุดกับการผลิตข้าวอินทรีย์ เพราะการเตรียมดินทำเทือก การรักษาระดับน้ำขังในนาจะช่วยควบคุมวัชพืชได้ และการปลูกกล้าข้าวลงดินจะช่วยให้ข้าวสามารถแข่งขันกับวัชพืชได้ ต้นกล้าที่ใช้ปักดำควรมีอายุประมาณ 30 วัน เลือกต้นกล้าที่เจริญเติบโต

แข็งแรงดี ปราศจากโรคและแมลงทำลาย เนื่องจากในการผลิตข้าวอินทรีย์ต้องหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีทุกชนิด โดยเฉพาะปุ๋ยเคมี จึงแนะนำให้ใช้ระยะปลูกดีกว่าระยะปลูกที่แนะนำสำหรับการปลูกข้าวโดยทั่วไปเล็กน้อย คือ ประมาณ 20×20 เซนติเมตร จำนวนต้นกล้า 5 ต้นต่อกอ และใช้ระยะปลูกแคบกว่านี้ หากดินมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ ในกรณีที่ต้องปลูกหลังจากช่วงเวลาปลูกที่เหมาะสมของข้าวแต่ละพันธุ์ และมีปัญหาเรื่องการขาดแคลนแรงงาน แนะนำให้เปลี่ยนไปปลูกวิธีอื่นที่เหมาะสม

6. การจัดการความอุดมสมบูรณ์ของดิน

เนื่องจากการปลูกข้าวอินทรีย์ต้องหลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมี ดังนั้นการเลือกพื้นที่ปลูกที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์สูงตามธรรมชาติ จึงเป็นการเริ่มต้นที่ได้เปรียบ เพื่อที่จะรักษาระดับผลผลิตให้อยู่ในเกณฑ์ที่น่าพอใจ นอกจากนี้เกษตรกรยังต้องรู้จักการจัดการดินที่ถูกต้อง และพยายามรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินให้เหมาะสมกับการปลูกข้าวอินทรีย์ให้ได้ผลดีและยั่งยืนมากที่สุดอีกด้วย คำแนะนำเกี่ยวกับการจัดการความอุดมสมบูรณ์ของดิน สำหรับการผลิตข้าวอินทรีย์ สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วนคือ การจัดการดิน การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ และการใช้วัสดุอินทรีย์ทดแทนปุ๋ยเคมี

6.1 การจัดการดิน มีข้อแนะนำเกี่ยวกับการจัดการเพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินให้เหมาะสมกับการใช้ปลูกข้าวอินทรีย์ ดังนี้

6.1.1 ไม่เผาตอซัง ฟางข้าว และเศษวัสดุอินทรีย์ในแปลงนา เพราะเป็นการทำลายอินทรีย์วัตถุ และจุลินทรีย์ดินที่มีประโยชน์

6.1.2 ไม่นำชิ้นส่วนของพืชที่ไม่ใช้ประโยชน์โดยตรงออกจากแปลงนา แต่ควรนำวัสดุอินทรีย์จากแหล่งใกล้เคียงใส่แปลงนา ให้สม่ำเสมอทีละเล็กละน้อย

6.1.3 เพิ่มอินทรีย์วัตถุให้กับดินโดยการปลูกพืชโดยเฉพาะพืชตระกูลถั่วในที่ว่างในบริเวณพื้นที่นาตามความเหมาะสม แล้วใช้อินทรีย์วัตถุที่เกิดขึ้นในระบบไร่นาให้เกิดประโยชน์ต่อการปลูกข้าว

6.1.4 ไม่ควรปล่อยที่ดินให้ว่างเปล่าก่อนการปลูกข้าวและหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าว แต่ควรปลูกพืชคลุมดินโดยเฉพาะพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วเขียว ถั่วพุ่ม ไร่นา เป็นต้น

6.1.5 ป้องกันการสูญเสียหน้าดินเนื่องจากการชะล้าง โดยใช้วัสดุคลุมดิน พืชคลุมดิน และควรมีการไถพรวนอย่างถูกวิธี

6.1.6 ควรวิเคราะห์ดินนาทุกปี แล้วแก้ไขภาวะความเป็นกรดเป็นด่างของดินให้เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของต้นข้าว (ประมาณ 5.5 – 6.5) ถ้าพบว่าดินมีความเป็นกรดสูงแนะนำให้ใช้ปูนมาร์ล ปูนขาว หรือขี้เถ้าไม้ปรับปรุงสภาพดิน

6.2 การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ หลักเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ทุกชนิด และพยายามแสวงหาปุ๋ยอินทรีย์จากธรรมชาติมาใช้อย่างสม่ำเสมอ แต่เนื่องจากปุ๋ยอินทรีย์ธรรมชาติแทบทุกชนิดมีความเข้มข้นของธาตุอาหารค่อนข้างต่ำ จึงต้องใช้ในปริมาณที่สูงมากและอาจมีไม่พอเพียงสำหรับการปลูกข้าวอินทรีย์ และถ้าหากมีการจัดการที่ไม่เหมาะสมก็จะเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิต จึงแนะนำให้ใช้หลักการธรรมชาติที่ว่า “สร้างให้เกิดขึ้นในพื้นที่ ใช้ที่ละเล็กละน้อยสม่ำเสมอเป็นประจำ” ปุ๋ยอินทรีย์จากธรรมชาติที่ควรใช้ ได้แก่

6.2.1 ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยมูลสัตว์ ได้แก่ มูลสัตว์ต่างๆ ซึ่งอาจนำมาจากภายนอก หรือจัดการผลิตขึ้นในบริเวณไร่นา นอกจากนี้ฟางนาในชนบทหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วมักจะปล่อยให้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ โดยให้แทะเล็มตอซังและหญ้าต่างๆ มูลสัตว์ที่ถ่ายออกมาปะปนกับเศษซากพืชก็จะเป็นการเพิ่มอินทรีย์วัตถุในนาอีกทางหนึ่ง

6.2.2 ปุ๋ยหมัก ควรจัดทำในพื้นที่นาหรือบริเวณที่อยู่ไม่ห่างจากแปลงนามากนัก เพื่อความสะดวกในการใช้ ควรใช้เชื้อจุลินทรีย์ในการทำปุ๋ยหมักเพื่อช่วยการย่อยสลายได้เร็วขึ้น และเก็บรักษาให้ถูกต้องเพื่อลดการสูญเสียธาตุอาหาร

6.2.3 ปุ๋ยพืชสด ควรเลือกชนิดที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมควรปลูกก่อนการปักดำข้าวในระยะเวลาพอสมควร เพื่อให้ต้นปุ๋ยพืชสดมีช่วงการเจริญเติบโตเพียงพอที่จะผลิตมวลพืชสดได้มาก มีความเข้มข้นของธาตุไนโตรเจนสูงและไถกลบต้นปุ๋ยพืชสดก่อนการปลูกข้าวตามกำหนดเวลา เช่น โสนอัฟริกัน (*Sesbania rostrata*) ควรปลูกก่อนปักดำข้าวประมาณ 70 วัน โดยใช้อัตราเมล็ดพันธุ์ประมาณ 7 กิโลกรัมต่อไร่ หากจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยฟอสฟอรัสช่วยเร่งการเจริญเติบโต แนะนำให้ใช้หินฟอสเฟตบดละเอียด ใส่ตอนเตรียมดินปลูก แล้วไถกลบต้นโสนขณะมีอายุประมาณ 50–55 วัน หรือก่อนการปักดำข้าวประมาณ 15 วัน

6.3 การใช้อินทรีย์วัตถุบางอย่างทดแทนปุ๋ยเคมี หากปฏิบัติตามคำแนะนำเกี่ยวกับการจัดการความอุดมสมบูรณ์ของดินข้างต้นแล้วยังพบว่า ดินมีความอุดมสมบูรณ์ไม่เพียงพอหรือขาดธาตุอาหารที่สำคัญบางชนิดไป สามารถนำอินทรีย์วัตถุจากธรรมชาติต่อไปนี้ ทดแทนปุ๋ยเคมีบางชนิดได้คือ

6.3.1 แหล่งธาตุไนโตรเจน เช่น แหนแดง สาหร่ายสีน้ำเงินแกมเขียว กากเมล็ดสะเดา เลือดสัตว์แห้ง กระดุกป่น เป็นต้น

6.3.2 แหล่งธาตุฟอสฟอรัส เช่น หินฟอสเฟต กระดุกป่น มูลไก่ มูลค้างคาว กากเมล็ดพืช จี๋เถาไม้ สาหร่ายทะเล เป็นต้น

6.3.3 แหล่งธาตุโพแทสเซียม เช่น จี๋เถา และหินปูนบางชนิด

6.3.4 แหล่งธาตุแคลเซียม เช่น ปูนขาว โคลไมท์ เปลือกหอยป่น กระดุกป่น เป็นต้น

7. ระบบการปลูกพืช

การปลูกข้าวอินทรีย์เพียงปีละครั้ง โดยเลือกช่วงเวลาปลูกที่เหมาะสมกับข้าวแต่ละพันธุ์ และปลูกพืชหมุนเวียนโดยเฉพาะพืชตระกูลถั่วก่อนและหลังการปลูกข้าว อาจปลูกข้าวอินทรีย์ร่วมกับพืชตระกูลถั่วก็ได้ถ้าสภาพแวดล้อมเหมาะสม

8. การควบคุมวัชพืช

หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ทุกชนิดในการควบคุมวัชพืช แนะนำให้ควบคุมวัชพืชโดยวิธีกล เช่น การเตรียมดินที่เหมาะสม วิธีการทำนาที่ลดปัญหาวัชพืช การใช้ระดับน้ำควบคุมวัชพืช การใช้วัสดุคลุมดิน การถอนด้วยมือ วิธีเขตกรรมต่างๆ การใช้เครื่องมือ รวมทั้งการปลูกพืชหมุนเวียน เป็นต้น

9. การป้องกันกำจัดโรค แมลง และสัตว์ศัตรูพืช

มีดังนี้

หลักการสำคัญของการป้องกันกำจัดโรคแมลง และศัตรูศัตรูข้าวในการผลิตข้าวอินทรีย์

9.1 ไม่ใช้สารสังเคราะห์ในการป้องกันกำจัดโรคแมลง และศัตรูศัตรูข้าวทุกชนิด

9.2 ใช้ข้าวพันธุ์ต้านทาน

9.3 การปฏิบัติด้านเขตกรรม เช่น การเตรียมแปลง กำหนดช่วงเวลาปลูกที่เหมาะสม ใช้อัตราเมล็ดและระยะปลูกที่เหมาะสม การปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อตัดวงจรการระบาดของโรค แมลง และศัตรูศัตรูข้าว การรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน และสมดุลของธาตุอาหารพืช การจัดการน้ำ เพื่อให้ต้นข้าวเจริญเติบโตดี สมบูรณ์และแข็งแรงสามารถลดการทำลายของโรคแมลงและศัตรูศัตรูข้าวได้ส่วนหนึ่ง

9.4 การจัดการสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสมกับการระบาดของโรค แมลง และศัตรูศัตรูข้าว เช่น การกำจัดวัชพืช การกำจัดเศษซากพืชที่เป็นโรคโดยใช้ปูนขาว หรือกำมะถันผงที่ไม่ผ่านกระบวนการทางเคมี และควรปรับสภาพดินไม่เหมาะสมกับการระบาดของโรค

9.5 การรักษาความสมดุลทางธรรมชาติ โดยส่งเสริมการเผยแพร่ขยายปริมาณของแมลง ที่มีประโยชน์ เช่น ตัวห้ำ ตัวเบียน และศัตรูธรรมชาติ เพื่อช่วยควบคุมแมลงและศัตรูศัตรูข้าว

9.6 การปลูกพืชขับไล่แมลงบนคันนา เช่น ตะไคร้หอม

9.7 หากมีความจำเป็นอนุญาตให้ใช้สารสกัดจากพืช เช่น สะเดา ข่า ตะไคร้หอม ใบแค ฝรั่ง เป็นต้น

9.8 ใช้กลวิธี เช่น ใช้แสงไฟล่อ ใช้กับดัก ใช้กาวเหนียว

9.9 ในกรณีที่ใช้สารเคมีกำจัดควรกระทำโดยทางอ้อม เช่น นำไปผสมกับเหยื่อล่อใน กับดักแมลงหรือใช้สารพิษกำจัดศัตรูศัตรูข้าว ซึ่งจะต้องใช้อย่างระมัดระวัง และต้องกำจัดสารเคมีที่เหลือรวมทั้งศัตรูข้าวที่ถูกทำลายโดยเหยื่อพิษอย่างถูกวิธี หลังจากปฏิบัติเสร็จแล้ว

10. การจัดการน้ำ

ระดับน้ำมีความสัมพันธ์กับการเจริญเติบโตทางลำต้น และการให้ผลผลิตของข้าวโดยตรง ในระยะปักดำจนถึงแตกกอ ถ้าระดับน้ำสูงมากจะทำให้ต้นข้าวสูงเพื่อหนีน้ำทำให้ต้นอ่อนแอและล้มง่าย ระยะนี้ควรรักษาระดับน้ำให้อยู่ที่ประมาณ 5 เซนติเมตร แต่ถ้าต้นขาดน้ำจะทำให้วัชพืชเติบโต แข่งกับต้นข้าวได้ ดังนั้นระดับน้ำที่เหมาะสมต่อการปลูกข้าวอินทรีย์ ตลอดฤดูปลูกควรเก็บรักษาไว้ที่ประมาณ 5 – 15 เซนติเมตร จนถึงระยะก่อนเก็บเกี่ยวประมาณ 7-10 วัน จึงระบายน้ำออกเพื่อให้ข้าวสุกแก่พร้อมกัน และพืชนาแห้งพอเหมาะต่อการเก็บเกี่ยว

11. การจัดการก่อนและหลังการเก็บเกี่ยว

เก็บเกี่ยวหลังข้าวออกดอกประมาณ 30 วัน สังเกตจากเมล็ดในรวงข้าวส่วนใหญ่เปลี่ยนเป็นสีฟาง เรียกว่าระยะข้าวปลับปลิง

การตาก ขณะเก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวมีความชื้นประมาณ 18-24 เปอร์เซ็นต์ จำเป็นต้องลดความชื้นลงให้เหลือ 14 เปอร์เซ็นต์ หรือต่ำกว่า เพื่อให้เหมาะสมต่อการนำไปแปรรูป หรือเก็บรักษา และมีคุณภาพการสีดี การตากข้าวแบ่งออกเป็น 2 วิธี

1. ตากเมล็ดข้าวเปลือกที่นวดจากเครื่องเกี่ยวนวด โดยเกลี่ยให้มีความหนาประมาณ 5 เซนติเมตร ในสภาพที่แดดจัดเป็นเวลา 1-2 วัน หมั่นพลิกกลับเมล็ดข้าวประมาณวันละ 3 -4 ครั้ง นอกจากการตากเมล็ดบนลานแล้วสามารถตากเมล็ดข้าวเปลือกโดยการบรรจุกระสอบขนาดบรรจุ 40-60 กิโลกรัม ตากแดดเป็นเวลา 5-9 วัน และพลิกกระสอบวันละ 2 ครั้ง จะช่วยลดความชื้นในเมล็ดได้เหลือประมาณ 14 เปอร์เซ็นต์

2. การตากฟ่อนข้าวแบบสุมซังในนา หรือแขวนประมาณ 2-3 แดง อย่าให้เมล็ดข้าวเปียกน้ำ หรือเปียกโคลน

12. การเก็บรักษาผลผลิต

ก่อนนำเมล็ดข้าวไปเก็บรักษา ควรลดความชื้นให้ต่ำกว่า 14 เปอร์เซ็นต์ และเก็บรักษาด้วยวิธีจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม เป็นต้นว่า เก็บในห้องที่ควบคุมอุณหภูมิ การใช้ภาชนะเก็บที่มิดชิดหรืออาจใช้เทคนิคการใช้ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ในการเก็บรักษา การเก็บในห้องที่มีอุณหภูมิต่ำจะป้องกันการเจริญเติบโตของโรคและแมลงได้

13. การบรรจุหีบห่อ

ควรบรรจุในถุงขนาดเล็กตั้งแต่ 1 กิโลกรัมถึง 5 กิโลกรัมโดยใช้วิธีอัดก๊าซ คาร์บอนไดออกไซด์ หรือก๊าซเฉื่อย หรือเก็บในสภาพสุญญากาศ

ระบบการตรวจสอบข้าวอินทรีย์

เพื่อให้ระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ถูกต้องตามหลักการเกษตรอินทรีย์ และได้ผลผลิตที่มีคุณภาพดีปลอดจากสารพิษ จำเป็นต้องมีระบบการตรวจสอบที่ชัดเจนมีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับหลักการของเกษตรอินทรีย์

ระบบการตรวจสอบข้าวอินทรีย์ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ขั้นตอนสำคัญ คือ

1. การตรวจสอบขั้นตอนการผลิตในไร่นา

มีวัตถุประสงค์เพื่อกำกับดูแลให้วิธีการผลิตข้าวอินทรีย์เป็นไปอย่างถูกต้อง ตามหลักการเกษตรอินทรีย์ คือ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ทุกชนิดแต่สามารถใช้สารจากธรรมชาติแทนได้ เป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืน

2. การตรวจสอบรับรองคุณภาพผลผลิตในห้องปฏิบัติการ

เพื่อให้แน่ใจว่าผลผลิตที่ได้จากการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์มีคุณภาพดี ปลอดจากสารพิษ สอดคล้องกับมาตรฐานที่กำหนดโดย FAO/WHO

ในระบบสาทกลนั้นผลิตผลเกษตรอินทรีย์จะต้องผ่านการตรวจสอบทั้งขั้นตอนการผลิตและรับรองคุณภาพผลผลิตจากหน่วยงานตรวจสอบมาตรฐานของประเทศ ซึ่งเป็นสมาชิกสหพันธ์เคลื่อนไหวเกี่ยวกับการเกษตรอินทรีย์ระหว่างประเทศ (International Federation of Organic Agriculture Movement-IFOAM)

ปัจจุบันข้าวอินทรีย์ที่ผลิตโดยบริษัทในเครือสยามไฮวี่วัฒน์ และบริษัทในเครือนครหลวงค้าข้าว จำกัด โดยความร่วมมือของกรมวิชาการเกษตร จะมีการตรวจสอบระบบการผลิตไร่นา โดย

นักวิชาการ และตรวจสอบรับรองคุณภาพผลผลิตในห้องปฏิบัติการโดยกรมวิชาการเกษตร แล้วส่งผลผลิตไปยังประเทศอิตาลี เพื่อจำหน่ายโดยมีองค์กร Riseria Monferrato s.r.l. Vercelli ประเทศอิตาลี เป็นผู้ประสานงานกับ IFOAM ในการรับรองคุณภาพมาตรฐานของการผลิต เพื่อให้ระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ในประเทศไทยมีประสิทธิภาพถูกต้องตามหลักเกษตรอินทรีย์ คุณภาพดี ได้มาตรฐานเป็นที่ยอมรับของผู้บริโภคทั้งภายในและต่างประเทศ จำเป็นต้องมีระบบการตรวจสอบควบคุม กำกับ และรับรองคุณภาพของผลผลิตที่เป็นมาตรฐานสากล ซึ่งกรมวิชาการเกษตรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะได้สนับสนุนให้มีหน่วยงาน/องค์กรประชาชน ที่ทำงานเป็นอิสระแต่สามารถตรวจสอบซึ่งกันและกันทำหน้าที่กำหนดมาตรฐาน (Standard setting) ตรวจสอบ (Inspection) และออกใบรับรอง (Certification) ผลผลิตข้าวอินทรีย์โดยรัฐเป็นผู้รับรอง (Accreditation) หน่วยงาน/องค์กรประชาชนดังกล่าว และประสานงานกับหน่วยงานในต่างประเทศที่เกี่ยวข้อง เช่น IFOAM และ EEC เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองเป็นหลักการที่มีการกล่าวถึงและนำมาใช้ในการพัฒนาสังคมอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน สืบเนื่องจากความกดดันทางเศรษฐกิจและการเมืองทำให้แนวความคิดเรื่องการพึ่งตนเองได้รับความสนใจอย่างจริงจัง มีการศึกษาและพัฒนาอย่างเป็นระบบเพื่อหาวิธีการในการดำเนินการเพื่อนำไปใช้กับสังคมหรือกลุ่มชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ ในส่วนของแนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองประกอบด้วย

เสนห์ (2532) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองไว้ว่า เป็นแนวทางการพัฒนาอย่างหนึ่งซึ่งตั้งต้นจากความเข้าใจในธรรมชาติของความเป็นจริงที่ว่า ชาวไร่ ชาวนา ในฐานะที่เป็นมนุษย์อย่างน้อยที่สุดย่อมมีพลังปัญญาความสามารถอยู่โดยพื้นฐานทางธรรมชาติและสาเหตุที่ต้องตกอยู่ในฐานะยากจนช่วยตนเองไม่ได้เช่นทุกวันนี้ก็เพราะถูกปิดกั้นโอกาสที่จะพัฒนาตนเองจากปัจจัยแวดล้อมทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การบริหาร และวัฒนธรรม การพัฒนาชนบทจึงไม่ใช่เรื่องที่เป็นการหยิบบิ้นจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง หากแต่จะต้องมุ่งส่งเสริมให้ชาวไร่ชาวนาเองได้ทำความเข้าใจกับปัญหาความต้องการและความสามารถของตนเองอย่างแท้จริง

ประเวศ (2542) ได้กล่าวไว้ว่า การพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเข้มแข็ง ความยั่งยืนความเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน การพึ่งตนเองต้องคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคมคือวัฒนธรรม วัฒนธรรมของประเทศใดก็เป็นจุดแข็งของประเทศนั้น วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจวัฒนธรรมจึงเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความมั่นคง

ของตนเอง เศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่ใช่เศรษฐกิจที่คำนึงถึงเงินโດดๆ สัมพันธ์อยู่กับครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป เป็นเศรษฐกิจที่ไม่ทอดทิ้งนักศึกษาจากกันไป แต่เป็นเศรษฐกิจบูรณาการที่เชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อมหรืออีกนัยหนึ่งเป็นเศรษฐกิจที่แท้จริงเชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม อย่างได้คุณภาพ เป็นเศรษฐกิจคุณภาพ

อภิชัย (2549) ได้กล่าวเกี่ยวกับความหมายของหลักการพึ่งตนเองของคนทั่วไปอยู่ที่ความสามารถในการพึ่งตนเองได้ทุกระดับ เพื่อมิให้ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่นหรือหมู่คณะ หรือความหมายในเรื่องความเพียรพยายามที่ต้องฝึกฝนตนเองให้ดี ซึ่งไม่สามารถจะมีบุคคลอื่นทำให้ได้หากพิจารณาในความหมายสูงสุดของพุทธธรรมแล้ว หลักการพึ่งตนเองหรืออตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ มีความหมายเฉพาะถึงความสามารถในการพัฒนาสติปัญญาด้วยตนเอง ด้วยการพิจารณาสังต่างๆ อย่างแยกคาย (โยนิโสมนสิการ) เห็นความเป็นจริงของความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ความหมายเหล่านี้เมื่อนำมาประยุกต์ใช้อธิบายในทางเศรษฐศาสตร์หรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจย่อมหมายถึงการเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเองเป็นหลัก ซึ่งย่อมมีความหมายที่ตรงกันข้ามกับหลักการแบ่งงานกันทำของ อัดัม สมิธ ที่มุ่งทำงานตามความชำนาญ แล้วเอาผลผลิตที่ได้มาแลกเปลี่ยนกัน ทุกฝ่ายก็จะได้ผลผลิตตามที่ตนต้องการและมีปริมาณมากกว่าที่เคยพยายามจะผลิตทุกสิ่งทุกอย่างเอง เรียกได้ว่าเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพสูงสุด

สุพัตรา (2525) กล่าวว่า การพึ่งตนเองหมายถึง การรู้จักหารายได้หาทรัพย์สินไว้เลี้ยงตนเองได้โดยไม่เป็นภาระแก่คนอื่น หากใครรู้จักช่วยเหลือตัวเองแล้ว คนๆ นั้นจะเป็นบุคคลที่ไม่ทอดทิ้งต่ออุปสรรค ต่อความยากลำบาก

วิวัฒน์ชัย (2529) ได้ให้ความหมายของการพึ่งตนเองว่า หมายถึง สถานการณ์ที่ชุมชนหรือสังคมมีระบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง ระบบการเมืองและการบริหารประเทศแบบประชาธิปไตย สมบูรณ์ และระบบความคิด ความเชื่อ จิตสำนึกแบบพึ่งตนเอง รวมทั้งมีการปฏิบัติหน้าที่เป็นจริงในอันที่จะพัฒนาสังคมของตนเพื่อยืนอยู่บนขาของตนเอง โดยมุ่งรับใช้ประโยชน์และความจำเป็นทางสังคมของคนส่วนใหญ่

สุพรรณิ (2531) ได้ให้ความหมายของการพึ่งตนเองของชุมชนว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง การที่ราษฎรส่วนใหญ่ในชุมชนได้ตระหนักถึงความสามารถของตนเองในการพัฒนา สามารถระดมทรัพยากรต่าง ๆ ของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรมนุษย์ หรือทรัพยากรอื่นใดก็ตามมาสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีพอย่างเต็มที่ ทั้งในเรื่องส่วนตัวและส่วนรวมมีความ

เป็นไปทางเศรษฐกิจอย่างน้อยก็มีความที่พอจะเลี้ยงดูครอบครัวได้ดีพอสมควร มีศักดิ์ศรีในสังคม เท่าเทียมกับคนอื่น การพึ่งตนเองได้ของชาวบ้านมิได้หมายความว่าไม่ต้องพึ่งพิงกับองค์กรหรือชุมชนภายนอกเสียเลยซึ่งเป็นไปไม่ได้ในระบบเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน

สัญญา (2536) กล่าวว่า การพึ่งตนเองหมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้มีทั้งในระดับปัจเจกชน (individual) และชุมชน การพึ่งตนเองระดับปัจเจกชน หมายถึง การที่บุคคลสามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระสามารถแยกตัวออกมาอยู่ต่างหากจากพ่อแม่ มีความมั่นคงในชีวิต สามารถเลี้ยงตนเองได้ ตัดสินใจเรื่องสำคัญ ๆ ได้เอง

สัญญา (2536) ได้กล่าวถึง ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทว่า การที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้จะต้องมีการพึ่งตนเองได้ 5 ด้านด้วยกัน คือ การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจและการพึ่งตนเองได้ทางสังคม โดยใช้สัญลักษณ์ภาษาอังกฤษ TERMS

1. การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (technological self-reliance) หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุและเทคโนโลยีทางสังคม การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพและการบำรุงรักษาให้คงสภาพดีอยู่เสมอ เพื่อการใช้งานเทคโนโลยีในความหมายนี้รวมทั้งของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (folk wisdom)

2. การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (economic self-reliance) หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจที่มีความมั่นคง สมบูรณ์พูนสุขพอควรหรือหากมองในแง่ความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน จุดสมดุลก็ต้องสูงพอควร ถึงขั้นสมบูรณ์พูนสุขดังกล่าว โดยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทสามารถพิจารณาหรือวัดได้

3. การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources self-reliance) หมายถึง ทรัพยากร ธรรมชาติในที่นี้ หรือสิ่งใดๆ ที่มีอยู่โดยธรรมชาติในชุมชนหรือสามารถหามาได้ การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การมีทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นและความสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เสื่อมเสียไปจนหมดสิ้นหรือไม่ให้เสียสมดุลธรรมชาติมากนัก

4. การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (psychological self-reliance) หมายถึง สภาพจิตใจที่กล้าแข็ง ในการที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการหาเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นในการปกครองตนเอง ในการป้องกันกิเลส

5. การพึ่งตนเองได้ทางสังคม (socio-cultural) หมายถึง ภาวะการณ์ที่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพสามารถนำกลุ่มคนของตนปฏิบัติหน้าที่บรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพหรืออาจขอความร่วมมือช่วยเหลือมาจากภายนอกได้ ซึ่งในการพัฒนาชนบทนั้นเพื่อการพึ่งตนเองแล้วนั้น สังคมและวัฒนธรรมถือเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญ เนื่องจากในการพัฒนาต้องคำนึงถึงในระดับปัจเจกชนและในระดับชุมชนด้วย

สรุป แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง คือ การอยู่อย่างเพียงพอในปัจจัยยังชีพ ไม่มีหนี้สิน ไม่พึ่งปัจจัยภายนอก ดำรงชีวิตด้วยความสงบสุข มีความสามารถในการแก้ไขปัญหาการดำรงชีวิตและมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนรวมกับผู้อื่นได้ดี

ภาวะหนี้สิน

พฤกษ์ (2543) กล่าวว่า การเป็นหนี้สินของเกษตรกร มีสาเหตุสำคัญมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การเป็นหนี้สิน โดยจำแนกความเปลี่ยนแปลงได้เป็น 4 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่หนึ่ง การพังทลายของเศรษฐกิจแบบยังชีพ ในอดีตชุมชนหมู่บ้านดำรงชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพโดยพึ่งพาธรรมชาติเป็นแหล่งอาหารและปัจจัยสี่ พร้อมกับการแลกเปลี่ยนสินค้าจำเป็นที่ผลิตไม่ได้กับชุมชนอื่นๆ แต่วิถีชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพได้ถูกทำลายจากการขยายอำนาจของรัฐ ภายใต้มาตรการที่สำคัญ 3 ประการคือ 1) การเก็บภาษี 2) การควบคุมทรัพยากรของรัฐ 3) การส่งเสริมการเกษตรเชิงพาณิชย์

ขั้นตอนที่สอง การพึ่งพาทุนและตลาด เมื่อเข้าสู่การผลิตในตลาดชาวบ้านต้องอยู่ในภาวะเสียเปรียบ เพราะในระบบนี้มี “ทุนการผลิต” เป็นปัจจัยชี้ขาดอำนาจต่อรอง หมายความว่า ผู้ใดที่สามารถควบคุมปัจจัยทุน ก็จะสามารถควบคุมการผลิตและการกำหนดราคาผลผลิตในตลาดได้ ในทางตรงกันข้ามฝ่ายที่ไม่สามารถควบคุมปัจจัยทุน ก็ต้องไปซื้อหา เช่า หรือกู้ยืม จึงตกอยู่ในภาวะพึ่งพาและถูกกำหนด

ขั้นตอนที่สาม การพึ่งพาแหล่งทุน เมื่อเกษตรกรไม่มีความสามารถในการสะสมทุนในขณะที่ต้องใช้เงินทุนในการผลิตมากขึ้นจึงมีความจำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งสินเชื่อเพื่อการผลิต

ขั้นตอนที่สี่ การตกอยู่ในภาวะล้มละลาย ในภาวะที่ไม่สามารถสร้างรายได้จากการผลิตพร้อมกับเป็นหนี้สถาบันการเงินที่มีอัตราดอกเบี้ยเพิ่มขึ้นในอัตราทวีคูณ ทำให้เกษตรกรตกอยู่ในภาวะล้มละลายหมดหนทางการใช้หนี้ เกษตรกรที่พอมือที่คินก็ต้องขายที่ดินเพื่อใช้หนี้ หรือไม่ก็ถูกเจ้าหนี้ยึดไป บางส่วนหันเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างบ้างก็เข้าสู่อาชีพผิดกฎหมายเป็นปัญหาของชุมชนและสังคมต่อไป

สภาพปัญหาหนี้สินเกษตรกร

วัฒน์ (2535) กล่าวว่า สภาพปัญหาเกี่ยวกับหนี้สินของเกษตรกรแยกได้เป็น 2 ประการ คือ

1. การที่เกษตรกรมีหนี้สินค้างชำระ หนี้สินที่ถึงกำหนดเวลาชำระแต่ไม่สามารถชำระให้แก่สถาบันการเงินในระบบ และหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานอื่นๆ ที่มีใช้สถาบันการเงิน
2. การที่เกษตรกรต้องพึ่งพิงเงินกู้ยืมนอกระบบ การถูกเอารัดเอาเปรียบในเรื่องอัตราดอกเบี้ย การใช้ความไม่สุจริตในการทำสัญญากู้ยืมเงินการกำหนดเงื่อนไขในการชำระหนี้ การสร้างข้อผูกมัดในการขายผลผลิตให้กับเจ้าหนี้เป็นต้น

ชัยวัฒน์ (2543) หนี้สินเกษตรกรเกิดจากปัญหาหลายด้าน เช่น

1. ภัยธรรมชาติ สิ่งนี้หลีกเลี่ยงไม่ได้ เกษตรกรไม่ได้ก่อให้เกิดขึ้นเพราะฉะนั้นระบบสินเชื่อในทางกฎหมายจะมีข้อบกพร่องสามารถยึดหรือลดการชำระหนี้ในช่วงนั้นได้ในกรณีของภัยธรรมชาติโดยเป็นที่ยอมรับกัน
2. หนี้สินเกษตรกรเกิดจากระบบการเกษตรเอง คือ การผลิต การตลาด ของสินค้าเกษตร เพราะระบบอาจจะไม่เอื้ออำนวย ทำให้อาชีพเกษตรกรต้องเสี่ยงภัยพอสมควร เกษตรกรเป็นคนเลือกอาชีพ แต่เกษตรกรช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ เนื่องจากอยู่ในระบบนั้น ความคุ้นเคยกับการทำงาน การเปลี่ยนอาชีพไม่ใช่เป็นเรื่องง่าย

3. หนี้สินเกษตรกรเนื่องมาจากภาวะทางสังคม หมายความว่าคนเราต้องอาศัยปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค สมัยใหม่สิ่งที่ควบคู่ไปด้วย เช่น การศึกษาต่างๆ ฉะนั้น ความต้องการที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทำให้เกษตรกรต้องมีหนี้สินอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

4. หนี้สินเกษตรกรเกิดขึ้นจากพฤติกรรมเฉพาะตน คือว่าไม่สนใจในการประกอบอาชีพจริงจังเมื่อกู้เงินแล้วมักนำไปใช้อย่างอื่น

แหล่งที่มาของหนี้สิน

คณะกรรมการบริหารสินเชื่อเกษตรกรแห่งชาติ (2543) ได้แบ่งประเภทของหนี้สิน แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. หนี้ในระบบ จะต้องเป็นหนี้ที่เกษตรกรเป็นหนี้กับหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรของรัฐ หรือเป็นหนี้ ที่เกิดจากโครงการของรัฐ ซึ่งประสบความล้มเหลว อันเนื่องมาจากความไม่เหมาะสมของโครงการ เช่น สภาพพื้นที่ และปัจจัยการผลิตไม่เหมาะสม เป็นต้น หรือเกิดจากเหตุสุดวิสัย เช่น ภัยพิบัติ หรือ ภัยธรรมชาติ ทำให้การผลิตได้รับความเสียหายอย่างร้ายแรง และเป็นเหตุให้เกษตรกรไม่สามารถชำระหนี้ได้ โดยที่ความล้มเหลวนั้นมิได้เกิดจากการกระทำของตัวเกษตรกรเอง

2. หนี้นอกระบบ เป็นหนี้ที่ดำรงอยู่ตามความจำเป็นของภาวะเศรษฐกิจท้องถิ่นอันเนื่องมาจากสถาบันการเงินไม่สามารถให้บริการได้อย่างทั่วถึง และเป็นหนี้ที่เกิดจากภาวะจำยอมของผู้กู้ อันเกิดจากความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีพ เช่น ค่ารักษาพยาบาล และค่าใช้จ่ายเร่งด่วนอื่น ๆ หนี้สินประเภทนี้ มีลักษณะเป็นการเอารัดเอาเปรียบอย่างมาก เช่น อัตราดอกเบี้ยสูงระยะเวลาชำระหนี้สั้น ซึ่งไม่เป็นธรรมต่อผู้กู้

วฒนะ (2535) ได้สรุปลักษณะหนี้สินของเกษตรกร จำแนกตามแหล่งของเจ้าหนี้ได้ดังนี้

1. การเป็นหนี้สถาบันการเงินในระบบ ได้แก่ ธนาคารพาณิชย์ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ซึ่งรวมถึงสถาบันเกษตรกรที่ ธ.ก.ส. ให้กู้เพื่อเป็นทุนให้สมาชิกกู้ยืม

2. การเป็นหนี้นอกระบบ ซึ่งเจ้าหนี้ ได้แก่ พ่อค้า นายทุน และผู้ให้กู้อื่นๆ ที่มิใช่สถาบันการเงินในระบบ

3. การเป็นหนี้หน่วยงานของรัฐและหน่วยงานอื่นๆ ที่มีใช้สถาบันการเงินซึ่งเกษตรกรเป็นหนี้ตามโครงการต่างๆ ที่ให้ความช่วยเหลือเกษตรกร

ฉัฐภา และ จิรวัดน์ (2545) ได้กล่าวถึงลักษณะหนี้สินของเกษตรกรโดยจำแนกตามแหล่งที่มาได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. หนี้สินในระบบ คือหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมจากสถาบันการเงินในระบบ หรือสถาบันเกษตรกร เช่น ธนาคารพาณิชย์ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) สหกรณ์การเกษตร และสถาบันเกษตรกรที่ ธ.ก.ส. ให้กู้ยืมให้เงินทุนต่อไป โดยลักษณะของหนี้สินมีทั้งหนี้สินระยะสั้น ระยะปานกลาง และระยะยาว หนี้สินดังกล่าวอาจอยู่ในรูปของเงินสด หรือวัสดุตามความเหมาะสม หนี้สินในระบบ เกษตรกรอาจกู้ยืมจากหน่วยงานของรัฐซึ่งไม่ได้เป็นสถาบันการเงินตามโครงการที่จัดทำขึ้นเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร เช่น โครงการพืชหมุนเวียนของกรมส่งเสริมการเกษตร โครงการปุ๋ย โครงการข้าวขององค์การตลาดเพื่อเกษตรกร ฯลฯ โดยโครงการเหล่านี้จะช่วยเหลือในรูปของวัสดุอุปกรณ์มากกว่าจะเป็นการช่วยเหลือในด้านเงินทุน

2. หนี้สินนอกระบบ เป็นหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนแหล่งอื่นที่ไม่ได้เป็นสถาบันการเงินในระบบ เช่น นายทุน ญาติพี่น้อง พ่อค้า และเพื่อนบ้าน ลักษณะหนี้สินนอกระบบอาจอยู่ในรูปของการกู้ยืมแบบต่างๆ เช่น การกู้ยืมแบบทำนาตัดดอก การกู้ยืมแบบตกข้าวเหนียว การกู้ข้าว การกู้ปุ๋ย เป็นต้น

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2551) กล่าวถึงการกู้เงินจากสถาบันการเงินในระบบว่าปัจจุบันระบบการเกษตรของไทยได้เปลี่ยนแปลงจากกระบวนการเกษตร เพื่อบริโภคในครัวเรือนมาเป็นระบบเพื่อการค้ามากขึ้น จากรูปแบบการผลิตที่เปลี่ยนไป สินเชื่อการเกษตรจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญมากยิ่งขึ้น ทำให้เกษตรกรเป็นหนี้จากการกู้เงินเพื่อใช้ในการผลิตเพิ่มขึ้นสินเชื่อที่เกษตรกรได้รับเป็นสินเชื่อเงินสดประมาณร้อยละ 98.25 ที่เหลือเป็นสินเชื่อในรูปของสิ่งของ เช่น ปังจ้ายการผลิตจำพวกเมล็ดพันธุ์และปุ๋ยเคมี เป็นต้น การที่บทบาทของสถาบันสินเชื่อทั้งของรัฐและเอกชนได้กระจายไปในภูมิภาคต่างๆมากขึ้น ได้เป็นส่วนสำคัญในการให้สินเชื่อและส่วนมากจะจัดสินเชื่อให้กับเกษตรกรในรูปของสินเชื่อเงินสด ซึ่งเกษตรกรมีความคล่องตัวมากกว่าในการนำไปจัดหาปัจจัยการผลิตที่ตนต้องการ

แหล่งสินเชื่อที่เกษตรกรได้ใช้บริการส่วนมากแล้วเป็นเงินกู้จากสถาบันสินเชื่อซึ่งได้แก่ ธนาคารทั้งของรัฐและเอกชน โดยครัวเรือนเฉลี่ยร้อยละ 65.33 ใช้แหล่งเงินกู้จากธนาคารและสถาบันการเงิน รองลงมาเฉลี่ยร้อยละ 26.20 ได้รับสินเชื่อจากกลุ่มองค์กร สหกรณ์การเกษตร กองทุน SML กองทุนหมู่บ้าน เป็นต้น การกู้ยืมจากญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านและนายทุนในท้องถิ่นมีปรากฏอยู่บ้าง แต่เป็นส่วนน้อยเฉลี่ยไม่เกินร้อยละ 7 ยกเว้นครัวเรือนในภาคกลางที่มีสัดส่วนของการกู้ยืมเงินจากญาติและนายทุนท้องถิ่นเกินกว่าร้อยละ 7 แต่อยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำกว่าร้อยละ 10 (ดังในตารางที่ 8 ในภาคผนวก)

ปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดหนี้สิน

ชัยวัฒน์ (2543) ได้กล่าวสภาพหนี้สินที่เกษตรกรต้องประสบอยู่ นับเป็นปัญหาเรื้อรังโดยเกษตรกรบางรายมีหนี้สินจนไม่สามารถชำระได้ ทำให้ต้องตกอยู่ในวัฏจักรแห่งความยากจนตลอดมา ภาวะหนี้สินของเกษตรกรสามารถจำแนกสาเหตุการเป็นหนี้ ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ ดังนี้

1. ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ

1.1 ปัญหาด้านการผลิต ประกอบด้วย ปัจจัยด้านต้นทุนการผลิตและกระบวนการทางการผลิต คือ

1.1.1 ปัจจัยด้านต้นทุนการผลิต ด้วยอุปสรรคสำคัญของการเพิ่มพื้นที่ทางการเกษตร เพื่อเป็นการเพิ่มผลผลิตเป็นไปได้อีก เนื่องจากความจำกัดด้านที่ดินไม่อาจขยายตัวไปได้อีกแล้ว ประกอบกับที่ดินเดิมที่เคยใช้อยู่ได้ลดความอุดมสมบูรณ์ลง จึงก่อให้เกิดปัญหาด้านการเพิ่มผลผลิต นอกจากนี้ปัญหาด้านการถือครองที่ดินที่ได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ กรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินซึ่งมีแนวโน้มว่าเกษตรกรได้สูญเสียที่ดิน และกลายมาเป็นเกษตรกรผู้เช่าเป็นจำนวนมาก สำหรับต้นทุนการผลิตด้านอื่นๆ อาทิเช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และสารเคมีต่างๆ เครื่องมือเครื่องจักร ตลอดจนค่าจ้างแรงงานที่เปลี่ยนไปตามสภาวะการ ล้วนเป็นปัญหาที่เกษตรกรต้องแบกรับมาโดยต่อเนื่อง และนอกจากนี้ ต้นทุนการผลิตที่สำคัญสูงสุดอีกประการหนึ่งก็คือเงินทุน เกษตรกรจำเป็นต้องกู้ยืมเงิน เพื่อนำมาลงทุนสำหรับค่าปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตหรือเพื่อใช้จ่ายสำหรับการอุปโภคบริโภคอื่นๆ ซึ่งบ่อยครั้งเงินกู้ในระบบไม่มีเพียงพอและสามารถช่วยเหลือได้ทันทั่วถึง ทำให้เกษตรกรต้องหันไปพึ่งเงินทุนนอกระบบ อันเป็นภาระที่หนักขึ้นไปอีก

1.1.2 ด้านกระบวนการทางการผลิต เช่น การใช้เทคโนโลยีใหม่ เพื่อเพิ่มผลผลิต ยังประสบปัญหา ทั้งนี้ เนื่องจากเกษตรกรยังขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องเทคโนโลยีอย่างแท้จริง และยังมีเกษตรกรอีกไม่น้อยที่ยึดรูปแบบการทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม

1.1.3 ปัญหาด้านการตลาด ราคาสินค้าเกษตรถือว่าเป็นสินค้าที่มีความไม่แน่นอนสูงมาก สืบเนื่องมาจากลักษณะทางกายภาพของสินค้าเกษตรส่วนใหญ่ไม่สามารถเก็บไว้ได้นาน เกษตรกรจึงต้องเร่งระบายสินค้าออกสู่ตลาด ทำให้ขาดอำนาจต่อรองด้านราคา นอกจากนี้สินค้าเกษตรบางชนิดต้องขึ้นอยู่กับการแข่งขันและภาวะตลาดโลก ทำให้ไม่มีความแน่นอนของราคาสูง แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ต้องเร่งขายผลผลิตเนื่องจากปัญหาด้านหนี้สินที่ต้องชำระคืนเมื่อถึงกำหนด และบ่อยครั้งที่ต้องประสบกับภาวะขาดทุน รายได้มากเพียงพอชำระหนี้สินที่กู้ยืมมาลงทุนแม้ในบางครั้ง จะได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาล เช่น การยกระดับราคา การแทรกแซง หรือการประกันราคา แต่ก็ไม่สามารถสร้างความมั่นใจในการตลาดให้กับเกษตรกรได้ เนื่องจากมีข้อจำกัดหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องงบประมาณ

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน ของเกษตรกรนั้น เป็นเพราะปัจจัยการผลิตซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้ต้นทุนการผลิตภาคเกษตรเพิ่มสูงขึ้น และปัจจัยด้านการตลาดซึ่งคอยจูงจูงราคาผลผลิตทางการเกษตรให้อยู่ในระดับต่ำ รายได้ของเกษตรกรจึงไม่พอ กับรายจ่าย การก่อภาระหนี้สินจึงเป็นสิ่งจำเป็นและไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

2. ปัจจัยทางด้านสังคม

2.1 ปัญหาด้านการศึกษา ด้วยเหตุที่บุคคลผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรส่วนใหญ่ มีฐานะยากจน ขาดเงินทุนในการส่งบุตรหลานเรียนหนังสือตามที่ควรจะเป็น เป็นเหตุให้สมาชิกในครัวเรือนส่วนมาก มีการศึกษาต่ำกว่ากลุ่มอาชีพอื่น จึงเป็นเหตุให้การรับรู้หรือถ่ายทอดวิทยาการหรือเทคนิคใหม่ๆ เพื่อการพัฒนาการเกษตรให้เจริญก้าวหน้าไม่ประสบผลสำเร็จ

2.2 ปัญหาด้านสาธารณสุข เกษตรกรส่วนใหญ่ขาดความรู้เรื่องโภชนาการ ดังนั้นการบริโภคอาหารจึงเป็นไปอย่างไม่ถูกสุขอนามัย โดยเฉพาะในเด็กทารกและเด็กเล็กที่จะเป็นพลังในการพัฒนาการเกษตรในอนาคต นอกจากนี้ในบุคคลวัยทำงาน ที่ต้องทำงานหนักแต่มีการพักผ่อนน้อย ดังนั้นเมื่อเจ็บป่วยจะมีลักษณะเรื้อรัง เป็นปัญหาสุขภาพเสื่อมโทรมไม่สามารถประกอบอาชีพได้เต็มประสิทธิภาพ

3. ปัจจัยด้านการเมือง

ปัญหาความไม่ต่อเนื่องในด้านนโยบาย และทิศทางในการพัฒนานโยบายที่ถูกกำหนดขึ้นมามากเป็นนโยบายที่กำหนดขึ้นเพื่อผลทางด้านการเมือง หรือเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเฉพาะเรื่องหรือเฉพาะกรณี ขาดการวางแผนระยะยาวอย่างเป็นระบบทำให้นโยบายมักถูกเปลี่ยนแปลงหรือละเลยเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้บริหาร แม้ว่าโดยภาพรวมแล้วนโยบายนั้นอาจถูกต้องเหมาะสมและมีประโยชน์ต่อเกษตรกร ซึ่งมีผลทำให้เกษตรกรปรับตัวไม่ทันหรือขาดความเชื่อถือ ไม่นำไปปฏิบัติอย่างจริงจังเพราะเชื่อว่าเป็นนโยบายชั่วคราวพอเปลี่ยนผู้บริหารนโยบายนั้นๆ ก็มักจะถูกยกเลิกไป การมีนโยบายที่ไม่มีความต่อเนื่องนอกจากจะทำให้หน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงขาดความกระตือรือร้นในการทำงานแล้ว หากต้องอาศัยความร่วมมือในการประสานการทำงานแล้วจะยิ่งทำให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จยากยิ่งขึ้น

4. ปัจจัยด้านอื่นๆ

4.1 ปัญหาจากเหตุสุดวิสัย เช่น การที่เกษตรกรต้องประสบภัยพิบัติธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อวงจรการผลิตทำให้เกิดความเสียหาย หรือผลผลิตการเกษตรตกต่ำเกินความคาดหมายทำให้รายได้ลดลงจนไม่สามารถนำมาใช้หมุนเวียนเพื่อต้นทุนการผลิตหรือใช้จ่ายเพื่ออุปโภคบริโภคได้อย่างเพียงพอจนต้องมีการกู้หนี้ยืมสิน

4.2 ปัญหาปัจจัยภายในตัวเกษตรกรเอง เช่น กรณีการกู้ยืมเงินแล้วนำเงินไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ขาดความรับผิดชอบ หรือเกษตรกรมีเจตนาบิดพลิ้วหรือมีพฤติกรรมหนีหนี้โดยเฉพาะหนี้ในระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ หรือสามารถต่อรองผ่อนชำระหนี้ได้ถึงกำหนดเวลาชำระหนี้แล้วไม่ชำระ นำเงินไปใช้ทางอื่น จนในที่สุดไม่สามารถชำระหนี้ได้

4.3 ปัญหาด้านโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพการคมนาคมขนส่งจะส่งผลต่อการพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิตของเกษตรกร หากท้องที่ใดมีระบบการคมนาคมที่ดีกว่าจะมีแนวโน้มทำให้เกิดการพัฒนาอาชีพและรายได้มากกว่าโครงสร้างพื้นฐานสำคัญสูงสุดอีกประการหนึ่งคือ น้ำอุปโภคและบริโภค โดยเฉพาะการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร ทำให้ไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้หรือต้องเสี่ยงต่อความเสียหาย ส่วนน้ำกินน้ำใช้แม้หลายท้องที่จะมีการขุดบ่อไว้แต่ก็ไม่เพียงพอแก่การอุปโภคได้ตลอดปี ซึ่งมีผลผูกพันต่อปัญหาความยากจนและหนี้สินของเกษตรกร

สมาคมเศรษฐศาสตร์เกษตรแห่งประเทศไทย (2543) กล่าวถึงสาเหตุของการเป็นหนี้สินของเกษตรกรคือ

1. ความสามารถของเกษตรกรเอง การให้สินเชื่อทำให้เกิดรายได้ เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต หากเกษตรกรมีความสามารถในการจัดการจะไม่เกิดปัญหาหนี้สินล้นพ้นตัว ส่วนเกษตรกรที่เป็นหนี้และไม่สามารถชำระคืนได้ส่วนหนึ่งมาจากความด้วยความสามารถของตัวเองเกษตรกรเองและอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการขาดวินัย โดยนำเงินกู้ไปใช้ผิดวัตถุประสงค์และไม่เอาใจใส่กิจกรรมที่ได้กู้ไปใช้ จึงทำให้เป็นหนี้เชื่อที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้

2. ปัจจัยภายนอก บางครั้งก็เป็นอุปสรรคสำหรับเกษตรกร เช่น การที่รัฐบาลจัดทำโครงการให้เกษตรกรและการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดของรัฐในบางโครงการที่ดำเนินการอย่างเร่งด่วนขาดการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง หรือแนะนำโครงการที่ไม่เหมาะสม หรือหน่วยราชการที่ไม่ประสานกันทำให้โครงการไม่มีลักษณะบูรณาการ และประสบความล้มเหลวในที่สุด ทำให้เกษตรกรไม่สามารถชำระเงินกู้ได้

3. ระบบการจัดการของกลไก ที่เข้าไปดูแลหนี้ของเกษตรกรไม่มีประสิทธิภาพและไม่มีคุณภาพเช่น ในหลายกองทุนมักจะฝากงานไว้กับหน่วยราชการเมื่อมีการโยกย้ายงานของเจ้าหน้าที่หรือบุคลากรจึงขาดความต่อเนื่อง ทำให้การใช้ดุลยพินิจในการวิเคราะห์ภาวะหนี้สินของเกษตรกรจึงแตกต่างกัน

4. ความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ ราคาผลผลิต ปัจจัยการผลิต เนื่องจากการผลิตของเกษตรกรไทยประมาณร้อยละ 80 อยู่นอกเขตชลประทานหรือเป็นเกษตรน้ำฝน มีโอกาสสูงที่จะเกิดภัยธรรมชาติทำให้พืชผลได้รับความเสียหาย ราคาผลผลิตมีความผันผวนมากบางครั้งได้ไม่คุ้มทุนนอกจากนั้นยังมีความเสี่ยงค่อนข้างมากจากการนำเข้าปัจจัยการผลิตบางชนิดจากต่างประเทศ เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมี พันธุ์ และเครื่องจักรกลทางการเกษตร ซึ่งมีราคาสูงขึ้นในช่วงภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ และสถานะของตลาดการเงิน ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง

5. ปัญหาด้านการถือครองที่ดินการเกษตร เกษตรกรบางครัวเรือนถือครองที่ดินไม่มีสารเอกสิทธิ์หรือที่ดินไม่เพียงพอต่อการทำกิจกรรมทางการเกษตร ทำให้รายได้ที่ได้รับจากการผลิตไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และไม่มีแรงจูงใจการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดิน

แนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สิน

กองวิจัยเศรษฐกิจการเกษตรกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2536) ได้อธิบายความหมายถึงการแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ไว้ว่า การแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรไม่เพียงแต่จะพิจารณา ระบบสินเชื่อ หรือการปลดปล่อยหนี้สินเกษตรกรเพียงอย่างเดียว แต่การมองกลไกทั้งระบบเศรษฐกิจ ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อภาระหนี้สินของตัวเกษตรกร ผลจากการดำเนินงานที่ผ่านมามีผลต่อแผนงาน โครงการ องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องในรูปแบบแผนงาน มีองค์ประกอบกิจกรรมผสมผสานแทนการ มุ่งเน้นการพัฒนาเฉพาะอย่างที่เคยเป็นมา โดยมีครัวเรือนเป็นกลุ่มเป้าหมายสำหรับการพัฒนาสินค้า หรือกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง

1. แนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้สินที่เกิดจากรายได้ต่ำกว่ารายจ่าย

รัฐควรสนับสนุนให้มีการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตโดยเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้ สูงขึ้น ซึ่งจะต้องมีการเร่งรัดพัฒนาปัจจัยพื้นฐานด้านการผลิต โดยเฉพาะแหล่งน้ำขนาดเล็กรวมทั้ง รัฐควรอุดหนุนปัจจัยการผลิต ได้แก่ ปุ๋ย ยา สินเชื่อ และเครื่องทุ่นแรง ให้แก่เกษตรกรเพื่อลดต้นทุน การผลิต และควรสนับสนุนให้สถาบันเกษตรกรจัดทำโครงการครบวงจร ร่วมกับภาคเอกชนและ ขอบข่ายงานให้กว้างขวางครอบคลุมพืชเศรษฐกิจให้มากขึ้น ตลอดจนพัฒนาตลาดกลางในลักษณะ ประมูลสินค้าเกษตรให้มีมากขึ้น เพื่อช่วยให้เกษตรกรได้รับผลตอบแทนเพิ่มมากขึ้นจากการขาย ผลผลิตของตน

นอกจากนี้ ควรสนับสนุนให้เกษตรกรทำงานนอกภาคการเกษตรโดยการฝึกอบรมให้ ความรู้ด้านวิชาชีพ เพื่อเสริมสร้างขีดความสามารถหรือช่วยให้เกษตรกรออกไปทำงานนอกการเกษตร เป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกทางหนึ่ง

2. แนวทางแก้ไขปัญหาหนี้สินที่เกิดจากการกู้เงินจากสถาบันการเงิน

หนี้สินที่เกิดขึ้นจากสถาบันในระบบ โดยเฉพาะ ธ.ก.ส. รัฐควรกำหนดเป็นนโยบายให้ ธ.ก.ส. ถือปฏิบัติ สำหรับเกษตรกรซึ่งตรวจสอบแล้วว่าผลผลิตเสียหายโดยสิ้นเชิงจากภัยธรรมชาติ เช่น การเกิดวาตภัยจากไต้ฝุ่นเกย์ ที่ตำบลกะทูน อำเภอฟิปปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช ควรพิจารณา ตัดเป็นหนี้สูญโดยรัฐบาลเป็นภาระจ่ายหนี้ในส่วนนี้ให้แก่ ธ.ก.ส. สำหรับเกษตรกรที่ผลผลิตได้รับความเสียหายบางส่วนให้ ธ.ก.ส. ผ่อนอายุการชำระหนี้เป็นรายๆ ไปตามความเหมาะสม

3. การแก้ไขปัญหาหนี้สินจากการจำนอง ขาย หรือขายฝากกับเจ้าหนี้ในระบบ

สำหรับเกษตรกรที่เป็นหนี้จากการกู้ยืมในระบบ รัฐควรขยายขอบเขตการดำเนินงานของคณะกรรมการช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ยากจน (กชก.) ออกไปให้กว้างขวางขึ้น เพื่อดำเนินการเปลี่ยนเจ้าหนี้ของเกษตรกร จากพ่อค้า นายทุน เจ้าของโรงสี ฯลฯ ให้มาเป็นหนี้กับ ธ.ก.ส. แทน เพื่อลดภาระการชำระหนี้ของเกษตรกร โดยการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานดังกล่าวให้อยู่ภายใต้เงื่อนไขของ กชก.

4. การแก้ไขปัญหาหนี้สินที่เกิดจากการขาดประสิทธิภาพการดำเนินงานโครงการของรัฐ

หนี้สินที่เกิดจากการช่วยเหลือต่างๆ ของรัฐ หากได้ตรวจสอบหนี้สินของเกษตรกรแล้วไม่สามารถทวงถามติดตามหนี้สินได้ เช่น สูญหาย ตาย หรือยากจนขัดสนจริงๆ หรือหนี้สินที่ขาดอายุความที่จะฟ้องร้องได้ ควรพิจารณาตัดเป็นหนี้สูญ โดยรัฐรับเป็นภาระในส่วนนี้ ส่วนโครงการช่วยเหลือผู้ประสบภัยร้ายแรง โครงการในลักษณะนี้ควรให้ความช่วยเหลือในลักษณะให้เปล่าเท่านั้น สำหรับเกษตรกรที่อยู่ในข่ายที่พอจะชำระหนี้ได้ รัฐควรผ่อนผันให้มีการชำระหนี้โดยคิดดอกเบี้ยในอัตราที่ต่ำหรือไม่คิดดอกเบี้ย

นิโบล (2550) กล่าวถึงแนวทางแก้ไขปัญหาหนี้สินโดยสรุปได้ดังนี้ปัจจัยที่มีผลต่อภาวะหนี้สินของเกษตรกร แบ่งเป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นเพราะความผิดพลาดในการดำเนินงานของรัฐ ปัจจัยที่เกิดจากภัยธรรมชาติ และความผันผวนของราคา ปัจจัยที่เกิดจากตัวเกษตรกรเองที่ใช้เงินกู้ผิดวัตถุประสงค์ โดยมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวคือ

1. หนี้ที่เกิดขึ้นเพราะความผิดพลาดในการดำเนินงานของรัฐ ตรงจุดนี้รัฐต้องมีส่วนในการรับผิดชอบ โดยอาจจะให้ผ่อนชำระในระยะยาวโดยไม่คิดดอกเบี้ย และบางรายอาจจะให้เป็นหนี้สูญซึ่งควรพิจารณาเป็นรายๆ ไป

2. หนี้ที่เกิดจากภัยธรรมชาติและความผันผวนของราคา รัฐต้องมีส่วนสนับสนุนช่วยเหลือโดยมีการยืดระยะเวลาในการชำระหนี้ และจัดระบบประกันราคาพืชผลทางการเกษตรไม่ให้ราคาต่ำมาก

3. หนี้ที่เกิดจากตัวเกษตรกรเอง เกษตรกรจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบเอง และสร้างวินัยให้กับตัวเองในการประหยัดอดออม เพื่อไม่ให้กลับไปเป็นหนี้ได้อีก

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กรรณิกา และคณะ (2549) ได้ศึกษาเกี่ยวกับวิธีการปลูกข้าวอินทรีย์ในเขตจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดอุบลราชธานี เป็นเวลา 2 ปี ผลการทดลองเฉพาะที่ศูนย์วิจัยข้าวสุรินทร์ พบว่า นาข้าวอินทรีย์ที่มีการไถกลบพืชปุ๋ยสดในรูปโสนอัฟริกันให้ผลผลิตข้าวสูงสุด เมื่อเปรียบเทียบกับนาข้าวที่ได้จากการไถกลบถั่วพุ่ม ถั่วพุ่ม และปอเทือง โดยให้ผลผลิตในปีที่ 2 เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน คือข้าวที่ไม่มีการใช้ปุ๋ยพืชสดให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นจาก 352 กิโลกรัมต่อไร่ เป็น 461, 424, 401 และ 383 กิโลกรัมต่อไร่ ตามลำดับ และจำนวนครั้งของการไถกลบพืชปุ๋ยสดตั้งแต่ 1–3 ครั้ง ไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ แต่มีแนวโน้มว่าการไถกลบ 2 ครั้งจะได้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นดีกว่าการไถกลบ 1 ครั้ง โสนอัฟริกันจัดได้ว่าเป็นพืชปุ๋ยสดที่เหมาะสมกับการปลูกก่อนการทำนาข้าวอินทรีย์แบบปักดำ รองลงมาคือ ถั่วพุ่ม ส่วนถั่วพุ่มและปอเทือง ถ้าดินมีความชื้นมากเกินไปจะทำให้เหี่ยวเฉาและตายแต่ถ้าดินมีการระบายน้ำดีก็สามารถปลูกได้

ขวัญเรียม (2552) ศึกษาการผลิตข้าวอินทรีย์ของนักเรียนโรงเรียนชานา บ้านหนองแจง ตำบลไรรอด อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า นักเรียนชานามีการปรับเปลี่ยนการผลิตที่นำไปสู่การทำนาอินทรีย์อยู่ 3 ขั้นตอน คือ 1) การปรับปรุงพัฒนาพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่บ้านหนองแจง 2) การปรับปรุงบำรุงดินโดยใช้จุลินทรีย์จากป่า 3) การบริหารจัดการศัตรูพืชโดยชีววิธี จากการเปรียบเทียบข้อมูลของนักเรียนชานาแต่ละครัวเรือนในพื้นที่ศึกษา พบว่า ครัวเรือนนักเรียนชานาที่สามารถปรับเปลี่ยนจากนาเคมีมาเป็นนาอินทรีย์มีจำนวนน้อยเพียงร้อยละ 28 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ส่วนครัวเรือนนักเรียนชานาที่ยังไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้เนื่องจากยังมีหนี้สินที่ยังไม่สามารถชำระได้ และรายได้ภาคเกษตรไม่เพียงพอต่อการยังชีพ ทำให้ต้องทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตร ซึ่งการทำนาอินทรีย์ต้องให้การดูแลเอาใจใส่ค่อนข้างมากและขาดปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการทำนาอินทรีย์ เช่น มูลสัตว์ แกลบ รำ รวมทั้งมีแรงงานในการผลิตจำนวนน้อย อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนนักเรียนชานาที่มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการยังชีพ จึงจำเป็นต้องอุดหนุนของรายจ่ายในระดับความจำเป็นโดยเฉพาะสิ่งฟุ่มเฟือยต่างๆ โดยการนำหลักธรรมหัวใจเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อพ้นวิกฤตแห่งความยากจน

จิตรารักษ์ (2551) ได้ศึกษาเรื่องวิธีการส่งเสริมการปลูกข้าวอินทรีย์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในตำบลหงส์หิน อำเภोजุน จังหวัดพะเยา พบว่าวิธีการส่งเสริมที่เหมาะสมแก่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์หมู่บ้านพวงพยอม คือวิธีการส่งเสริมแบบรายบุคคล ซึ่งเป็นวิธีการที่เกษตรกรมีการยอมรับและนำความรู้ไปปฏิบัติในการปลูกข้าวอินทรีย์ได้เหมาะสมกว่าวิธีการส่งเสริมแบบ

รายกลุ่ม ทั้งนี้เนื่องมาจากการส่งเสริมรายบุคคลเข้าหน้าที่ส่งเสริมสามารถเข้าถึงความต้องการของเกษตรกรได้ ในการส่งเสริมการปลูกข้าวอินทรีย์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียงพบว่าเพศของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมกิจกรรมไม่มีผลต่อการเรียนรู้หรือการนำไปปฏิบัติ แต่ระดับการศึกษาของเกษตรกรถือว่าเป็นพื้นฐานการเรียนรู้ที่สอดคล้องประสานกับองค์ความรู้จากการส่งเสริมการปลูกข้าวอินทรีย์ ซึ่งมีอิทธิพลมากต่อการเรียนรู้ ตลอดจนการนำไปปฏิบัติของตัวเกษตรกรเอง

จิตติมา (2550) ศึกษาความสามารถในการพึ่งตนเองของสมาชิกกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวกรณีศึกษากลุ่มผู้จัดทำแปลงขยายพันธุ์บ้านมะกอกใต้ ตำบลชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง พบว่าความสามารถในการพึ่งตนเองของเกษตรกร ประกอบด้วย 2 มิติหลัก คือ ความสามารถในการพึ่งตนเองตามวิธีการเกษตรยั่งยืน มี 4 ประเด็นย่อย คือ 1) ความสามารถในการพึ่งตนเองตามมิติของสังคมและวัฒนธรรม 2) ความสามารถในการพึ่งตนเองตามประเภทบทบาทหน้าที่ในการพึ่งตนเอง ประกอบด้วย การยอมรับและรักษาถูกคติกกลุ่ม 3) ความสามารถในการพึ่งตนเองตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง และ 4) ความสามารถในการพึ่งตนเองตามวิถีของชุมชนเข้มแข็งมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิกอย่างสม่ำเสมอ และความสามารถในการพึ่งตนเองตามวิธีการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของกลุ่มผู้จัดทำแปลงขยายพันธุ์ มี 6 ประเด็นย่อย คือ 1) ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านการผลิตเมล็ดพันธุ์ คือ เลือกใช้เมล็ดพันธุ์ที่ถูกต้องตรงตามพันธุ์ 2) ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจเกษตรกรสามารถพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจได้มาก ร้อยละ 77.4 โดยมีสัดส่วนระหว่างรายรับกับต้นทุน (b/c ratio) ตั้งแต่ 3:1 ขึ้นไป ส่วนที่เหลือพึ่งตนเองได้ปานกลาง โดยมี b/c ratio เท่ากับ 2:1 3) ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านสังคมประกอบด้วย ร่วมประชุมกลุ่มเพื่อชี้แจงและวางแผนการผลิต 4) ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านวัฒนธรรมประกอบด้วย การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมพิธีแรกเกี่ยวข้าว 5) ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านสิ่งแวดล้อมประกอบด้วย การใช้ปุ๋ยและสารเคมีให้เหมาะสมทั้งปริมาณและเวลา และไม่มีการเผาตอซังและฟางในนาข้าว และ 6) ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านการสร้างเครือข่ายทุกกิจกรรม

ทิพวัลย์ (2546) ได้ศึกษาพลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจภาคกลาง โดยศึกษาในพื้นที่ตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม พบว่า การเปลี่ยนแปลงของระบบชุมชนเกษตรในพื้นที่เกิดขึ้นจากหลายปัจจัยได้แก่ ความต้องการผลผลิตทางการเกษตร ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ การพัฒนาระบบเครือข่ายการค้าและธุรกิจการเกษตร การปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่โดยเฉพาะการพัฒนาระบบชลประทาน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายใต้ผลกระทบจากข้อจำกัดและโอกาสที่แตกต่างกัน ทั้งในด้านนิเวศและด้านเศรษฐกิจสังคม โดยเฉพาะความแตกต่างของระดับครัวเรือนเกษตรกรในด้านการครอบครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ครัวเรือนที่มีข้อจำกัดด้านที่ดินและเงินทุน

ทำงานเป็นแรงงานรับจ้างในฟาร์มขนาดใหญ่ ในทางกลับกัน ฟาร์มขนาดใหญ่ซึ่งสามารถลงทุนใน ด้านเครื่องจักรกลการเกษตร ได้ทำสัญญา/ข้อตกลงในการให้บริการแก่เกษตรกรขนาดเล็ก ที่ดิน บางส่วนได้รับการจัดสรรใหม่โดยผ่านกลไก “การเช่าที่ดิน” การไหลเวียนของปัจจัยต่างๆ ได้แก่ แรงงาน ที่ดิน และทุน ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่ขึ้นและซับซ้อนขึ้น การเข้าถึงระบบการตลาด ที่แตกต่างกัน ความแตกต่างระหว่างชนชั้นในสังคม ได้เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงจากระบบ การผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นระบบการผลิตเพื่อค้าเพื่อขาย

นริศรา (2543) ศึกษาการทำสวนผสมผสานกับการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ กรณีศึกษา ชุมชน คีรีวง ตำบลท่าโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนที่ทำสวน ผสมผสานสามารถพึ่งตนเองได้ ด้านรายได้คือ ต้องมีเนื้อที่ในการทำสวนมากกว่า 10 ไร่ มีการปลูก พืชหลากหลายชนิด ครัวเรือนที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินสามารถพึ่งตนเองทางด้านรายได้มากกว่า ครัวเรือนที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน นอกจากนี้ครัวเรือนที่มีสมาชิกในครัวเรือนที่กำลังศึกษาและทำงาน มากมีสภาพการเงินของครอบครัวมีพอใช้มากกว่าสมาชิกครัวเรือนที่กำลังศึกษาและทำงานน้อย และครัวเรือนที่ใช้เฉพาะแรงงานในครัวเรือนพึ่งตนเองได้ด้านเทคโนโลยี การทำสวนผสมผสาน มากกว่าครัวเรือนที่ใช้ทั้งแรงงานในครัวเรือนและแรงงานจ้าง แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันครัวเรือนที่ มีที่ดินมากสามารถพึ่งตนเองได้ด้านรายได้ครัวเรือนมากกว่าผู้ที่ไม่มีที่ดินน้อย

ประทุม (2547) ได้ศึกษาระบบการผลิตทางการเกษตรในเขตใช้น้ำฝน: กรณีศึกษาย่านบ่อ ลำโรง ตำบลคอนตาเพชร อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า ฟาร์มขนาดเล็กมาก พึ่งตนเอง ได้บางส่วนจากภาคเกษตร ทั้งหมดอยู่รอดได้ด้วยการทำงานนอกภาคเกษตร ขนาดพื้นที่ทำการเกษตร อยู่ระหว่าง 4-24 ไร่ต่อครัวเรือน ฟาร์มขนาดเล็ก พึ่งตนเองได้บางส่วนจากภาคเกษตร ส่วนใหญ่อยู่ อยู่นอกภาคเกษตร ขนาดพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ระหว่าง 7-25 ไร่ต่อครัวเรือน ฟาร์ม ขนาดกลาง พึ่งตนเองได้บางส่วนจากภาคเกษตร ทั้งหมดอยู่รอดได้ด้วยการทำงานนอกภาคเกษตร ขนาดพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ระหว่าง 25-28 ไร่ต่อครัวเรือน สำหรับการวิเคราะห์เส้นยังชีพโดยใช้ สมการยังชีพนำมาคำนวณหาพื้นที่การผลิตที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรที่มีสมาชิก 4 คน สามารถ สร้างรายได้จากผลผลิตเกษตรเพียงพอต่อการยังชีพ โดยพืชที่ปลูกเพื่อการบริโภคคือ ข้าว ซึ่งมีผลผลิต ข้าวเฉลี่ยของนาหว่านและนาคำ 110 และ 200 กิโลกรัมต่อไร่ ตามลำดับ ทั้งนี้มีต้นทุนการผลิตเฉลี่ย ของนาหว่านและนาคำเท่ากับ 795 และ 965 บาทต่อไร่

ปิยะพร (2548) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาระดับการพึ่งตนเองของเกษตรกรโครงการเกษตร ทฤษฎีใหม่ในจังหวัดมุกดาหาร พบว่า 1) เกษตรกรที่ทำการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ ข้อมูลพื้นฐาน

ของเกษตรกรมีอายุเฉลี่ยค่อนข้างมากเนื่องจากวัยแรงงานมีการเคลื่อนแรงงานไปทำงานต่างถิ่น ระดับการศึกษาส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ ครอบครัวยุคใหม่มีรายได้จากการทำการเกษตร 2) ระดับการพึ่งตนเองของเกษตรกรโดยรวมและเป็นรายได้ 3 ด้าน คือ ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมอยู่ในระดับปานกลาง และพึ่งตนเองอยู่ในระดับมากได้แก่ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ และด้านจิตใจ และ 3) ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะของเกษตรกร ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญของโครงการรณรงค์มาขอรับการสนับสนุนปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เกษตรทฤษฎีใหม่เหมาะแก่เกษตรกรรายย่อยให้อุดหนุน ขนหมั่นเพียร อย่าท้อแท้และหมั่นศึกษาหาความรู้ ให้เจ้าหน้าที่อบรมการแปรรูปผลผลิต อบรมเทคโนโลยีด้านการเกษตร และเทคนิคต่างๆ ด้านการเกษตร

พิสิฐ (2550) ศึกษาการปลูกข้าวอินทรีย์พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และผลต่อสถานะทางเศรษฐกิจ-สังคม ของเกษตรกรและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาจังหวัดสุรินทร์ พบว่า การปลูกข้าวอินทรีย์พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 โดยการปักดำให้ผลตอบแทนสูงกว่าข้าวเคมีพันธุ์เดียวกัน การส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐ รวมทั้งการมีส่วนร่วมกับเกษตรกรขององค์กรภาครัฐ หมอดินอาสา และองค์กรเอกชนในการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกข้าวอินทรีย์มีผลทำให้เกษตรกรเกิดแรงจูงใจในการเปลี่ยนจากข้าวเคมีมาเป็นการปลูกข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้น ทำให้เกษตรกรมีการรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

มธุรส (2550) ศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนการทำนาสู่เกษตรกรรมยั่งยืนของชาวนา ตำบลท่าแกม อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี จากการศึกษา ในช่วงปี พ.ศ. 2467-2514 สิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์อยู่ดีกินดี ไม่ต้องซื้อปัจจัยการผลิต วิถีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ในช่วงปี พ.ศ. 2515-2543 สภาพแวดล้อมเริ่มเสื่อมโทรมลงรายจ่ายครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น และช่วงปี พ.ศ. 2544-2549 สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลง ชาวนาพึ่งตนเองด้านปัจจัยผลิตและอาหารได้น้อยลง สำหรับกระบวนการปรับเปลี่ยนการทำนาใช้กระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นมี 3 ขั้นตอน คือ 1) จัดให้มีการทบทวนสถานการณ์ปัญหาที่เกี่ยวข้อง เพื่อกระตุ้นความคิดและตัดสินใจเลือกแนวทางปฏิบัติตามระบบเกษตรกรรมยั่งยืน 2) เปิดโลกทัศน์ของชาวนา โดยการจัดศึกษาดูงาน พุดคุยแลกเปลี่ยนและเพิ่มเติมประเด็นการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง 3) ทดลองปฏิบัติและสรุปบทเรียนร่วมกับชาวนา จากขั้นตอนการดำเนินงานดังกล่าวทำให้ชาวนามีความรู้และความเข้าใจประเด็น แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้นจากการเรียนรู้และทดลองปฏิบัติ ในขณะเดียวกันยังได้มีการทำความเข้าใจประเด็นที่ชาวนาได้เรียนกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำธรรมชาติ เป็นต้น รู้ในเวทีสาธารณะการประชุม กำนัน ผู้ใหญ่บ้านควบคู่กันไปด้วย

รัชณี (2550) ได้ศึกษาการสนับสนุนการผลิตทางการเกษตรในพื้นที่นาทุ้งร้างต่อความอยู่รอดของเกษตรกรตำบลบางศาลา อำเภอบางบาล จังหวัดนครราชสีมา พบว่า ผลจากการวัดระดับการพึ่งตนเองของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการฯ ปรับสภาพนาทุ้งร้าง และเกษตรกรที่ไม่เข้าร่วมโครงการฯ ไม่ปรับสภาพนาทุ้งร้าง พบว่า คราวเรือนในกลุ่มนี้อยู่ในระดับสามารถพึ่งตนเองได้อย่างมีเงื่อนไข (B) ยังขาดตัวชี้วัดที่เป็นองค์ประกอบการพึ่งตนเอง ซึ่งหนึ่งในตัวชี้วัดนั้นมีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์มากกว่าปุ๋ยเคมี เป็นสมาชิกในกลุ่มร่วมกันแก้ปัญหาเมื่อราคาผลผลิตตกต่ำ

วณิ (2547) ได้ศึกษาระบบการผลิตทางการเกษตรในเขตป่าสงวนแห่งชาติ : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านทุ่งนางครวญ ตำบลชะแล อำเภอดงหลวง จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า นอกจากจำนวนสมาชิกที่แตกต่างกันจะทำให้ต้องใช้พื้นที่ปลูกพืชแต่ละชนิดต่างกันแล้ว รายจ่ายในครัวเรือนก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้จำนวนพื้นที่ปลูกพืชต่างกัน ครัวเรือนที่มีสมาชิกมากกว่าแต่มีรายจ่ายในครัวเรือนเท่าที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีพย่อมต้องใช้พื้นที่ในการปลูกพืชเพื่อสร้างรายได้ให้เพียงพอน้อยกว่าครัวเรือนที่มีสมาชิกน้อยแต่มีรายจ่ายในครัวเรือนมากกว่า ดังนั้นหากเกษตรกรสามารถลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นโดยเฉพาะสิ่งฟุ่มเฟือยต่าง ๆ เช่น ขนม เครื่องดื่มสำเร็จรูป เหล้า บุหรี่ หรือเครื่องอำนวยความสะดวกที่ทำให้ต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นได้ ก็สามารถทำการผลิตทางการเกษตรที่สร้างรายได้เพียงพอในการดำรงชีพภายใต้พื้นที่ที่จำกัดได้

วรัญญา (2552) ศึกษา วิธีการผลิตข้าว เพื่อการพึ่งตนเองในระดับครอบครัวและชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตำบลวังหลวง อำเภอสว่างภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า แนวทางหรือรูปแบบการผลิตข้าวที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองเป็นเรื่องของการลดต้นทุนการผลิต เช่น แรงงาน ปุ๋ยเคมี การใช้ประโยชน์ที่ดิน และนอกจากนี้การมีส่วนร่วมมีความสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนและการพึ่งตนเองใหม่ของเกษตรกรทางด้านการผลิตข้าว

สุภาวดี (2550) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตข้าวของชุมชนในอีสาน : กรณีศึกษาการปลูกข้าวหอมมะลิเชิงพาณิชย์ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ พบว่า การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตข้าวแบ่งออกเป็นหลายประการ ได้แก่ 1) เปลี่ยนแปลงขั้นตอนการผลิต เมื่อก่อนวิธีการทำนาเป็นการทำนาดำ แต่ปัจจุบันเปลี่ยนไปทำนาหว่านทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นตอนการผลิต 2) พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเมื่อการผลิตได้เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขายทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้าน องค์ความรู้เกี่ยวกับข้าวและการทำนาได้ค่อยๆ หายไป 3) เปลี่ยนแปลงปัจจัยการผลิต เทคโนโลยีแบบพื้นบ้านที่ผลิตเองภายในชุมชน เปลี่ยนมาใช้เครื่องยนต์ทำนาเพื่อให้เสร็จทันภายในเวลา 4) เปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว จากที่เคยทำนาใช้พันธุ์ข้าวเหนียวเป็นหลักและเป็นพันธุ์ข้าวพื้นบ้านเปลี่ยนมาเป็นปลูก

ข้าวเหนียวแต่เป็นข้าวเหนียวพันธุ์ส่งเสริมของราชการได้แก่ ข้าวเหนียวสันป่าตอง กข6 กข8 ทำให้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองค่อยหายไป 5) ตลาดและแหล่งซื้อปัจจัยการผลิต ส่วนมากไม่มีการขายผลิตเป็นระบบแลกเปลี่ยนเป็นหลัก ปัจจุบันเป็นการผลิตอย่างชัดเจนเพื่อนำเงินไปซื้อสินค้าเพื่ออุปโภคและบริโภค 6. ความสัมพันธ์ทางการผลิต การผลิตเพื่อขายทำให้มีการพึ่งพิงภายนอกสูง

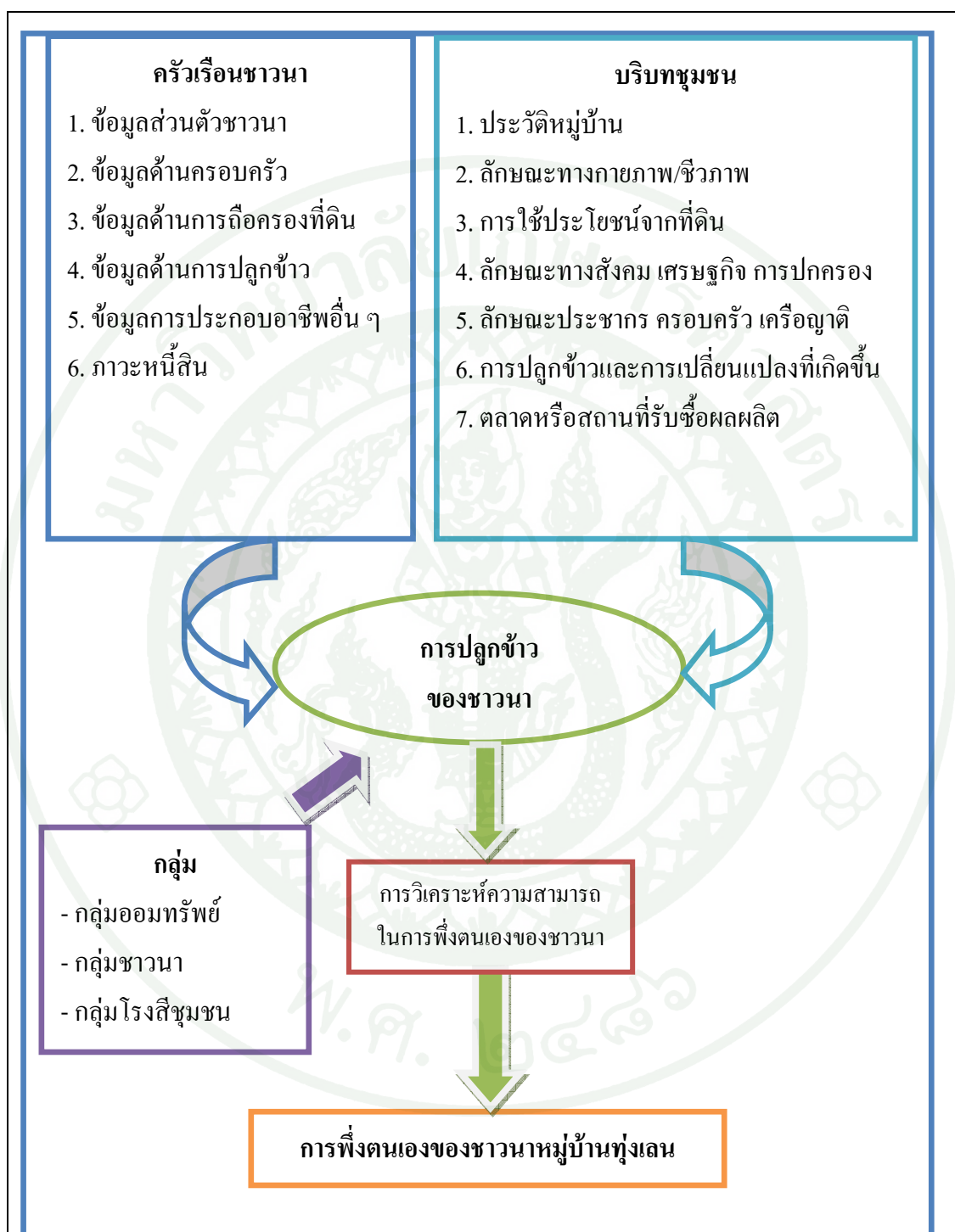
อุปกรณ์และวิธีการ

แนวคิดในการวิจัยครั้งนี้มีประเด็นคำถามว่า “การปลูกข้าวของหมู่บ้านทุ่งเลนเป็นอย่างไร ชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนสามารถพึ่งตัวเองได้หรือไม่” ซึ่งการตอบคำถามของประเด็นนี้จำเป็นต้องเข้าใจบริบทของชุมชน ทั้งด้านกายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ที่ดิน ลักษณะของประชากรทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของการปลูกข้าวของชาวนา รวมทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวชาวนาเอง รวมทั้งนโยบายของภาครัฐที่มีผลต่อการปลูกข้าว เพื่อเชื่อมโยงสะท้อนให้เห็นภาพของการปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษา โดยมีกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้ (ภาพที่ 2)

กรอบแนวคิด

การวิจัยในประเด็น “การศึกษาการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนา” นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจกับบริบทชุมชน ทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ที่ดิน การถือครองที่ดิน ลักษณะของประชากร เศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม ตลอดจนประวัติการเปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบันของการปลูกข้าว ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวชาวนาเอง รวมทั้งกลุ่มที่ก่อตั้งขึ้นที่มีผลต่อการปลูกข้าว ซึ่งปัจจัยที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเหล่านี้ทำให้มองเห็นภาพรวมของชุมชน และเป็นข้อมูลสำคัญที่นำไปสู่การหาคำตอบเพื่อรู้ว่าการปลูกข้าวของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนเป็นอย่างไร ผลตอบแทนที่ได้ส่งผลให้ครัวเรือนชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่อย่างไร เพื่อข้อมูลที่ได้จะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนและสามารถนำเอาข้อมูลนำไปใช้วางแผนพัฒนาชุมชนได้ต่อไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

1. ข้อมูลส่วนตัวของชาวนา ได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา สถานภาพการสมรส เป็นต้น
 2. ข้อมูลทางด้านครอบครัว ได้แก่ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน การประกอบอาชีพ รายได้ รายจ่าย หนี้สิน เงินออม จำนวนสมาชิกในวัยทำงาน ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว หัวหน้าครอบครัว เป็นต้น
 3. ข้อมูลด้านการถือครองที่ดิน ได้แก่ ที่ดินและสภาพการถือครอง (จำนวนไร่ จำนวนแปลง สภาพที่ดิน ลักษณะพื้นที่)
 4. ข้อมูลทางด้านการปลูกข้าวในอดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่
 - 4.1 ปัจจัยในการผลิตที่เป็นธรรมชาติ ได้แก่ ดิน น้ำ (จำนวนแหล่งน้ำ การใช้ประโยชน์การจัดการน้ำ) เป็นต้น
 - 4.2 ปัจจัยในการผลิตอื่นๆ ได้แก่ วัสดุ อุปกรณ์ เครื่องจักรที่ใช้ในการประกอบการผลิตทุน เทคโนโลยี ความรู้ความชำนาญ ทักษะ เทคนิควิธีการ เป็นต้น
 - 4.3 การปลูกข้าว ได้แก่ โครงสร้างการผลิต วิธีการทำนา ปัจจัยการผลิต เทคนิค ประเพณี และวัฒนธรรม กระบวนการผลิต การตลาด ต้นทุนการผลิต รายได้
 5. ข้อมูลการประกอบอาชีพอื่นๆ ได้แก่ การรับจ้าง การค้าขาย รับราชการ และอาชีพเสริมอื่นๆ เป็นต้น
 6. ข้อมูลภาวะหนี้สิน ได้แก่ จำนวนเงินที่กู้ แหล่งเงินกู้ เหตุผลที่กู้
- ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน โดยแบ่งเป็น
1. ประวัติหมู่บ้าน ได้แก่ ความเป็นมาในการก่อตั้งหมู่บ้าน พัฒนาการของหมู่บ้าน เป็นต้น

2. ด้านกายภาพ ได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะภูมิอากาศ ปริมาณน้ำฝน แหล่งน้ำธรรมชาติ แหล่งน้ำชลประทาน โครงสร้างสาธารณูปโภค การจัดสรรน้ำ เป็นต้น

3. ด้านชีวภาพ ได้แก่ ชนิดพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ฤดูกาลหรือการผลิตทางการเกษตรในแต่ละช่วงเวลา การใช้ปัจจัยการผลิต เป็นต้น

4. การใช้ประโยชน์จากที่ดิน ได้แก่ การถือครองที่ดิน การใช้ที่ดินในกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่อยู่อาศัย และทำการเกษตร เป็นต้น

5. ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ลักษณะประชากร ลักษณะครัวเรือน การจัดลำดับญาติพี่น้อง วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ลักษณะการปกครอง รวมไปถึงลักษณะการประกอบอาชีพของสมาชิกในชุมชน การจัดตั้งกองทุน ความสามัคคีในชุมชน การเชื่อมโยงเครือข่าย เป็นต้น

6. การเปลี่ยนแปลงการปลูกข้าว ได้แก่ การปลูกข้าวเริ่มแรก การปลูกข้าวในปัจจุบัน สาเหตุและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง โดยมีการแบ่งเป็นช่วง ๆ อย่างชัดเจน

7. ตลาดหรือสถานที่รับซื้อผลผลิต ได้แก่ แหล่งและวิธีการรับซื้อ ราคารับซื้อ มีความสะดวกสบายหรือมีปัญหาอุปสรรคอย่างไร

8. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ แบบแผน ความเชื่อ วิธีทำ ที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ปรากฏออกมาให้เห็นเป็นวัตถุ เช่น เครื่องมือ อุปกรณ์ ปัจจัย 4 และจากการกระทำ เช่น ความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี ที่แสดงถึงความเฉลียวฉลาด ความเรียบง่ายลงตัว และเหมาะสมกับพื้นที่

ข้อมูลเกี่ยวกับการปลูกข้าว

การปลูกข้าว ได้แก่ ลักษณะ รูปแบบ ชนิดและพันธุ์พืช ต้นทุนการผลิต ผลผลิต ราคาของผลผลิต วิธีการจัดจำหน่าย และตลาดในการจัดจำหน่าย เป็นต้น

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ชวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหว้า จังหวัดศรีสะเกษ จำนวน 40 ครัวเรือน

การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยจะใช้วิธีเก็บข้อมูลพื้นฐานโดยการสำรวจและคัดเลือกตัวอย่าง ชวนาแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) โดยมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลพื้นฐานโครงสร้างของการปลูกข้าวของชวนาหมู่บ้านทุ่งเลน โดยการใช้การแบบสำรวจโครงสร้างระบบการผลิตสอบถามเจ้าหน้าที่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำกลุ่ม และ ชวนา จำนวนครัวเรือนเกษตรกรทั้งสิ้น 184 ครัวเรือน จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมดของหมู่บ้าน 280 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 66 ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด

ขั้นที่ 2 นำข้อมูลของครัวเรือนชวนาทั้ง 184 ครัวเรือน มาคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) ประมาณ 40 ครัวเรือน โดยการคัดเลือกนี้จะเลือกชวนาที่มีความแตกต่างในด้านขนาดของพื้นที่ถือครองและลักษณะการถือครอง จำนวนพื้นที่ต่อหน่วยแรงงานและสภาพทางเกษตรนิเวศของแปลงเพาะปลูกซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่ได้ ถือว่ามีความหลากหลายครบถ้วนและครอบคลุม สามารถเป็นตัวแทนชวนาในพื้นที่ที่วิจัยได้ จากนั้นจึงทำการศึกษาชวนา 40 ครัวเรือนนี้โดยการสัมภาษณ์แบบเชิงลึกต่อไป

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชวนา หมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหว้า จังหวัดศรีสะเกษ โดยอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งด้านปริมาณและทางด้านคุณภาพ

การวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยใช้วิธีการสำรวจข้อมูลและการศึกษาข้อมูลจากตัวเลขฐานข้อมูลที่ได้จากข้อมูลทุติยภูมิและปฐมภูมิ มาเป็นเครื่องมือในการวิจัย ซึ่งการวิจัยเชิงปริมาณนี้จะทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเบื้องต้นของชวนาและสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลศึกษาภาพรวมของพื้นที่และโครงสร้างเกี่ยวกับการปลูกข้าว และนำมาคัดเลือกเกษตรกรตัวอย่างในการสัมภาษณ์เชิงลึก และสามารถอธิบายลักษณะทางด้านสังคม เศรษฐกิจในรูปแบบร้อยละและค่าเฉลี่ยได้

การวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์เอกสาร (Documentary) สัมภาษณ์ในเชิงลึก (Depth Interview) สนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เป็นเครื่องมือในการวิจัย ซึ่งการวิจัยเชิงคุณภาพนี้ทำให้ผู้วิจัยได้เข้าใจถึงปัจจัยต่าง ๆ เช่น ปัจจัยทางกายภาพ ชีวภาพ ขั้นตอนและวิธีการปลูกข้าว สภาพเศรษฐกิจ สังคม ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการปลูกข้าว รวมทั้งความสัมพันธ์ของปัจจัยเหล่านั้น จนสามารถตอบคำถามงานวิจัยได้อย่างชัดเจน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ทั้งข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิจากแหล่งข้อมูล ต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น เพื่อทำความเข้าใจกับสภาพของชุมชนอย่างเป็นระบบโดยแบ่งข้อมูลที่ต้องเก็บรวบรวม ดังนี้

1.1 รวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารของหน่วยงานต่างๆ ในท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล ที่ว่าการอำเภอขุนหาญ สำนักงานเกษตรอำเภอขุนหาญ

1.2 รวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ

1.2.1 สอบถามจากผู้นำ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการในหมู่บ้าน นายกและปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น

1.2.2 สอบถามจากเจ้าหน้าที่เกษตรในพื้นที่ เช่น เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ เป็นต้น

2. การเก็บข้อมูลจากภาคสนาม (field work) ผู้วิจัยจะทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยเลือกพื้นที่หมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ คาดว่าจะใช้ระยะเวลาในการเก็บข้อมูลประมาณ 3 เดือน ในการเก็บข้อมูล โดยแบ่งขั้นตอนการศึกษาวิจัยดังนี้

2.1 สํารวจพื้นที่ศึกษาสภาพทั่วไปของพื้นที่ที่ศึกษา ทั้งด้านกายภาพ ชีวภาพ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การใช้ประโยชน์ที่ดิน พันธุ์พืช รูปแบบการผลิต (การปลูกข้าว) เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการปลูกข้าวในหมู่บ้าน

2.2 สัมภาษณ์กลุ่มชาวนาแบบเจาะลึก (in depth interview) โดยเป็นการศึกษาระดับบุคคล คือ การทำความเข้าใจตัวของชาวนาเองว่าการปลูกข้าวที่ทำอยู่นั้นเป็นอย่างไร มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านอย่างไร รวมทั้งการมีสภาพและวิถีการดำรงชีวิตอย่างไรภายใต้บริบทของหมู่บ้าน

2.3 การค้นหาผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (key informant) ที่มีอยู่ในพื้นที่หมู่บ้าน

ในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้เตรียมหัวข้อเรื่องที่จะทำการสัมภาษณ์เป็นหัวข้อ และประเด็นต่างๆ ที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัย เพื่อให้เข้าใจในหลักการและประเด็นที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน และเพื่อการหาสาเหตุ ความเชื่อมโยงที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในระดับที่ใหญ่ที่สุดของระบบลงมาถึงระดับย่อยที่สุดของระบบ คือ ตัวชาวนาเอง เพื่อเป็นการหาคำตอบในวัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่กำหนดไว้

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. วิเคราะห์เชิงปริมาณ โดยการนำข้อมูลทุติยภูมิและปฐมภูมิ เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลศึกษาภาพรวมของพื้นที่และโครงสร้างเกี่ยวกับการปลูกข้าว และสามารถอธิบายลักษณะทางด้านเศรษฐกิจสังคมในรูปแบบร้อยละและค่าเฉลี่ย

2. วิเคราะห์เชิงคุณภาพ โดยนำข้อมูลจากภาคสนามที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต การสำรวจ การจดบันทึกมาทำการวิเคราะห์ ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นภาพรวมและทำให้เข้าใจถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีความสำคัญต่อการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนา สภาพเศรษฐกิจ สังคม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

3. ข้อมูลด้านเศรษฐศาสตร์ มีการวิเคราะห์ต้นทุนคงที่ ต้นทุนผันแปร มูลค่าเพิ่มผลผลิต (value added) รายได้เหนือต้นทุนผันแปร (gross margin) วิเคราะห์เส้นแห่งการยังชีพ (survival threshold) การวิเคราะห์การพึ่งตนเองของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 การวิเคราะห์ต้นทุนการผลิต โดยการวิเคราะห์ต้นทุนคงที่ ได้แก่ ค่าเสื่อมราคาของเครื่องจักรและอุปกรณ์ และต้นทุนผันแปร ได้แก่ ค่าแรงงาน ค่าวัสดุอุปกรณ์การเกษตร เพื่อเปรียบเทียบต้นทุน

3.2 การวิเคราะห์มูลค่าเพิ่มผลผลิตข้าว

มูลค่าเพิ่มผลผลิตข้าวต่อไร่ = (รายได้ผลผลิตต่อไร่ – ต้นทุนผันแปรต่อไร่) – ต้นทุนคงที่

3.3 การวิเคราะห์เส้นยังชีพ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนา รายครัวเรือนมาวิเคราะห์ความสามารถในการพึ่งตนเอง โดยกำหนดค่ายังชีพ และค่าใช้จ่ายของครัวเรือนเกษตรกรที่จำเป็นในพื้นที่ศึกษา โดยกำหนดว่าครัวเรือนที่มีสมาชิก 4 คน ประกอบด้วยผู้ใหญ่ 2 คนและเด็ก 2 คน (อายุ 8 – 17 ปี) ต้องมีค่าใช้จ่ายในการยังชีพปีละกี่บาท โดยมีรายละเอียดค่าใช้จ่ายยังชีพต่อปี ดังนี้ คือ ค่าบริโภค อุปโภคและเครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและสุขภาพ ค่าใช้จ่ายอื่นๆ ได้แก่ ค่าเล่าเรียนบุตรระดับประถมศึกษา 1 คน และระดับมัธยมศึกษา 1 คน ค่าภาษีสังคม ค่าเดินทาง จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาสร้างเส้นยังชีพ และวิเคราะห์ข้อมูลเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ นำมาวิเคราะห์ข้อมูลการยังชีพของครัวเรือนชาวนา

3.4 การพึ่งตนเองของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา

สมการเส้นแห่งการยังชีพของครัวเรือนชาวนา

(รายได้หลังหักต้นทุนผันแปรต่อ 1 ไร่ $\times$ จำนวนไร่) – ต้นทุนคงที่ $\geq$ ค่าใช้จ่ายในการยังชีพ
ของครัวเรือนเกษตรกร

ดังนั้น จำนวนพื้นที่ที่ทำให้ครัวเรือน

ชาวนาสามารถยังชีพ (ไร่) $\geq \frac{\text{ค่าใช้จ่ายในการยังชีพของครัวเรือนชาวนา} + \text{ต้นทุนคงที่}}{\text{รายได้หลังหักต้นทุนผันแปร ต่อ 1 ไร่}}$

ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์

ผลการวิจัยประกอบด้วย 4 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

ตอนที่ 2 ข้อมูลพื้นฐานทางสภาพเศรษฐกิจ และสังคม

ตอนที่ 3 ข้อมูลการปลูกข้าวของชาวนา หมู่บ้านทุ่งเลน

ตอนที่ 4 การพึ่งตนเองของชาวนา หมู่บ้านทุ่งเลน

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

สภาพทั่วไปของหมู่บ้านทุ่งเลน

จากการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ และการเก็บข้อมูลในภาคสนาม สามารถสรุปผลข้อมูลสภาพทั่วไปของชาวนาในหมู่บ้านทุ่งเลนได้ ดังนี้

ประวัติความเป็นมา

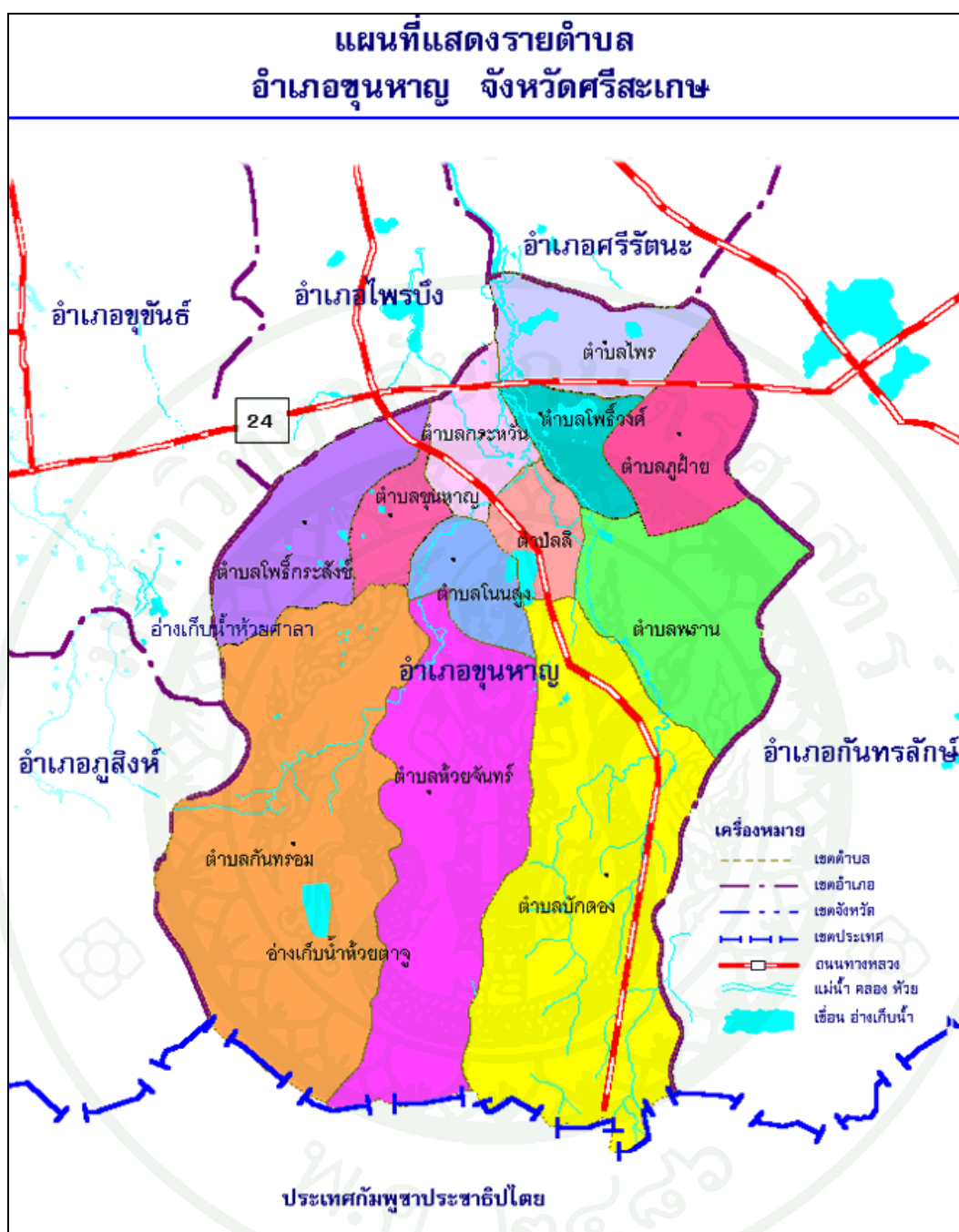
บ้านทุ่งเลนตั้งอยู่หมู่ที่ 7 ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2460 โดยมีนายถม พรมแก้ว นายพันธ์ สุนทร นายแก้ว ไชยชนะ นายคุม กล้ายิ่ง นายกล่อม ดวงแก้ว นายตา โทสุข และนายศก พรมแก้ว เป็นกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากจากการล้มล้างผู้สูงอายุในหมู่บ้านทำให้ทราบว่าผู้อพยพรุ่นแรกเป็นชาวบ้านที่มีเชื้อสายเขมรที่อพยพมาจากหมู่บ้านสำโรงเก่า ตำบลบักดอง อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ก่อนที่จะย้ายอพยพออกมา นั้นได้เกิดโรคติดต่ออย่างรุนแรง ได้แก่ โรคท้องร่วง ราษฎรได้เสียชีวิตด้วยโรคดังกล่าวนั้น เป็นจำนวนมาก จึงได้มาจัดตั้งที่อยู่อาศัยในที่แห่งใหม่ ซึ่งได้รวมตัวกันปลูกสร้างบ้านเรือนที่บริเวณชายทุ่งเพื่อทำการเกษตรกรรม ซึ่งมีแหล่งน้ำธรรมชาติใช้ตลอดทั้งปี คือ ป่าห้วยน้ำทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน เป็นต้นน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้าน ด้วยสภาพพื้นที่เต็มไปด้วยชายทุ่งและมีแหล่งน้ำใช้ตลอดทั้งปีลักษณะดินจะมีลักษณะคล้ายๆ ดินเลน จึงได้เรียกพื้นที่ดังกล่าวว่า “ทุ่งเลน” ต่อมาเมื่อ

เริ่มมีการอพยพคนเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้น และได้มีการจับจองพื้นที่และสร้างที่อยู่อาศัยจำนวนมากจึงเรียกว่า “บ้านทุ่งเลน” ต่อมาทางหน่วยงานราชการโดยรองอำมาตย์โทขุนชิด สารการ นายอำเภอ กันทรลักษ์ สมัยนั้นได้สั่งการให้มีการจัดตั้งเป็นหมู่บ้าน อย่างเป็นทางการหลังจากนั้นเมื่อประมาณ ปีพ.ศ. 2498 ได้แยกการปกครองออกมาตั้งเป็นกิ่งอำเภอขุนหาญ โดยแยกจากอำเภอกันทรลักษ์ และต่อมา พ.ศ. 2501 กิ่งอำเภอขุนหาญได้ยกระดับเป็น อำเภอขุนหาญ และมีการจัดตั้งหมู่บ้านเพิ่มและจัดตั้งตำบลพร้อมทั้งจัดให้มีการเลือกตั้งกำนันเกิดขึ้น (สัมภาษณ์, 2554)

จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่อยู่ในหมู่บ้านทำให้ทราบว่าผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่รุ่นแรกเป็นชาวบ้านที่มีเชื้อสายเขมร ภาษาท้องถิ่นที่ใช้ “ภาษาเขมร” ในการสื่อสาร นับจากการแต่งตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการกลุ่มชาวบ้านจึงได้มีการเลือกกลุ่มผู้นำชุมชนโดยแกนนำหลักเป็นนายกิมพรมแก้ว และนายพันธ์ สุนทร มีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยภายในหมู่บ้าน การจับจองพื้นที่ทำกินสมัยนั้นทำตามกำลังแรงงานในครัวเรือน การแบ่งเขตการครอบครองพื้นที่ใช้อาณาเขตของคันทนาและคันไม้เป็นสิ่งบ่งชี้บอก สมัยนั้นชาวบ้านประกอบอาชีพการทำนาเป็นอาชีพหลัก แรงงานส่วนใหญ่เป็นแรงงานในครัวเรือนและแรงงานสัตว์ พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ชีวิตความเป็นอยู่อยู่แบบเรียบง่าย พอมีพอกิน นับจากที่เริ่มตั้งหมู่บ้านขึ้นจนถึงปัจจุบันนี้ปี 2554 หมู่บ้านทุ่งเลนมีผู้นำชุมชนของหมู่บ้านทั้งหมด 13 คน ซึ่งจะมีการเปลี่ยนผู้นำและมีการเลือกตั้งใหม่เมื่อหมดวาระในการดำรงตำแหน่ง โดยชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจในการเลือกจะยึดหลักการใช้เสียงข้างมากเป็นการตัดสินใจที่จะมาเป็นผู้นำชุมชน

ที่ตั้งและอาณาเขต

บ้านทุ่งเลนตั้งอยู่หมู่ที่ 7 จากหมู่บ้านทั้งหมดจำนวน 15 หมู่บ้านของตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ โดยมีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 3,631 ไร่ เป็นพื้นที่อยู่อาศัยประมาณ 200 ไร่ พื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 3,284 ไร่ เป็นพื้นที่ปลูกข้าว 2,436 ไร่ พื้นที่การเกษตรอื่นๆ 848 ไร่ พื้นที่สาธารณะประโยชน์ในหมู่บ้านประมาณ 97 ไร่ พื้นที่โรงเรียนประมาณ 25 ไร่ พื้นที่วัด 25 ไร่ มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 280 ครัวเรือน เป็นครัวเรือนเกษตรกร 184 ครัวเรือน มีจำนวนประชากรรวม 1,497 คน จำนวนประชากรชาย 750 คน จำนวนประชากรหญิง 747 คน หมู่บ้านทุ่งเลนมีอาณาเขตติดต่อพื้นที่

ภาพที่ 3 แผนที่อำเภอขุนหาญ

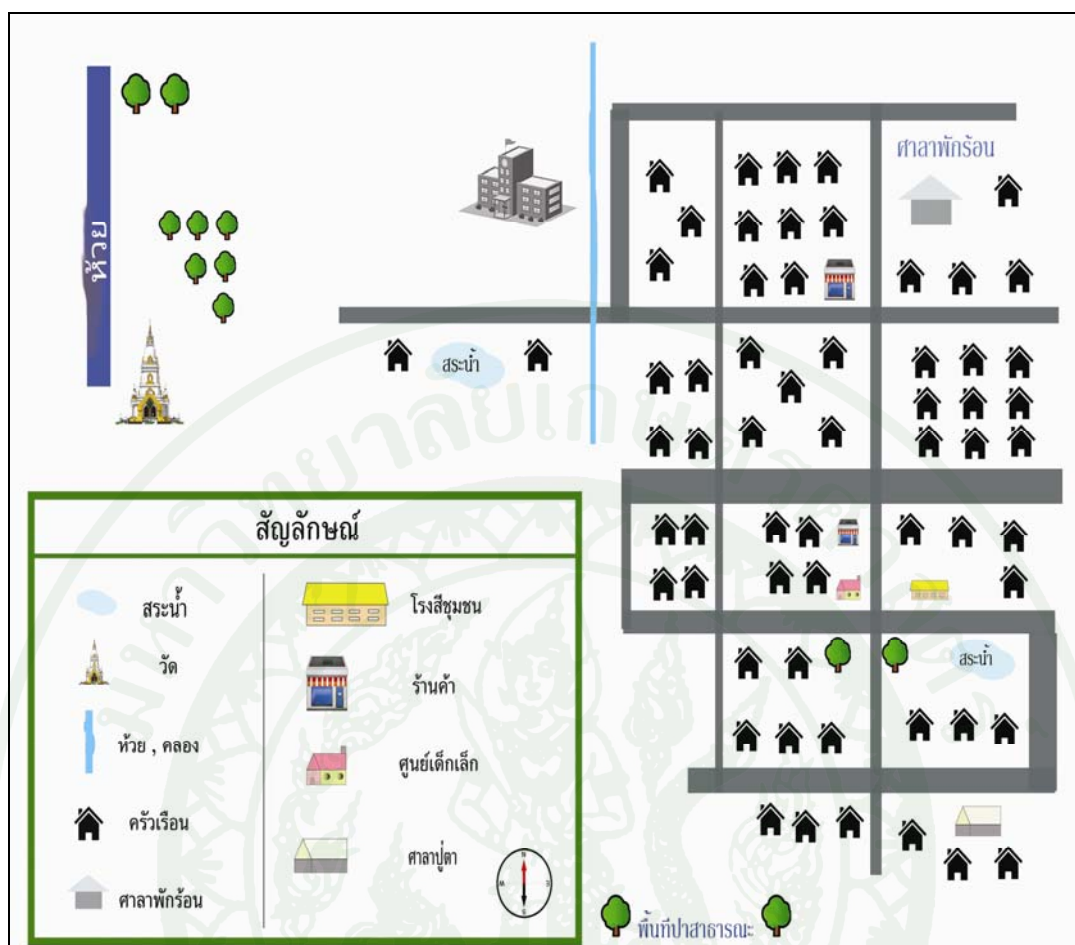
ที่มา: ที่ว่าการอำเภอขุนหาญ (2552)

สภาพการตั้งบ้านเรือนและการคมนาคม

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของประชากรบ้านทุ่งเลน เป็นการตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณพื้นที่ของตนเองที่มีอยู่ บางครัวเรือนอยู่ใกล้บริเวณริมถนน บางครัวเรือนอยู่ลึกห่างออกไปจากริมถนน แต่สามารถเดินไปมาหาสู่กันได้ เป็นการตั้งบ้านเรือนอยู่แบบเครือญาติ ลูกหลานคนใดเมื่อแต่งงานแล้วแยกออกไปสร้างครอบครัวใหม่แต่ยังสร้างบ้านอยู่ในบริเวณเดียวกับพ่อแม่ ลักษณะบ้านที่สร้างส่วนใหญ่เป็นบ้านถาวร บ้านที่ปลูกในอดีตมีการสร้างบ้านไม้มีได้ทุนบ้านเกือบทุกหลังเพราะได้ทุนบ้านสูงสามารถใช้ประโยชน์ในการเก็บอุปกรณ์การเกษตรได้ แต่ปัจจุบันนี้มีการสร้างบ้าน 2 ชั้นแบบบ้านไม้ผสมปูน และแบบชั้นเดียวสร้างเป็นปูนทั้งหมด

นอกจากนี้ มีสิ่งก่อสร้างที่สำคัญที่ชาวบ้านทุ่งเลนประกอบกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่างๆ ได้แก่ โรงเรียนบ้านทุ่งเลน เป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษาตั้งอยู่ที่บ้านทุ่งเลน มีวัดบ้านทุ่งเลนตั้งอยู่ติดกับบริเวณโรงเรียน สำหรับน้ำในการอุปโภคบริโภคประชากรส่วนใหญ่จะใช้น้ำบ่อบาดาลที่ขุดไว้ใช้เอง ส่วนน้ำบริโภคส่วนใหญ่จะใช้น้ำฝน

การคมนาคมของบ้านทุ่งเลน ในอดีตใช้การเดินทางเท้าเปล่า และเกวียนเป็นยานพาหนะ ในอดีตมีถนนทางเกวียนที่ใช้ในหมู่บ้านตัดผ่านเมื่อประมาณปี 2465-2500 และเปลี่ยนมาเป็นถนนดินลูกรังเมื่อประมาณปี 2504 และมีการพัฒนามาเป็นถนนคอนกรีตจนถึงปัจจุบันปี 2554 แต่ไม่มีรถประจำทางผ่านหมู่บ้านทำให้การคมนาคมค่อนข้างลำบาก ส่วนใหญ่จะใช้รถจักรยานยนต์และรถยนต์ส่วนตัวเมื่อต้องไปทำธุระนอกหมู่บ้าน

ภาพที่ 4 แผนที่การตั้งบ้านเรือนและโครงสร้างพื้นฐานบ้านทุ่งเลน

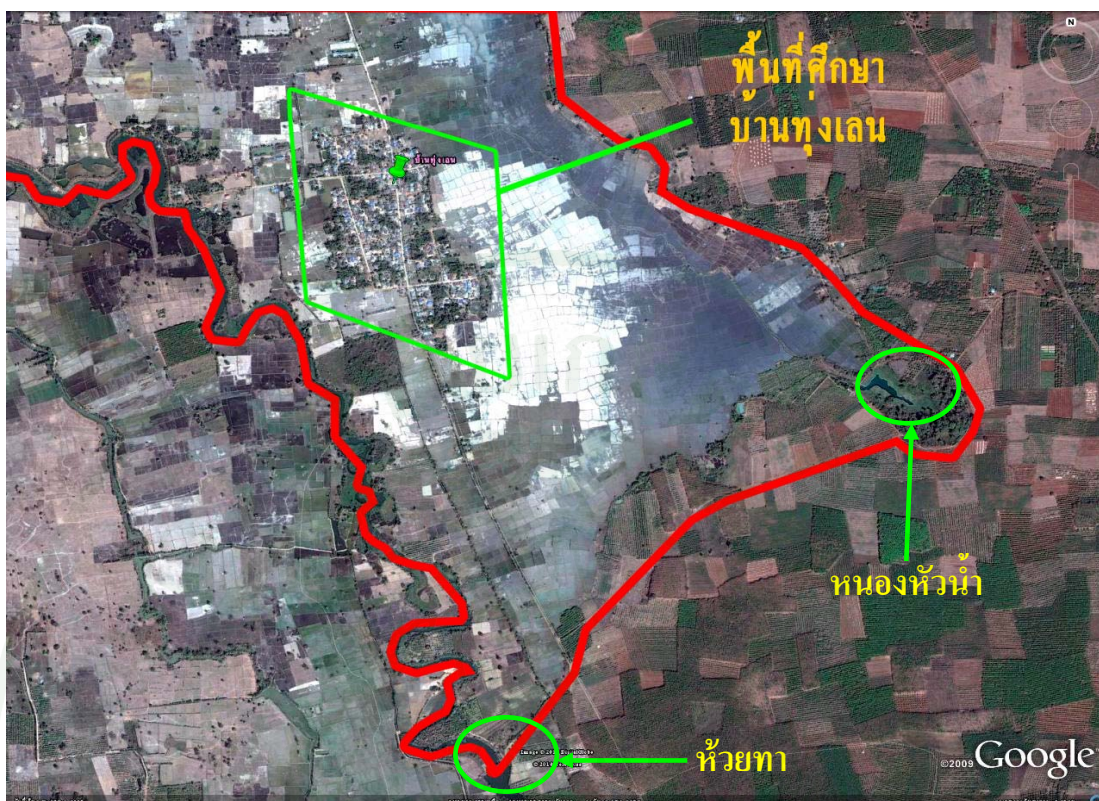
ที่มา: จากการสำรวจ (2553)

การประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพของประชากรในบ้านทุ่งเลนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม อาชีพหลัก คือ การทำนา ทำไร่ รับจ้าง

แหล่งน้ำ

1. แหล่งน้ำฝน
2. คลองธรรมชาติ (ห้วยทา)
3. ฝายน้ำล้น มี 2 ฝาย ได้แก่ ฝายน้ำล้นห้วยทา ฝายน้ำล้นหนองห้วยน้ำ

ภาพที่ 5 แผนที่แหล่งน้ำหนองห้วยน้ำและห้วยตาของหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพวาน อำเภอบึงสามพัน จังหวัดศรีสะเกษ

ที่มา: ดัดแปลงมาจาก google earth (2553)

สำหรับบ้านทุ่งเลนแหล่งน้ำที่ใช้สำหรับการเกษตรนั้นอาศัยน้ำฝนและน้ำคลองธรรมชาติ โดยสร้างเป็นฝายน้ำล้นเพื่อจัดส่งน้ำไปยังพื้นที่การเกษตรได้อย่างทั่วถึง โดยฝายน้ำล้นแบ่งออกเป็น 2 แหล่งด้วยกันคือ ฝายน้ำล้นห้วยตาก่อสร้างโดย สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ก่อสร้างเสร็จเมื่อปี 2545 และฝายน้ำล้นหนองห้วยน้ำก่อก่อสร้างโดย สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ก่อสร้างเสร็จเมื่อปี 2534 น้ำที่ใช้ในการเกษตรแต่ละปีมีเพียงพอต่อความต้องการของชาวนา

ฝายน้ำล้นหนองหัวน้ำ

ฝ่ายนำล้นหัวขยา

ภาพที่ 6 สภาพแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ใช้ในการทำกรเกษตรของเกษตรกร บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอชนนาญ จังหวัดศรีสะเกษ

ลักษณะของดิน/ชุดดิน

เป็นที่ราบสูง ดินแดง และลาดลงทางทิศใต้ เป็นที่ราบลุ่มมีลำห้วยไหลผ่าน ลักษณะของดิน
อยู่ใกล้กลุ่มดินชุดที่ 17, 18, 22, 29, 36, 38 และดินชุด 40

1. กลุ่มชุดดินที่ 17 ลักษณะโดยทั่วไป เนื้อดินบนเป็นพวกดินร่วมปนทรายหรือดินร่วนสีน้ำตาล น้ำตาลปนเทา ดินล่างเป็นดินร่วนเหนียวปนทรายหรือดินร่วนเหนียว มีสีน้ำตาลอ่อน สีเทาอ่อน สีเทาปนชมพูพบจุดประพุกสีน้ำตาลปนเหลือง สีแดงปนเหลืองหรือสีแดงปะปน บางแห่งอาจพบสีลาแลงอ่อนหรือก้อนสารเคมีพวกเหล็กและแมงกานีสในดินชั้นล่าง เกิดจากพวกตะกอนลำนํ้า พบตามพื้นที่ราบเรียบหรือค่อนข้างราบเรียบ บริเวณลานตะพักลำนํ้าระดับต่ำ น้ำแข็งขังลึก30-40 เซนติเมตร นาน 3-4 เดือน เป็นดินลึกมาก ดินมีการระบายน้ำค่อนข้างเร็ว มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ PH4.5-5.5 ได้แก่ ชุดดินหล่มเก่า ร้อยเอ็ด เรณู และสายบุรี สุโขทัย โคกเคียน วิสัย สงขลา บุนนาค ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวส่วนใหญ่ใช้ทำนา บางแห่งใช้ปลูกพืชไร่หรือไม้ยืนต้น แต่มีปัญหาเรื่องการแข็งของน้ำในฤดูฝน ความเหมาะสมของกลุ่มชุดดินสำหรับการปลูกพืช โดยทั่วไปแล้วกลุ่มชุดดินที่ 17 มีศักยภาพเหมาะสมที่จะใช้ในการทำนามากกว่าปลูกพืชไร่ ไม้ผล และพืชผัก ในช่วงฤดูฝนแต่สามารถปลูกพืชไร่หรือพืชผักที่มีอายุสั้นได้ในช่วงฤดูแล้งถ้ามีแหล่งน้ำธรรมชาติหรือน้ำชลประทานเข้าถึง

2. กลุ่มชุดดินที่ 18 ลักษณะโดยทั่วไป เนื้อดินบนเป็นดินร่วนปนทราย สีเทาปนน้ำตาลอ่อน สีน้ำตาลปนแดงอ่อน ดินล่างเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย สีเทาปนน้ำตาล สีเทาปนชมพู พบจุดประสีน้ำตาลแก่ สีแดงปนเหลืองปะปน เกิดจากพวกตะกอนลำน้ำพบบริเวณ พื้นที่ราบเรียบหรือค่อนข้างราบเรียบตามลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ น้ำแข็งลึก 30 เซนติเมตร นานประมาณ 4 เดือน เป็นดินลึก มีการระบายน้ำค่อนข้างเร็ว มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติค่อนข้างต่ำ ดินชั้นบน pH 6.0-7.0 ส่วนดินชั้นล่าง pH ประมาณ 5.5-6.5 ได้แก่ ชุดดินเขาย้อย ชลบุรี และ โลกสำโรง ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวส่วนใหญ่ใช้ทำนา บางแห่งใช้ปลูกอ้อย หรือปลูกพืชล้มลุกในฤดูแล้ง ความเหมาะสมสำหรับการปลูกพืช กลุ่มชุดดินที่ 18 พบบริเวณที่ราบต่ำ สภาพพื้นที่ราบเรียบถึงเกือบราบเรียบ ดินมีการระบายน้ำค่อนข้างเร็วถึงเร็ว ในช่วงฤดูฝนมีน้ำขังนานระหว่าง 3-4 เดือน จึงมีศักยภาพเหมาะสมในการทำนามากกว่าการปลูกพืชไร่ พืชผักและไม่ผล ยกเว้นถ้าได้มีการปรับปรุงแก้ไขปัญหาน้ำขังและการระบายน้ำของดิน อย่างไรก็ตามในสภาพปัจจุบันสามารถปลูกพืชไร่และพืชผักอายุสั้นได้ ในช่วงฤดูแล้ง ถ้ามิน้ำชลประทานและแหล่งน้ำธรรมชาติเสริม

3. กลุ่มชุดดินที่ 22 ลักษณะโดยทั่วไป หน่วยที่ดินเป็นกลุ่มชุดดินที่มีเนื้อดินเป็นพวกดินร่วนปนทราย ดินทรายปนดินร่วนสีพื้นเป็นสีเทาหรือน้ำตาลปนเทา มีจุดประสีน้ำตาลปนเหลือง หรือสีเหลืองปนน้ำตาลอ่อนและอาจพบสีลาแลงอ่อนในดินชั้นล่าง มีสภาพพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบเป็นดินลึก มีการระบายน้ำค่อนข้างเร็ว ดินมีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติต่ำ ปฏิกริยาดินเป็นกรดจัดถึงเป็นกรดแก่ ค่าความเป็นกรด เป็นด่างประมาณ 4.5-5.5 บริเวณดังกล่าวส่วนใหญ่ในฤดูฝนใช้ปลูกข้าว บางแห่งยังคงสภาพเป็นป่าอยู่หรือใช้ปลูกไม้ยืนต้น แต่ถ้ามีปัญหาเรื่องการแข็งของน้ำ ในช่วงฤดูฝน ตัวอย่างชุดดินที่อยู่ในกลุ่มนี้ได้แก่ ชุดดินน้ำกระจาย ชุดดินสีทน ชุดดินสันทราย และชุดดินชัยภูมิ ความเหมาะสมสำหรับการปลูกพืช โดยทั่วไปศักยภาพของกลุ่มชุดดินที่ 22 เหมาะที่จะใช้ในการทำนาเนื่องจากสภาพพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบมีน้ำขังแฉะในช่วงฤดูฝน แต่สามารถปลูกพืชไร่หรือพืชผักเช่น ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ข้าวโพด ยาสูบ กระเทียม มะเขือเทศ ฯลฯ ก่อนและหลังการปลูกข้าวถ้ามิน้ำชลประทานหรือมีแหล่งน้ำธรรมชาติ ในเขตฝนตกชุก เช่นภาคใต้และภาคตะวันออก ใช้ปลูกยางพาราและไม่ผล

4. กลุ่มชุดดินที่ 29 ลักษณะโดยทั่วไป เนื้อดินเป็นพวกดินเหนียว ดินมีสีน้ำตาลเหลืองหรือแดง เกิดจากวัตถุต้นกำเนิด ดินพวกตะกอนลำน้ำหรือเกิดจากการสลายตัวผุพังของหินหลายชนิด ที่มีเนื้อละเอียด พบบริเวณที่ดินที่เป็นลูกคลื่นจนถึงเนินเขามีความลาดชันประมาณ 3-25% เป็นดินลึก มีการระบาย น้ำดี มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติค่อนข้างต่ำ pH ประมาณ 4.5-5.5 ได้แก่ชุดดินบ้านจ้อง เขียงของ หนอง-มด แม่แดง ปากช่อง ห้างฉัตร เขาใหญ่ และโชคชัย สูงเนิน ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวใช้ปลูกพืชไร่และไม่ผลต่างๆมีส่วไม่น้อยที่ยังสภาพป่าธรรมชาติ ความเหมาะสมสำหรับการปลูกพืช กลุ่มชุดดินที่ 29 มีศักยภาพเหมาะสมในการปลูกพืชไร่และไม่ผลมากกว่าที่จะนำมา

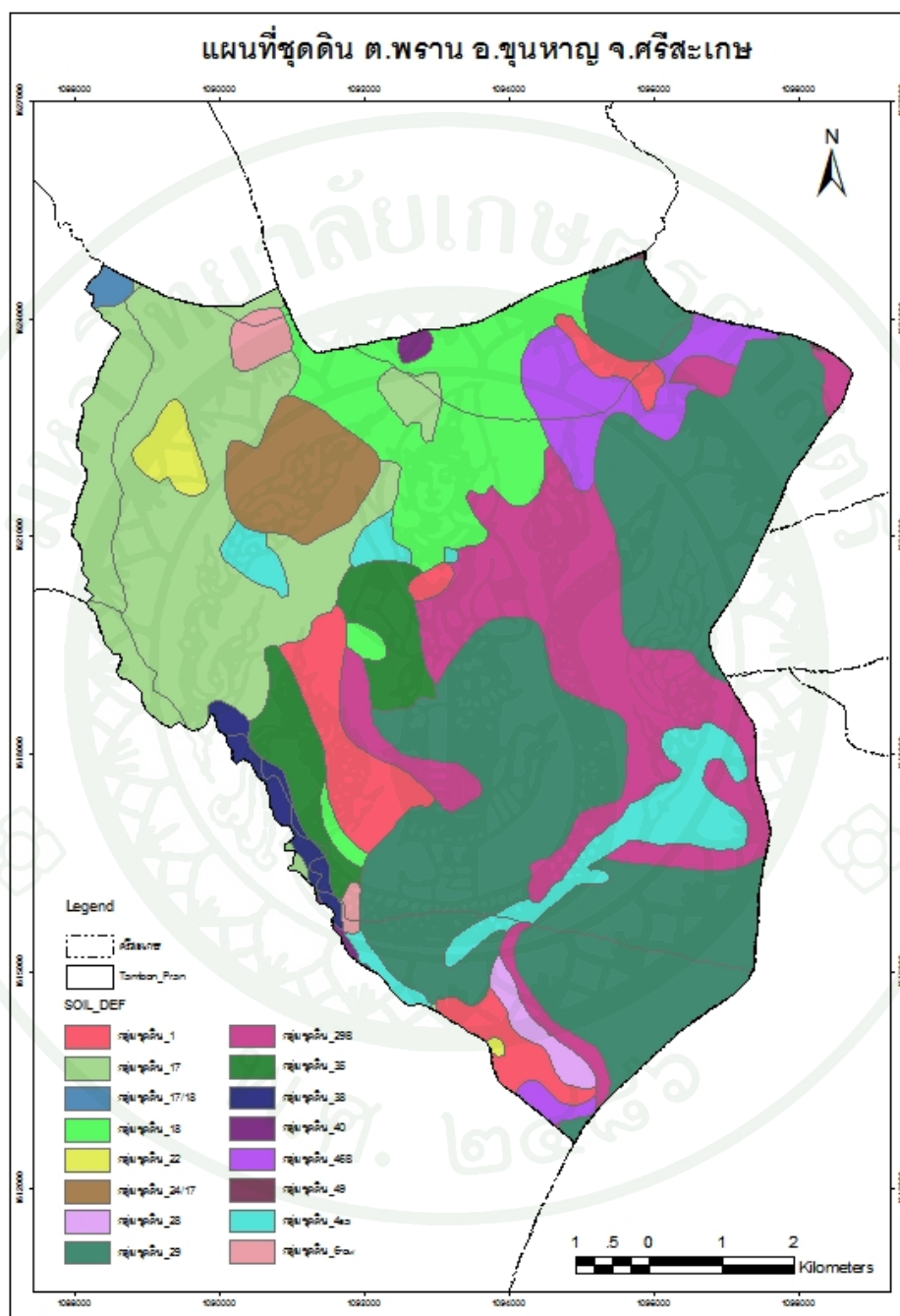
ปลูกข้าวหรือทำนา เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาดถึงลอนชัน ขากในการที่จะเก็บกักน้ำไว้ปลูกข้าว

5. กลุ่มชุดดินที่ 36 ลักษณะโดยทั่วไป เนื้อดินบนเป็นดินร่วนปนทราย ส่วนดินล่างเป็นดินร่วนปนดินเหนียวหรือดินร่วนเหนียวปนทรายสีน้ำตาลหรือสีแดงปนเหลือง ส่วนมากเกิดจากการสลายตัวผุพังของหินเนื้อหยาบ พบบริเวณพื้นที่ตอนที่เป็นลูกคลื่นลอนลาด กับลอนชันของลาดตะพักลำน้ำระดับกลางถึงสูง มีความลาดชันประมาณ 2-5% เป็นดินลึกมีการระบายน้ำดี ระดับน้ำใต้ดินอยู่ลึกกว่า 2 เมตรตลอดปี มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำถึงปานกลาง ดินชั้นบน pH 5.5-6.5 ส่วนชั้นดินล่างจะเป็นกรดเล็กน้อยถึงปานกลาง pH 6.0-7.5 ได้แก่ ชุดดิน สีแก้ว เพชรบูรณ์และปราณบุรี ศรีราชา ปัจจุบันดังกล่าวใช้ปลูกพืชไร่ต่างๆ เช่น อ้อย ข้าวโพด ถั่ว สับปะรด และไม้ผลบางชนิด ความเหมาะสมสำหรับการปลูกพืช โดยทั่วไปกลุ่มชุดดินที่ 36 มีศักยภาพเหมาะสมในการปลูกพืชไร่ ไม้ผล ไม้ยืนต้น และปลูกผักบางชนิด ไม่เหมาะสมในการทำนา

6. กลุ่มชุดดินที่ 38 ลักษณะโดยทั่วไป เนื้อดินเป็นพวกดินร่วนหรือดินร่วนปนทรายละเอียด มีลักษณะการทับถมเป็นชั้นของตะกอนลำน้ำในแต่ละช่วงเวลา ดินมีสีน้ำตาล อาจพบจุดประสีน้ำตาลเข้มในดินชั้นล่างเกิดจากวัตถุต้นกำเนิดดินพวกตะกอนลำน้ำ พบบริเวณสันดินริมน้ำที่มีสภาพพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบ มีความลาดชันประมาณ 0-2% เป็นดินลึก มีการระบายน้ำดีปานกลาง ระดับน้ำใต้ดินลึก ประมาณ 1 เมตร ในฤดูฝนมีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติปานกลาง pH 5.0-7.0 ได้แก่ ชุดดิน เชียงใหม่ ท่าม่วง ป่าสัก และดอนเจดีย์ ชุมพลบุรี ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวใช้เป็นที่อยู่อาศัย ปลูกพืชผักและสวนผลไม้ บางแห่งปลูกยาสูบโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือ ความเหมาะสมสำหรับการปลูกพืช กลุ่มชุดดินที่ 38 มีความเหมาะสมในการปลูกพืชไร่ พืชผักและไม้ผลหลายชนิด แต่ไม่ค่อยเหมาะสมถึงไม่เหมาะสมที่จะใช้ในการทำนา เนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่อำนวย

7. กลุ่มชุดดินที่ 40 ลักษณะโดยทั่วไป เนื้อดินเป็นพวกดินร่วนปนทราย ดินสีน้ำตาลอ่อน สีเหลืองหรือแดง บางแห่งอาจพบจุดประสีในดินชั้นล่าง เกิดจากวัตถุต้นกำเนิดพวกตะกอนลำน้ำ หรือจากการสลายตัวผุพังของหินเนื้อหยาบ พบบริเวณพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบ จนถึงพื้นที่ลาดเชิงเขา ส่วนใหญ่มีความลาดชันประมาณ 2-20% และบางส่วนมีความลาดชันประมาณ 20-35 % เป็นดินลึก มีการระบายน้ำดี ระดับน้ำใต้ดินอยู่ลึกกว่า 1 เมตรตลอดปี มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติต่ำ pH 4.5-5.5 ได้แก่ชุดดินสันป่าตอง เขาพลองชุดดินหุบกะพง และชุดดินยางตลาด ชุมพองปัจจุบันบริเวณดังกล่าวใช้ปลูกพืชไร่ต่างๆ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ปอ ข้าวโพด และถั่ว บางแห่งมีสภาพเป็นป่าละเมาะ หรือทุ่งหญ้าธรรมชาติ ความเหมาะสมสำหรับการปลูกพืช กลุ่มชุดดินที่ 40 มีความเหมาะสมในการปลูกพืชไร่และไม้ผลค่อนข้างไม่เหมาะสมที่จะนำมาปลูกพืชผัก และไม่เหมาะสมที่จะใช้ใน

การทำนา เนื่องจากเนื้อดินค่อนข้างเป็นทรายและสภาพพื้นที่ไม่อำนวย แต่ไม่สามารถใช้ประโยชน์ในการปลูกไม้โตเร็วและปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ได้ดี

ภาพที่ 7 แผนที่ชุดดิน ตำบลพราณ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ

ที่มา: คัดแปลงจากกรมพัฒนาที่ดิน (2553)

สภาพภูมิอากาศ

สภาพภูมิอากาศของหมู่บ้านทุ่งเลนจัดอยู่ในลักษณะภูมิอากาศแบบมรสุมเขตร้อน (Tropical monsoon climate) ซึ่งแบ่งได้ 3 ฤดู คือ ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่านทะเลและมหาสมุทร ทำให้มีอากาศชุ่มชื้นและฝนตกชุก ส่วนฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งพัดเอาความหนาวเย็นและความแห้งแล้งมาสำหรับฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายนซึ่งมีอากาศร้อนและอบอ้าวจากสถิติภูมิอากาศของสถานีตรวจอากาศจังหวัดศรีสะเกษได้นำมาใช้พิจารณาเป็นตัวแทนลักษณะภูมิอากาศในพื้นที่ตำบล สรุปได้ดัง (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 สภาพภูมิอากาศของหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปี 2553

พ.ศ.	อุณหภูมิรวมทั้งปี			ความชื้นสัมพัทธ์			ปริมาณฝน		จำนวน ที่ฝนตก
	สูงสุด (°C)	ต่ำสุด	เฉลี่ย	สูงสุด (%)	ต่ำสุด	เฉลี่ย	รวม (มม.)	เฉลี่ย	
2550	32.7	22.2	27.1	88	40	64	119.8	3.9	9
2551	32	21.8	27.4	87	42	64	97	5	9
2552	32.6	22.3	27.9	90	41	74	133.1	4.4	-
2553	33.7	23.1	28.9	92	42	67	97.6	3.2	10

ที่มา: สถานีอุตุนิยมวิทยาศรีสะเกษ (2553)

ด้านการศึกษา

หมู่บ้านทุ่งเลนมีโรงเรียน 1 แห่ง เป็นโรงเรียนขนาดเล็กระดับประถมศึกษาที่มีจำนวนนักเรียน 164 คน มีครูผู้สอน 11 คน มีการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล 1 – ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ชื่อโรงเรียนบ้านทุ่งเลน

ภาพที่ 8 โรงเรียนบ้านทุ่งเลน

ด้านศาสนา

หมู่บ้านทุ่งเลนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัดประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง คือวัดบ้านทุ่งเลน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน อยู่ติดกับโรงเรียนบ้านทุ่งเลน วัดถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในหมู่บ้าน และยังเป็นสถานที่ในการจัดกิจกรรมงานบุญร่วมกันของคนในชุมชน

ภาพที่ 9 วัดบ้านทุ่งเลน

ด้านประเพณี/วัฒนธรรมท้องถิ่น

ศาสนาและความเชื่อ ชาวบ้านทุ่งเลนนับถือศาสนาพุทธทุกหลังคาเรือน โดยชาวบ้านจะไปวัดเพื่อทำบุญตักบาตรและการเวียนเทียนตามวันสำคัญทางพุทธศาสนา และจะมีผู้ที่ถือศีลส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุที่จะเข้าไปบำเพ็ญศีลที่วัดทุกวันพระจะนุ่งขาวห่มขาว และการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น งานบวช งานศพ งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีบุญวันสารท หรือที่เรียกว่า “แซนโดนตา” ชาวบ้านทุ่งเลนถึงแม้จะนับถือศาสนาพุทธและมีวัดเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจแต่ก็ยังมีกรนับถือผีสางผสมผสานไปด้วย

การเซ่นผีปู่ตา ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ แรม 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปีชาวบ้านจะทำพิธีเซ่นผีปู่ตา เพื่อให้หมู่บ้านปลอดภัยจากภูตผีปีศาจ สิ่งชั่วร้ายต่างๆ ที่จะเข้ามาสร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้าน พิธีการเซ่นไหว้นั้นจะเลือกวันที่สะดวก โดยผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านจะประชุมหารือกันเพื่อกำหนดวันทำพิธี ก่อนวันทำพิธีชาวบ้านจะช่วยกันเอาสายสิญจน์มาคล้องให้รอบบริเวณบ้านทุกหลังจนครบทั้งหมู่บ้าน และวันทำพิธีจะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ และพราหมณ์เป็นผู้สวดทำพิธีเซ่นไหว้ ของเซ่นไหว้จะใช้หัวหมู ไก่ต้ม เหล้า ข้าวปลาอาหาร ของคาวหวาน ต่างๆ ที่ชาวบ้านพร้อมใจกันนำมาถวาย จากนั้นพราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีอันเชิญผีปู่ตามารับของเซ่นไหว้ของชาวบ้านที่นำมาถวายถือว่าเป็นอันเสร็จสิ้นพิธี หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะร่วมกันข้าวด้วยกันก่อนแยกย้ายกันกลับบ้าน

ภาพที่ 10 ศาลปู่ตาที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ

ประเพณีแซนโดนตา “สารทเขมร” งานแซนโดนตานี้เป็นกิจกรรมหลัก ในวันสารทเขมร โดยสารทเขมรแบ่งออกเป็นสองช่วงคือ เป็นตุ๋ง (สารทเล็ก) ในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10 จะเป็นเพียงการนำข้าวของไปทำบุญที่วัดไม่มีการเซ่นผีปูดที่บ้าน หลังจากนั้นวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 เป็นวันเบ็นธม (สารทใหญ่) อันเป็นวันที่ชาวบ้านต้องมีการแซนโดนตาโดยก่อนจะถึงวันนี้ชาวบ้านจะมีการเตรียมข้าวของต่างๆ มากมายที่จำเป็นต้องใช้ในการเซ่น ไม่ว่าจะเป็น กล้วยข้าวต้มมัดที่ห่อจากใบตองที่ชาวเขมรเรียกว่า อันซอมเจ็ก และที่ห่อจากใบมะพร้าวเรียกว่า อันซอมโดง ไปอย่างปลาอย่าง หมูย่าง เนื้อวัวย่าง ผัก ผลไม้ อาหารแห้ง หมากพลู และของที่จำเป็นต่างๆอีกมากมาย วันแซนโดนตาจะเริ่มขึ้นในเช้าวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 หรือแคว้น (เดือนกันยายน) ซึ่งเช้าวรุษของวันนี้ชาวบ้านจะต้องตื่นมาเตรียมทำอาหาร คาว หวาน และข้าวของที่ไ้จากการเตรียมไว้ก่อนหน้านี้มาจัดวางสำหรับลงในก้นจ๊อเบ็น (ภาชนะที่ใส่ของไหว้) โดยมีการจัดวางอย่างสวยงามไม่ว่าจะเป็นข้าวต้มทั้งสองอย่างดังที่กล่าวแล้ว ปลา ไก่ เนื้อหมู เนื้อวัวย่าง ผลไม้ ผัก ขนมมมมเนยอาหารแห้งต่างๆ ที่จำเป็น ซึ่งครอบครัวทุกครอบครัวที่แยกตัวออกมาจากพ่อแม่มีลูกมีหลานจะต้องเตรียมก้นจ๊อเบ็น (ภาชนะที่ใส่ของไหว้) พอดตกถึงเวลาประมาณ 16.00–17.00 นาฬิกา ลูกหลานหรือครอบครัวต้องนำก้นจ๊อเบ็น (ภาชนะที่ใส่ของไหว้) ไปที่บ้านพ่อแม่ของตนหรือที่บ้านบรรพบุรุษเรียกว่า จูนก้นจ๊อเบ็น (ส่งกระเชอเบ็น) โดยเฉพาะครอบครัวที่มีลูกหลานและบรรพบุรุษมากจะมีความสนุกสนานอบอุ่นพร้อมหน้าพร้อมตากันได้พบปะพูดคุยกัน

พอดตกเย็นเวลา 19.00–20.00 นาฬิกา จะมีพิธีแซนโดนตาเริ่มขึ้นโดยนำข้าวของที่ลูกหลานนำมาเซ่นซึ่งจะมีคนเฒ่าคนแก่และลูกหลานในสายตระกูลและเพื่อนบ้านมาร่วมพิธีซึ่งแต่ละบ้านที่เป็นหัวหน้าหรือมีสายสัมพันธ์กันกลุ่มคนเฒ่าคนแก่จะเวียนพากันไปแซนโดนตาจนครบบ้านแต่ละเครือญาติจนหมด พิธีแซนโดนตานี้จะกระทำกันบนบ้าน และต้องเรียกชื่อญาติพี่น้องที่ตายไปแล้วให้มารับเครื่องเซ่นให้ครบทุกคนถ้าไม่ครบอาจเกิดการไม่พอใจแก่ผีบรรพบุรุษจะทำให้ครอบครัวไม่สบาย ซึ่งระหว่างนี้ก็จะมีการละเล่นบรรเลงเพลงกันตรึม มโหรี กันอย่างสนุกสนานครื้นเครง หลังจากนั้นเข้ามิดประมาณสี่ของวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 11 เข้าบ้านต้องตื่นมาเซ่นอีกครั้งและเตรียมอาหารคาวหวานไปถวายพระทำบุญที่วัด และนำข้าวของเหล่านี้ลงก้นจ๊อเช่นเดียวกับกระเชอเบ็นเพื่อนำไปวัด โดยที่ก้นจ๊อเบ็นนี้จะมีการใส่บายเบ็นหรือบายตะเบ็ดตะโบร (ข้าวปุ้นเป็นก้อนเล็กๆ) ประดับในก้นจ๊อด้วย และมีการปักประดับด้วยรวงข้าวสารที่ทำขึ้นจากนํ้าก้านมะพร้าวมาทาด้วยข้าวต้มให้เหนียวแล้วทาบให้ข้าวสารติดนำไปประดับในก้นจ๊อ และที่ก้นก้นจ๊อนี้จะมีข้าวต้มและผลไม้ต่างนำมาตัดเป็นท่อนเป็นแว่นเพื่อไว้ไปเซ่นผีปูดที่วัดพอดถึงเวลาประมาณสี่ห้าชาวบ้านต้องยกกระเชอเหล่านี้ไปวัดซึ่งจะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย (แต่ปัจจุบันนี้ไม่จำกัดเพศ) เพื่อไปประกอบพิธีที่เรียกว่าการแห่ “บายตะเบ็ดตะโบร” (ข้าวปุ้นเป็นก้อนเล็กๆ) ซึ่งพิธีนี้จะทำหลังพิธีสงฆ์ที่มีการ

อุทิศส่วนกุศลเสร็จสิ้นโดยพิธีที่เรียกว่าการแห่ บายตะเบ็ดตะโบร(ข้าวปั้นเป็นก้อนเล็กๆ) นี้จะถูกนำไปโยนหรือวางรอบโบสถ์วิหารเจดีย์ผู้ตายส่วนข้าวต้มและผลไม้ที่ตัดเป็นท่อนๆ ก็จะนำไปวางที่เดียวกัน หลังจากเสร็จสิ้นพิธีนี้ชาวบ้านชาบบ้านจะต้องเหลือข้าวต้มและผลไม้ที่ตัดเป็นท่อนบางส่วนกลับไปไว้นำไปเช่นที่นาด้วย หลังจากเสร็จสิ้นพิธีแห่ บายตะเบ็ดตะโบร จากนั้นแปดโมงเช้า ชาวบ้านผู้หญิงที่เตรียมอาหารคาวหวานจะนำอาหารไปถวายให้พระฉันอาหารเช้าที่วัด ถือเป็นการเสร็จสิ้น ประเพณีแซน โคนตา งานบุญสารทเดือนสิบของชาวไทยเขมร

เครื่องเซ่นไหว้ในพิธีแซน โคนตา

พิธีแซน โคนตา

ภาพที่ 11 เครื่องเซ่นไหว้ในงานประเพณีแซน โคนตา “สารทเขมร”

รำแม่มด หรือ เรือมมมีวด เป็นพิธีกรรมของคนเชื้อสายเขมร โดยมีความเชื่อว่าบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ววิญญาณยังคงวนเวียนอยู่ เพื่อคอยช่วยเหลือลูกหลาน และหากลูกหลานคนใดประพฤติผิดจารีตประเพณี หรือทำไม่ดี ก็จะได้รับกลงโทษจากบรรพบุรุษให้ได้รับความเดือดร้อน เจ็บไข้ได้ป่วยเป็นต้น เมื่อลูกหลานเจ็บป่วยจะบนบาน และหากหายก็จะแก้บนด้วยการเล่นแม่มด โดยจะประกอบพิธีในช่วงเดือน 3-4 หลังจากฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว ในพิธีจะเชิญครูมมีวด ซ้องเมิง (ผู้เป็นหล็กเมือง) เชิญผู้นำชุมชน เชิญแขกมาร่วม เครื่องดนตรีที่ใช้ในการเล่น เลือกลงตามแต่ฐานะของเจ้าภาพ หากเป็นผู้มีฐานะดีจะเลือกวงดนตรีวงใหญ่ ประกอบด้วย กลองโทน 3 ใบ ซอด้วง 1 สาย ฆ้องขนาด 24 นิ้ว 1 ใบ กรับ 1 คู่ ขลุ่ยป้อร์(เปย) 1 เล้า คนเจริง (คนร้อง) 1-2 คน หากมีฐานะไม่ค่อยดีจะเลือกวงเล็ก ประกอบด้วย แคน 1 ตัว กรับ 1 คู่ คนเจริง 1-2 คน โดยมารำแม่มดจะทำเมื่อมีคนป่วยรักษาด้วยยาแผนปัจจุบันไม่หาย การรำแม่มดจึงทำเพื่อหาสาเหตุของการเจ็บป่วย และวิธีการรักษา (ข้อมูลจากนางสมิต ไชยทอง)

ภาพที่ 12 การรำแม่ผัด หรือเรือมมั่วผัด

ประเพณีเสี่ยงทายฝน ในภาษาเขมรเรียกว่า “เปิงออกเปรี๊ยะแล” (ป้อนข้าวแม่พระจันทร์) เป็นประเพณีที่กระทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 เพื่อเสี่ยงทายว่าฝนฟ้าในปีนี้เป็นอย่างไรบ้าง พิธีกรรมจะจัดขึ้นที่วัด โดยในช่วงหัวค่ำชาวบ้านจะดำข้าวเฒ่า (ข้าวเจ้า) นำใส่ขันพร้อมกล้วย 1 หวี แล้วพากันไปที่วัด พอถึงช่วงเวลาเที่ยงคืน จะนิมนต์พระมา 5 รูป มาสวดมนต์หน้าโบสถ์ ด้านหน้า จะมีเทียน ซึ่งจุดไว้บนเสาข้าว 12 เล่ม ข้างๆ เสาจะมีพราหมณ์นั่งขาวห่มขาวนั่งอยู่ พอพระสวดถึงบทสำคัญพราหมณ์ก็จะทำพิธีหมูนสะกเอาเทียนคว่ำลง ซึ่งพระสงฆ์จะสวด 3 รอบ การหมูนก็จะกระทำ 3 รอบเช่นเดียวกัน การทำนายน้าฝนจะดูจากต้นเทียน ซึ่งสมมติแทนเดือน 1-12 ถ้าเทียนเล่มใดไหลจนดับ จะทำนายว่าเดือนนั้นจะมีพายุฝนฟ้าคะนอง ถ้าเทียนยังไหลดีแต่เทียนไม่ดับจะทำนายว่าฝนฟ้าจะดีและถ้าเทียนดับไปเฉยๆ จะทำนายว่าเดือนนั้นฝนฟ้าจะแล้ง ซึ่งผลจากการทำนายนี้ชาวบ้านเชื่อว่าค่อนข้างใกล้เคียงกับความเป็นจริง ภายหลังจากการเสี่ยงทายแล้ว พราหมณ์จะเอาข้าวเฒ่าและกล้วยป้อนให้นายเงิน นายทอง หรือนางเงิน นางทอง (นายเงิน นายทอง หรือนางเงินนางทอง เป็นชื่อที่ตั้งขึ้นเพื่อความเป็นสิริมงคล คนที่จะมาเป็นได้ต้องเป็นเพศที่บริสุทธิ์ เป็นหนุ่มหรือสาวพรหมจรรย์) เป็นอันเสร็จพิธีการเสี่ยงทาย

ตอนที่ 2 ข้อมูลพื้นฐานทางสภาพเศรษฐกิจและสังคม

สถานภาพทั่วไปของสมาชิกในครัวเรือนชานา บ้านทุ่งเลน

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ทำการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือนชานา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ จากครัวเรือนทั้งหมด 280 ครัวเรือน เป็นครัวเรือนเกษตรกร 184 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 65.71 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด โดยมีครัวเรือนเกษตรกรที่ทำนาข้าวคิดเป็นร้อยละ 46.74 ทำไร่คิดเป็นร้อยละ 17.93 ทำสวนคิดเป็นร้อยละ 29.36 และเลี้ยงสัตว์คิดเป็นร้อยละ 0.54 ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา คัดเลือกจาก ครัวเรือนเกษตรกรจำนวน 184 ครัวเรือน โดยทำการเลือกกลุ่มตัวอย่างจำนวน 40 ครัวเรือน ทั้งนี้ได้ใช้ข้อมูลด้านการถือครองที่ดิน และการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะด้านการทำนา มาเป็นเกณฑ์ ในการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างดังกล่าว เพื่อให้ได้ข้อมูลครอบคลุมในหัวข้อวิจัย สำหรับ ข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือนชานาโดยทั่วไป คือ เพศ อายุ สมาชิก และระดับการศึกษา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 2)

ครัวเรือนชานาที่ทำการศึกษามีจำนวน 40 ครัวเรือน เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง กล่าวคือ เพศชายจำนวน 30 ครัวเรือน และเพศหญิงจำนวน 10 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 75 และ 25 ของครัวเรือนชานาทั้งหมดตามลำดับ สำหรับอายุของครัวเรือนชานา พบว่าส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุมากกว่า 60 ปี จำนวน 14 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 35 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด รองลงมาอยู่ในช่วงอายุ 51-60 ปี จำนวน 12 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 30 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด ช่วงอายุ 41-50 ปี จำนวน 8 คน คิดเป็นร้อยละ 20 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด และในช่วงอายุ 31-40 ปี มีจำนวน 6 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 15 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด ทั้งนี้ครัวเรือนชานาที่มีอายุมากที่สุดคือ 76 ปี และครัวเรือนชานาที่อายุน้อยที่สุดคือ 33 ปี

ในส่วนของระดับการศึกษาของครัวเรือนชานาบ้านทุ่งเลน พบว่าครัวเรือนชานาเกือบทั้งหมดจบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษา โดยจบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 25 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 62.50 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด จบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 8 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 20 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด ครัวเรือนชานาที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา และครัวเรือนชานาที่ไม่ได้รับการศึกษามีจำนวน 3 ครัวเรือนเท่ากัน คิดเป็นร้อยละ 7.50 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด และครัวเรือนชานาที่จบการศึกษาระดับมัธยมต้นจำนวน 1 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 2.50 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด

สำหรับสมาชิกในครัวเรือนชานาามีจำนวนทั้งหมด 170 คน เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย กล่าวคือ เพศหญิงมีจำนวน 111 คน และเพศชายมีจำนวน 59 คน คิดเป็นร้อยละ 65.29 และร้อยละ 34.71 ของจำนวนสมาชิกครัวเรือนชานาทั้งหมด สำหรับอายุของสมาชิกในครัวเรือนชานาพบว่าส่วนใหญ่อยู่ในช่วงวัยเด็กจนถึงวัยเรียน(อายุน้อยกว่า 20 ปี) จำนวน 108 คน คิดเป็นร้อยละ 63.53 ของสมาชิกครัวเรือนชานาทั้งหมด รองลงมาคือวัยกลางคน (อายุตั้งแต่ 31-40 ปี) จำนวน 23 คน คิดเป็นร้อยละ 13.53 ของสมาชิกครัวเรือนชานาทั้งหมด วัยผู้ใหญ่ (อายุตั้งแต่ 41-50) จำนวน 22 คน คิดเป็นร้อยละ 12.94 ของสมาชิกครัวเรือนชานาทั้งหมด สำหรับวัยสูงอายุ (อายุตั้งแต่ 51-60 ปี) มีจำนวน 12 คน คิดเป็นร้อยละ 7.06 ของสมาชิกครัวเรือนชานาทั้งหมด และวัยสูงอายุ (อายุตั้งแต่ 61 ปีขึ้นไป) มีจำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 2.94 ของสมาชิกครัวเรือนชานาทั้งหมด ทั้งนี้สมาชิกในครัวเรือนชานาที่มีอายุมากที่สุดคือ 91 ปี และสมาชิกที่มีอายุน้อยที่สุดคือ 3 เดือน

สำหรับระดับการศึกษาของสมาชิกในครัวเรือนชานาามีสมาชิกที่จบการศึกษาแล้วจำนวน 94 คน คิดเป็นร้อยละ 55.29 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมด สมาชิกในครัวเรือนชานาส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4, 6 จำนวน 30 คนเท่ากัน คิดเป็นร้อยละ 31.92 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมด รองลงมาจบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมีจำนวน 15 คน คิดเป็นร้อยละ 15.96 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมด ยังไม่ได้รับการศึกษาจำนวน 9 คน คิดเป็นร้อยละ 9.56 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมด จบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 5.32 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมด จบสูงกว่าชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน 4 คน คิดเป็นร้อยละ 4.26 และไม่ได้รับการศึกษาจำนวน 1 คน คิดเป็นร้อยละ 1.06 ของสมาชิกในครัวเรือนชานาที่จบการศึกษาแล้ว ตามลำดับ

นอกจากนี้ มีสมาชิกในครัวเรือนชานาที่กำลังศึกษาจำนวน 76 คน คิดเป็นร้อยละ 44.71 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมด โดยส่วนใหญ่กำลังศึกษาชั้นประถมศึกษาจำนวน 35 คน คิดเป็นร้อยละ 46.05 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมดที่กำลังศึกษา รองลงมา กำลังศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมีจำนวน 15 คน คิดเป็นร้อยละ 19.74 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมดที่กำลังศึกษา กำลังศึกษาระดับปริญญาตรีและชั้นอนุปริญญาจำนวน 9 คนเท่ากัน คิดเป็นร้อยละ 11.84 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมดที่กำลังศึกษา และกำลังศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายมีจำนวน 8 คน คิดเป็นร้อยละ 10.53 ของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนชานาทั้งหมดที่กำลังศึกษาตามลำดับ

จะเห็นว่า ระดับการศึกษาทั้งครัวเรือนชานาและสมาชิกในครัวเรือนส่วนใหญ่จบ การศึกษาระดับชั้นประถมศึกษา ซึ่งมีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ สำหรับสมาชิกใน ครัวเรือนชานาที่มีระดับการศึกษาสูงกว่าชั้นประถมศึกษาส่วนใหญ่ทำงานเป็นแรงงานในภาค อุตสาหกรรมในกรุงเทพและปริมณฑล

ตารางที่ 2 สภาพทั่วไปของครัวเรือนชานาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุณฑล จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553 จำแนกตามเพศและอายุ

สถานภาพทั่วไป		ครัวเรือน ชานา	ร้อยละ	สมาชิก ในครัวเรือน	ร้อยละ	รวม	ร้อยละ
เพศ	ชาย	30	75.00	59	34.71	90	42.86
	หญิง	10	25.00	111	65.29	120	57.14
รวม		40	100.00	170	100.00	210	100.00
อายุ (ปี)	ต่ำกว่า 30 ปี	-	0.00	108	63.53	108	51.43
	31-40 ปี	6	15.00	23	13.53	25	11.90
	41-50 ปี	8	20.00	22	12.94	32	15.24
	51-60 ปี	12	30.00	12	7.06	27	12.86
	มากกว่า 60 ปี	14	35.00	5	2.94	18	8.57
	รวม	40	100.00	170	100.00	210	100.00

หมายเหตุ: จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเป็นสมาชิกทั้งผู้อาศัยและไม่อาศัยอยู่ในครัวเรือน

ตารางที่ 3 สภาพทั่วไปของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
ปีการเพาะปลูก 2552/2553 จำแนกตามระดับการศึกษา

ระดับการศึกษา	ครัวเรือน ชาวนา	ร้อยละ	สมาชิกในครัวเรือน					ร้อยละ
			จบการ ศึกษา	ร้อยละ	กำลัง ศึกษา	ร้อยละ	รวม	
ยังไม่ได้รับการศึกษา	-	-	9	9.56	-	-	9	4.29
ไม่ได้รับการศึกษา	3	7.50	1	1.06	-	-	4	1.90
ชั้นอนุบาล	-	-	-	-	9	11.84	9	4.29
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4	25	62.50	30	31.92	-	-	58	27.62
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6	8	20.00	30	31.92	35	46.05	70	33.33
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3	1	2.50	15	15.96	15	19.74	33	15.71
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6	3	7.50	5	5.32	8	10.53	14	6.67
สูงกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6	-	-	4	4.26	9	11.84	13	6.19
รวม	40	100.00	94	100.00	76	100.00	210	100.00

หมายเหตุ: จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเป็นสมาชิกทั้งผู้อาศัยและไม่อาศัยอยู่ในครัวเรือน

สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม

ขนาดครัวเรือนชาวนาและแรงงานในครัวเรือน

จากการศึกษาขนาดครัวเรือนชาวนา พบว่าลักษณะครัวเรือนของชาวนาสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ ครอบครัวเดี่ยวขนาดเล็กมีจำนวนสมาชิก 1-3 คน ครอบครัวเดี่ยวขนาดกลางมีจำนวนสมาชิก 4-6 คน และครอบครัวขยายมีจำนวนสมาชิก 6 รายขึ้นไป โดยที่ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยวขนาดกลางจำนวน 23 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 57.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมาเป็นครอบครัวขยายมีจำนวน 10 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 25 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด และครอบครัวเดี่ยวขนาดเล็กจำนวน 7 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 17.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ตามลำดับ โดยมีจำนวนสมาชิกน้อยที่สุด คือ 2 คน จำนวนสมาชิกมากที่สุด 7 คน (ตารางที่ 4)

ตารางที่ 4 ขนาดครัวเรือนและช่วงอายุแรงงานของชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนนาค จังหวัดศรีสะเกษ

แรงงานครัวเรือน	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
1-3 คน	7	17.50
4-6 คน	23	57.50
มากกว่า 6 คน	10	25.00
รวม	40	100.00

หมายเหตุ: แรงงาน หมายถึง แรงงานในครัวเรือนที่อยู่ในวัยแรงงานอายุ 15-65 ปี และช่วยงานในการทำนา อาจจะเป็นการช่วยเหลือเต็มเวลาหรือเป็นครั้งคราวก็ได้

จะเห็นได้ว่า ลักษณะของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลนโดยส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยวขนาดกลางที่มี 4-6 คนที่ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน คือ ปู่ย่าหรือตายาย พ่อแม่ ลูก ส่วนครอบครัวเดี่ยวเป็นครอบครัวที่ออกเรือนไปแล้วแต่สร้างบ้านหลังใหม่รอบบริเวณบ้านของพ่อแม่ เพื่อดูแลพ่อแม่ได้อย่างใกล้ชิด

ตารางที่ 5 จำนวนแรงงานและช่วงอายุแรงงานในครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอบุนนาค จังหวัดศรีสะเกษ

แรงงานครัวเรือน	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ	ช่วงอายุของแรงงาน (คน)					รวม
			15-25 ปี	26-35 ปี	36-45 ปี	46-55 ปี	56-65 ปี	
1 คน	2	5.00	-	-	-	1	1	2
2 คน	10	25.00	-	2	5	2	1	10
3 คน	12	30.00	1	2	7	2	-	12
4 คน	6	15.00	1	1	2	2	-	6
มากกว่า 4 คน	10	25.00	1	2	4	2	1	10
รวม	40	100.00	3	7	18	9	3	40

หมายเหตุ: แรงงาน หมายถึง แรงงานในครัวเรือนที่อยู่ในวัยแรงงานอายุ 15-65 ปี และช่วยงานในการทำนา อาจจะเป็นการช่วยเหลือเต็มเวลาหรือเป็นครั้งคราวก็ได้

สำหรับแรงงานครัวเรือนในการทำนา พบว่าจำนวนแรงงานในครัวเรือนที่เป็นวัยแรงงาน ซึ่งมีอายุตั้งแต่ 15-65 ปี มีจำนวน 133 คน โดยจำนวนแรงงานครัวเรือนส่วนใหญ่ คือ 3 คนต่อครัวเรือน มีจำนวน 12 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 30 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด รองลงมาเป็นจำนวนแรงงาน ครัวเรือนมากกว่า 4 คน และ 2 คนต่อครัวเรือนมีจำนวน 10 ครัวเรือนเท่ากัน คิดเป็นร้อยละ 25 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด จำนวนแรงงาน 4 คนต่อครัวเรือนมีจำนวน 6 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 15 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด และจำนวนแรงงาน 1 คนต่อครัวเรือนมีจำนวน 2 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 5 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดตามลำดับ โดยแรงงานในครัวเรือนส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 36-45 ปี รองลงมามีอายุระหว่าง 46-55 ปี, 26-35 ปี, 56-65 ปี และ 15-25 ปี คิดเป็นร้อยละ 45, 22.50, 17.50, 7.50 และ 7.50 ตามลำดับ (ตารางที่ 5)

จะเห็นได้ว่า แรงงานครัวเรือนที่เป็นวัยแรงงานส่วนใหญ่มีจำนวนแรงงานครัวเรือนละ 3 คนในการทำนาเพียงพอต่อความต้องการในแต่ละกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา นอกจากนี้ยังมีแรงงานที่เรียกว่า “วัยฟุ้งฟิง” คือมีอายุน้อยกว่า 15 ปี และมีอายุมากกว่า 65 ปี มาช่วยในการทำนาเป็นบางครั้งบางกิจกรรม

ขนาดของพื้นที่ทำนาและลักษณะการถือครองพื้นที่ทำนาของครัวเรือนชาวนา

จากการศึกษาขนาดพื้นที่การถือครองที่ทำนา พบว่าครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีขนาดพื้นที่นาอยู่ ในช่วง 6-10 ไร่ จำนวน 12 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 30 ของจำนวนครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมาเป็นขนาดพื้นที่ทำนาน้อยกว่า 5 ไร่ จำนวน 11 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 27.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด มีขนาดพื้นที่นาในช่วง 11-15 ไร่ มีจำนวน 7 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 17.50 ของจำนวนครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ขนาดพื้นที่ทำนาช่วง 16-20 ไร่ และขนาดพื้นที่ทำนามากกว่า 20 ไร่ มีจำนวน 5 ครัวเรือนเท่ากัน คิดเป็นร้อยละ 12.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ตามลำดับ ทั้งนี้ครัวเรือนที่มีขนาดพื้นที่น้อยที่สุด คือ 2 ไร่ และครัวเรือนที่มีขนาดพื้นที่ทำนามากที่สุดคือ 23 ไร่ โดยมีขนาดพื้นที่ทำนาเฉลี่ย 9.4 ไร่ต่อครัวเรือน (ตารางที่ 7)

ตารางที่ 6 ขนาดพื้นที่ทำนาของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ
จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

ขนาดพื้นที่ทำนา (ไร่)	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
น้อยกว่า 5	11	27.50
6 -10	12	30.00
11 -15	7	17.50
16-20	5	12.50
มากกว่า 20	5	12.50
รวม	40	100.00

สำหรับลักษณะการถือครองพื้นที่ทำนาของครัวเรือนชาวนา พบว่าลักษณะการถือครองส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทำนามีโฉนดมีจำนวน 17 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 42.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมาเป็นการถือครองที่นาที่มีโฉนดร่วมกับการถือครองแบบสปก. จำนวน 10 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 25 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด เป็นการถือครองแบบมีโฉนดร่วมกับการเช่า มีจำนวน 6 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 15 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด การถือครองแบบ สปก. การถือครองแบบเช่าที่ดิน การถือครองแบบมีโฉนดร่วมกับการถือครองแบบสปก.และร่วมกับการถือครองแบบเช่ามีจำนวน 2 ครัวเรือนเท่ากัน คิดเป็นร้อยละ 5 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด และการถือครองแบบสปก.ร่วมกับการเช่าที่ดินมีจำนวน 1 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 2.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด (ตารางที่ 7)

ตารางที่ 7 ลักษณะการถือครองพื้นที่ทำนาของครัวเรือน ชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน
อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

ลักษณะการถือครองพื้นที่ทำนา	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
โฉนด	17	42.50
สปก.	2	5.00
เช่า	2	5.00
โฉนด+สปก.	10	25.00
โฉนด+เช่า	6	15.00
เช่า+สปก.	1	2.50
โฉนด+สปก.+เช่า	2	5.00
รวม	40	100.00

พื้นที่ทำนาต่อแรงงานครัวเรือน

จากการศึกษาพื้นที่การทำนาของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน พบว่าครัวเรือนชาวนามีพื้นที่การทำนาข้าวปีการเพาะปลูก 2553 มีจำนวนพื้นที่ในการปลูกข้าวจริง 376 ไร่ เมื่อคำนวณในส่วนของขนาดพื้นที่ทำนาต่อหนึ่งหน่วยแรงงานครัวเรือน พบว่าครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีพื้นที่นายน้อยกว่า 3 ไร่ต่อหนึ่งหน่วยแรงงาน จำนวน 22 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 55 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมา มีพื้นที่ทำนาระหว่าง 3-6 ไร่ ต่อหนึ่งหน่วยแรงงานจำนวน 13 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 32.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด มีขนาดพื้นที่ทำนาระหว่าง 7-10 ไร่ จำนวน 3 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 7.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด และมีขนาดพื้นที่ทำนามากกว่า 10 ไร่ จำนวน 2 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 5 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดตามลำดับ ทั้งนี้มีพื้นที่ทำนาต่อหนึ่งหน่วยแรงงานน้อยที่สุดเท่ากับ 0.40 ไร่ มากที่สุด 11 ไร่ และพื้นที่ทำนาต่อหนึ่งหน่วยแรงงานเฉลี่ย 2.83 ไร่ (ตารางที่ 8)

ตารางที่ 8 พื้นที่ทำนาต่อแรงงานครัวเรือนของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน
อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

พื้นที่ทำนาต่อแรงงานครัวเรือน	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
น้อยกว่า 3 ไร่	22	55.00
3 – 6 ไร่	13	32.50
7 – 10 ไร่	3	7.50
มากกว่า 10 ไร่	2	5.00
รวม	40	100.00

จะเห็นได้ว่า ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีพื้นที่ทำนาต่อแรงงานครัวเรือนน้อยกว่า 3 ไร่ จำนวน 22 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 55 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ซึ่งเมื่อเทียบแรงงานในครัวเรือนกับพื้นที่ทำนาแล้วจำนวนแรงงานมีเพียงพอต่อความต้องการในกิจกรรมการทำนา จึงไม่จำเป็นต้องจ้างแรงงานเพิ่ม ในส่วนของครัวเรือนที่ต้องจ้างแรงงานเพิ่มมีจำนวน 18 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 45 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ต่อ 1 หน่วยแรงงานมีพื้นที่เฉลี่ยมากกว่า 3 ไร่ ทำให้ระบบการดูแลไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึงจึงจำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานเข้ามาช่วย

การประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพของครัวเรือนชาวนา แบ่งออกเป็น 2 ด้านด้วยกันคือ 1) ด้านภาคเกษตรกรรม พบว่าครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ 2 อย่างคือการทำนาข้าวซึ่งทุกครัวเรือนมีการทำนาข้าวทำปีละ 2 ครั้ง คือ นาปี และนาปรังร่วมกับการการปลูกยางพารา จำนวน 21 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 52.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมาเป็นการประกอบอาชีพการทำนาข้าวร่วมกับการปลูกมันสำปะหลัง จำนวน 12 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 30 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด การทำนาข้าวเพียงอย่างเดียว มีจำนวน 5 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 12.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด การทำนาข้าวร่วมกับการปลูกผัก และการทำนาข้าวร่วมกับการปลูกมันสำปะหลังและร่วมกับการปลูกยางพารา มีจำนวน 1 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 2.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดเท่ากัน ตามลำดับ 2) ด้านนอกภาคการเกษตร พบว่าครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่จะมีอาชีพรับจ้างเพียงอย่างเดียวจำนวน 24 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 60 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมาเป็นอาชีพการค้าขายเพียงอย่างเดียว อาชีพรับจ้างร่วมกับรับราชการ และอาชีพรับจ้างร่วมกับการค้าขายจำนวน 2 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 5 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดเท่ากัน ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีครัวเรือนที่ไม่มีการประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรจำนวน 10 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 25 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ครัวเรือนที่ไม่มีการประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรโดยส่วนใหญ่แล้วเป็นครัวเรือนที่มีการประกอบอาชีพภาคการเกษตรเป็นอาชีพหลัก (ตารางที่ 9)

ตารางที่ 9 การประกอบอาชีพของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพวาน อำเภอบุนนาค
จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

การประกอบอาชีพ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
ภาคการเกษตร		
ทำนาข้าว (นาปีและนาปรัง)	5	12.50
ทำนาข้าวนาปีและนาปรัง+มันสำปะหลัง	12	30.00
ทำนาข้าว(นาปีและนาปรัง)+ยางพารา	21	52.50
ทำนาข้าว(นาปีและนาปรัง)+ผัก	1	2.50
ทำนาข้าว(นาปีและนาปรัง)+มันสำปะหลัง+ยางพารา	1	2.50
รวม	40	100.00

ตารางที่ 9 (ต่อ)

การประกอบอาชีพ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
นอกภาคเกษตร		
รับจ้าง	24	60.00
ค้าขาย	2	5.00
รับจ้าง+รับราชการ	2	5.00
รับจ้าง+ค้าขาย	2	5.00
ไม่มีรายได้นอกภาคเกษตร	10	25.00
รวม	40	100.00

จะเห็นได้ว่า การประกอบอาชีพหลักของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนมีการทำนาข้าวในปี และนาปรังเป็นหลัก และมีการประกอบอาชีพนอกเหนือจากการทำนาเป็นการปลูกมันสำปะหลัง ปลูกยางพารา ปลูกผักรวมด้วย โดยส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในภาคการเกษตร และยังเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักในการดำรงชีพของครัวเรือนชาวนา ส่วนการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรเป็นการรับจ้างทั่วไป ในภาคการเกษตร และการรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมในพื้นที่เขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล และการค้าขาย การรับราชการ

รายได้ภาคเกษตร

รายได้ภาคการเกษตร คือ รายได้ที่ได้จากการปลูกข้าว การปลูกมันสำปะหลัง การทำสวนยางพารา การปลูกผัก โดยรายได้ที่ได้เป็นรายได้สุทธิที่หักจากต้นทุนในการเพาะปลูกแล้ว

เมื่อพิจารณารายได้ในภาคการเกษตร พบว่าส่วนใหญ่มีระดับรายได้มากกว่า 60,000 บาทต่อปี จำนวน 24 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 60 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมาเป็นครัวเรือนที่มีรายได้ระหว่าง 20,001-40,000 บาทต่อปี และรายได้ระหว่าง 40,001-60,000 บาทต่อปี มีจำนวน 8 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 20 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดเท่ากันตามลำดับ ทั้งนี้มีรายได้ภาคเกษตรน้อยที่สุด 24,270 บาทต่อปี รายได้ภาคเกษตรมากที่สุด 581,120 บาทต่อปี และรายได้เฉลี่ยอยู่ที่ 122,633 บาทต่อปี (ตารางที่ 10)

ตารางที่ 10 รายได้ภาคเกษตรของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ
จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

รายได้ภาคเกษตร (บาท/ปี)	ครัวเรือน	ร้อยละ	หมายเหตุ	
น้อยกว่า 20,000	-	-	น้อยที่สุด	24,270 บาท/ปี
20,001 - 40,000	8	20.00	มากที่สุด	581,120 บาท/ปี
40,001 - 60,000	8	20.00	เฉลี่ย	122,633 บาท/ปี
มากกว่า 60,000	24	60.00		
รวม	40	100.00		

รายได้นอกภาคเกษตร

รายได้นอกภาคเกษตรเป็นรายได้ที่ได้จากการรับจ้างทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร การค้าขาย รับราชการ และรายได้จากลูกส่งเงินมาให้ใช้ นำมารวมเป็นรายได้นอกภาคเกษตร

เมื่อพิจารณาตามรายได้นอกภาคเกษตร พบว่าส่วนใหญ่มีระดับรายได้น้อยกว่า 30,000 บาท ต่อปี มีจำนวน 20 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดรองลงมาเป็นระดับรายได้ อยู่ระหว่าง 30,001-60,000 บาทต่อปี มีจำนวน 5 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 12.50 ของครัวเรือนชาวนา ทั้งหมด ระดับรายได้ที่มากกว่า 90,000 บาทต่อปี มีจำนวน 3 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 7.50 ของ ครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ระดับรายได้ที่อยู่ระหว่าง 60,001-90,000 บาทต่อปี และไม่มีรายได้นอก ภาคเกษตร มีจำนวน 2 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 5 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดเท่ากันตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีครัวเรือนที่ไม่มีรายได้จากนอกภาคการเกษตรจำนวน 10 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 25 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ทั้งนี้มีรายได้นอกภาคเกษตรน้อยที่สุดอยู่ที่ 5,000 บาทต่อปี รายได้ นอกภาคเกษตรมากที่สุด 226,000 บาทต่อปี และรายได้นอกภาคเกษตรเฉลี่ย 49,128 บาทต่อปี (ตารางที่ 11)

ตารางที่ 11 รายได้นอกภาคเกษตรของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหมื่น จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

รายได้นอกภาคเกษตร (บาท/ปี)	ครัวเรือน	ร้อยละ	หมายเหตุ	
น้อยกว่า 30,000	20	50.00	น้อยที่สุด	5,000 บาท/ปี
30,001 – 60,000	5	12.50	มากที่สุด	226,000 บาท/ปี
60,001 – 90,000	2	5.00	เฉลี่ย	49,128 บาท/ปี
มากกว่า 90,000	3	7.50		
ไม่มีรายได้นอกภาคเกษตร	10	25.00		
รวม	40	100.00		

รายได้รวม

รายได้รวมได้จากรายได้สุทธิจากภาคเกษตรและรายได้นอกภาคเกษตร นำมารวมกันเป็นรายได้รวมภายในครัวเรือน

เมื่อพิจารณาตามรายได้รวม พบว่าครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีระดับรายได้รวมมากกว่า 120,000 บาทต่อปี จำนวน 16 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 40 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมา เป็นระดับรายได้น้อยกว่า 60,000 บาทต่อปี มีจำนวนอย่างละ 10 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 25 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด มีรายได้ระหว่าง 60,001–90,000 บาทต่อปี มีจำนวน 9 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 22.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด และระดับรายได้ระหว่าง 90,001–120,000 บาทต่อปี มีจำนวน 5 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 12.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ตามลำดับ ทั้งนี้มีรายได้รวม น้อยที่สุด 26,270 บาทต่อปี รายได้รวมมากที่สุด 645,620 บาทต่อปีและรายได้รวมเฉลี่ย 171,761 บาทต่อปี (ตารางที่ 12)

ตารางที่ 12 รายได้รวมของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพวาน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
ปีการเพาะปลูก 2552/2553

รายได้รวม(บาท/ปี)	ครัวเรือน	ร้อยละ	หมายเหตุ	
น้อยกว่า 60,000	10	25.00	น้อยที่สุด	26,270 บาท/ปี
60,001 – 90,000	9	22.50	มากที่สุด	645,620 บาท/ปี
90,001 – 120,000	5	12.50	เฉลี่ย	171,761 บาท/ปี
มากกว่า 120,000	16	40.00		
รวม	40	100.00		

จะเห็นว่า รายได้รวมเฉลี่ย 171,761 บาทต่อปี ประกอบด้วย รายได้ภาคเกษตรและรายได้นอกภาคเกษตร โดยรายได้ภาคเกษตรได้จากการปลูกข้าว ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกยางพารา ปลูกผัก ซึ่งมีผลรวมเฉลี่ยเท่ากับ 122,633 บาทต่อปี และยังมีรายได้จากนอกภาคเกษตร คือกลุ่มที่เป็นวัยแรงงาน มีการศึกษามากกว่าชั้นประถมศึกษาไปทำงานโรงงานอุตสาหกรรมในกรุงเทพฯ และปริมณฑล กลุ่มวัยกลางคนที่รับจ้างในภาคเกษตรภายในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง กลุ่มร้านค้า กลุ่มข้าราชการ ซึ่งสามารถมีรายได้นอกภาคเกษตรเฉลี่ยครัวเรือนละ 49,128 บาทต่อปี ทำให้ครัวเรือนชาวนามีรายได้รวมเพื่อนำไปใช้จ่ายภายในครัวเรือนในการดำรงชีวิต

รายจ่ายในครัวเรือน

เมื่อพิจารณาตามรายจ่ายในครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนชาวนามีรายจ่ายส่วนใหญ่ มากกว่า 80,000 บาทต่อปี จำนวน 17 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 42.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมา ระหว่าง 40,001–60,000 บาทต่อปี จำนวน 13 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 32.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ระดับรายจ่ายระหว่าง 60,001–80,000 บาท จำนวน 9 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 22.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด และรายจ่ายน้อยกว่า 40,000 บาทต่อปีมีจำนวน 1 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 2.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ซึ่งค่าใช้จ่ายในครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นค่าใช้จ่ายในปัจจุบัน คือ ค่าอาหาร ค่าเครื่องนุ่งห่ม และค่าสาธารณูปโภค ค่าใช้จ่ายอื่นๆ เช่นค่าเช่า ค่าผ่อนสินค้า ค่าโทรศัพท์ และมีค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือย เช่น ค่าเหล้า/บุหรี่ ค่าขนม ค่าหวย เป็นต้น โดยมีรายจ่ายครัวเรือนน้อยที่สุด 37,000 บาทต่อปี รายจ่ายครัวเรือนมากที่สุด 223,500 บาทต่อปี และรายจ่ายครัวเรือนเฉลี่ย 85,4300 บาทต่อปี (ตารางที่ 13)

ตารางที่ 13 รายจ่ายในครัวเรือนของชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
ปีการเพาะปลูก 2552/2553

รายจ่ายในครัวเรือน (บาท/ปี)	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ	หมายเหตุ
น้อยกว่า 40,000	1	2.50	น้อยที่สุด 37,000 บาท/ปี
40,001 – 60,000	13	32.50	มากที่สุด 223,500 บาท/ปี
60,001 – 80,000	9	22.50	เฉลี่ย 85,430 บาท/ปี
มากกว่า 80,000	17	42.50	
รวม	40	100.00	

จำนวนหนี้สิน

เมื่อพิจารณาตามจำนวนหนี้สิน พบว่าครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่ไม่มีหนี้สินมีจำนวน 13 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 32.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด เนื่องจากรายได้ที่ได้จากภาคการเกษตร และนอกภาคการเกษตรมีเงินหมุนเวียนภายในครัวเรือนที่เพียงพอต่อรายจ่ายภายในครัวเรือนทำให้ครัวเรือนชาวนาทั้ง 13 ครัวเรือนนี้ไม่มีการกู้ยืมเงิน ส่วนครัวเรือนที่มีหนี้สินส่วนใหญ่มีหนี้สินระหว่าง 20,001-40,000 บาทต่อปี จำนวน 10 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 25 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รองลงมาเป็นครัวเรือนที่มีจำนวนหนี้สินมากกว่า 40,000 บาทต่อปี มีจำนวน 9 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 22.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด และมีหนี้สินน้อยกว่า 20,000 บาทต่อปี จำนวน 8 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 20 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดตามลำดับ จำนวนหนี้สินน้อยที่สุด 10,000 บาทต่อปี จำนวนหนี้สินมากที่สุด 150,000 บาทต่อปี และจำนวนหนี้สินเฉลี่ย 43,593 บาทต่อปี (ตารางที่ 14)

ตารางที่ 14 จำนวนหนี้สินของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัด
ศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

จำนวนหนี้สิน (บาท/ปี)	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ	หมายเหตุ
ไม่มีหนี้สิน	13	32.50	น้อยที่สุด 10,000 บาท/ปี
น้อยกว่า 20,000	8	20.00	มากที่สุด 150,000 บาท/ปี
20,001 – 40,000	10	25.00	เฉลี่ย 43,593 บาท/ปี
มากกว่า 40,000	9	22.50	
รวม	40	100.00	

เงินออม

สำหรับเงินออมของครัวเรือนชาวนาหมุ่มบ้านทุ่งเลน พบว่า ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีเงินออม มีจำนวน 28 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 70 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ไม่มีเงินออมจำนวน 12 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 30 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ครัวเรือนชาวนาที่มีเงินออมส่วนใหญ่มีเงินออมน้อยกว่า 20,000 บาทต่อปี และมีเงินออมมากกว่า 40,000 บาทต่อปี มีจำนวน 12 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 30 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดเท่ากัน และครัวเรือนที่มีเงินออมระหว่าง 20,001-40,000 บาท มีจำนวน 4 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 10 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ทั้งนี้ครัวเรือนที่มีการออมเงินน้อยสุด 10,000 บาท มีเงินออมมากที่สุด 500,000 บาท และมีเงินออมเฉลี่ย 95,321 บาท ต่อครัวเรือนชาวนาที่มีเงินออมทั้งหมด แหล่งเงินออมที่สำคัญของครัวเรือนชาวนามีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ธนาคารออมสิน ธนาคารกรุงศรีอยุธยา กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ และกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน (ตารางที่ 15)

ตารางที่ 15 เงินออมของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหม่อม จังหวัดศรีสะเกษ
ปีการเพาะปลูก 2552/2553

เงินออม (บาท/เดือน)	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ	หมายเหตุ	
ไม่มีเงินออม	12	30.00	น้อยที่สุด	10,000 บาท
น้อยกว่า 20,000	12	30.00	มากที่สุด	700,000 บาท
20,001 – 40,000	4	10.00	เฉลี่ย	95,321 บาท
มากกว่า 40,000	12	30.00		
รวม	40	100.00		

ตอนที่ 3 การปลูกข้าวและวิถีชุมชนบ้านทุ่งเลน

พัฒนาการของการปลูกข้าวของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน

การปลูกข้าวและวิถีชุมชนในพื้นที่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ มีการเปลี่ยนแปลงตลอดช่วงเวลาประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา ทั้งนี้สามารถแบ่งออกเป็น 4 ช่วง ดังนี้

การปลูกข้าวและวิถีชุมชนช่วงที่ 1: พืงพิงธรรมชาติ (ประมาณ พ.ศ. 2460-2500)

สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านทุ่งเลนเป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำไหลผ่าน มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติอย่างหลากหลาย มีการตั้งถิ่นฐานเมื่อพ.ศ. 2460 มีจำนวนประชากรหลายครัวเรือน มีการบุกเบิกพื้นที่ทำกินและสร้างบ้านเรือน พื้นที่ทำกินจะมีขนาดตามกำลังแรงงานในครัวเรือน และการแบ่งเขตพื้นที่แต่เดิมจะใช้แบ่งเขตของการครอบครองพื้นที่โดยใช้อาณาเขตของคันนา ต้นไม้ และไม้ไผ่ที่นำมาปักไว้ตามมุมของพื้นที่ แหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สำคัญในการเกษตร คือ หนองหัวน้ำ และห้วยทา ซึ่งมีน้ำไหลผ่านตลอดปี สำหรับลักษณะของดินเป็นดินสีน้ำตาลปนเทาเป็นดินร่วนมีความสมบูรณ์มาก การทำนาข้าวเป็นอาชีพหลักที่มีมาแต่ดั้งเดิมสำหรับประชาชนบ้านทุ่งเลน เนื่องจากมีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีฝนตกต้องตามฤดูกาลเหมาะแก่การทำนา

การทำนาข้าวมีความสำคัญและผูกพันต่อวิถีชีวิตของคนบ้านทุ่งเลนมาตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้าน ซึ่งการปลูกข้าวจะขึ้นอยู่กับสภาพอากาศ สภาพพื้นที่ ในช่วงนี้เป็นการทำนาปีแบบนาดำ อาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียวในการผลิต พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกเป็นข้าวหนักที่ไม่ไวต่อช่วงแสงมีอายุการเก็บเกี่ยว 180-120 วัน สมัยก่อนนั้นการปลูกข้าว ชาวนามักจะใช้เกี่ยวเกี่ยวข้าวเพราะยังไม่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยเช่นในปัจจุบัน การทำนาแต่ละปีจึงใช้เวลาการเก็บเกี่ยวที่ยาวนานกว่าปัจจุบัน พันธุ์ข้าวหนักได้แก่ ข้าวเหนียวเมา ข้าวเหนียวลาย ข้าวเหนียวร้อยใหญ่ ข้าวเหนียวขอ ข้าวเดาะจำเปาะ ข้าวบองกษัตริย์ ข้าวส้มพันธุ์ (ใช้เรียกตามภาษาท้องถิ่น) โดยเกษตรกรเก็บพันธุ์ไว้เองสำหรับผลิตในฤดูกาลถัดไป ส่วนขั้นตอนในการปลูกจะเลือกแปลงนาที่มีบริเวณใกล้แหล่งน้ำคือบริเวณที่มีน้ำขัง และน้ำไหลผ่านได้อย่างทั่วถึง และเลือกแปลงที่ไม่มีดินเหนียวมากเกินไป เพื่อใช้สำหรับการหว่านต้นกล้า เมื่อต้นกล้าโตได้ประมาณ 2-3 เดือน จึงทำการถอนกล้าเพื่อนำมาปักดำ หลังจากการปักดำเสร็จต้องดูแลระดับน้ำในแปลงนาให้เพียงพอต่อความต้องการของต้นข้าว และกำจัดวัชพืชในแปลงนาข้าว ในส่วนของขั้นตอนการปลูก การดูแลรักษา ใช้แรงงานในครัวเรือน และการเกี่ยวเกี่ยวใช้แรงงานในครัวเรือน ร่วมกับการขอแรงจากเพื่อนบ้าน ญาติมิตร การทำนาข้าวในช่วงนี้ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี หรือสารเคมี

ยังไม่มีโรคระบาดเกี่ยวกับข้าว ผลผลิตข้าวที่ได้ต่อไร่อยู่ในช่วงประมาณ 400-500 กิโลกรัมต่อไร่ ขายได้ราคาเฉลี่ยณละ 400 บาท พื้นที่ในการปลูกข้าวจะเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมและเพียงพอต่อจำนวนสมาชิกในครัวเรือน เพื่อให้มีข้าวพอกินไปจนถึงสิ้นปีก่อนถึงฤดูการปลูกข้าวรอบใหม่ ผลผลิตที่ได้เก็บไว้บริโภคในครัวเรือน แบ่งปัน และการทำบุญ

พิธีกรรม เป็นการแสดงออกถึงความเคารพ และนอบน้อมต่อธรรมชาติเป็นความเชื่อที่ให้คุณค่ากับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งนำมาสู่การปฏิบัติที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในกระบวนการผลิตข้าว ตั้งแต่การไถ การปักดำ การเก็บเกี่ยว จนกระทั่งถึงการเก็บข้าวขึ้นยุ้ง ซึ่งต้องมีพิธีกรรมทุกขั้นตอน ดังนี้ ก่อนไถมีพิธีกรรมการแรกนาไถ เลือกเอาฤกษ์วันดี เตรียม หมาก พลุ ยาสูบ เครื่องเช่นไห้ว เพื่อแสดงความเคารพต่อผืนแผ่นดินก่อนการไถ แล้วอัญเชิญพระแม่โพสพรับของเช่นไห้วที่ได้เตรียมมา เพื่อให้การทำนาในฤดูนี้ราบรื่นประสบแต่สิ่งดี จากนั้นจึงเริ่มทำการไถ พิธีแรกดำทำแบบเดียวกันกับพิธีแรกไถ เพื่อขอให้พระแม่โพสพดูแลนาข้าวในนา ให้ต้นข้าวแข็งแรงได้ผลผลิตดี ก่อนการลงมือเกี่ยวข้าวต้องมีพิธีแรกเกี่ยวก่อนเพื่อบอกกล่าวพระแม่โพสพ โดยถือฤกษ์วันดีในการเกี่ยวข้าว พิธีกรรมสุดท้ายคือการเรียกขวัญข้าวที่ทำหลังจากการนวดข้าวเรียบร้อยแล้ว ชาวนาเชื่อว่าการนวดข้าวต้องเหยียบย่ำพระแม่โพสพ พระแม่โพสพจะตกใจ จึงทำพิธีเรียกขวัญข้าว เพื่อเป็นการเรียกขวัญของพระแม่โพสพกลับคืนมา และอัญเชิญพระแม่โพสพขึ้นยุ้งข้าวด้วยในคราวเดียวกัน

ตลาด ในช่วงแรกของยุคนี้การปลูกข้าวยังเป็นไปเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนให้เพียงพอ ก่อน การนำข้าวออกมาขายจะทำเมื่อต้องการสินค้าที่ไม่สามารถหาได้จากในพื้นที่ เช่น เกลือ หอม กระเทียม ไข่ โดยการนำข้าวเปลือกไปแลกเปลี่ยนเป็นสินค้า หรือเงินสดกับร้านค้าในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง ร้านค้าที่รับแลกเปลี่ยนก็จะนำข้าวเปลือกไปขายต่อให้กับโรงสีข้าวอีกทอดหนึ่งในระยะหลังจากปี พ.ศ. 2509 เมื่อมีการตัดถนนลูกรังผ่านในหมู่บ้านและเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านอื่น และตัวอำเภอต่างๆ ทำให้การคมนาคมสะดวกมากขึ้น เจ้าของโรงสีข้าวจึงมารับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาโดยตรง เป็นแรงจูงใจให้ชาวนาขายข้าวมากขึ้น ผลผลิตข้าวของหมู่บ้านทุ่งเลนส่วนใหญ่เป็นการขายเพื่อบริโภคภายในจังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดที่ใกล้เคียงเท่านั้น

การปลูกพืช – เลี้ยงสัตว์ หมู่บ้านทุ่งเลนในช่วงยุคนี้ทุกครัวเรือนมีการเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เพื่อใช้เป็นแรงงานในการผลิตทางการเกษตรกรรม เช่น การไถนา ลากเกวียน และใช้เป็นพาหนะในการเดินทาง หลังพ.ศ. 2527 เริ่มมีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด เพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวหลังฤดูกาลการทำนาข้าว การปลูกผักในยุคนี้ยังไม่นิยมปลูกกันมากนัก เนื่องจากยังมีผักพื้นบ้านที่มีตามธรรมชาติหลากหลายชนิดและมีตลอดทั้งปีให้เก็บหามาบริโภค มีอยู่ทั่วบริเวณ

แม่น้ำ ลำคลอง พื้นที่ลุ่ม ป่าไม้ และในนาข้าว ในส่วนของชนิดผักที่ปลูกเป็นผักที่จำเป็นต้องบริโภค ในครัวเรือนแต่ไม่สามารถหาได้ตามแหล่งธรรมชาติ ได้แก่ พริก กระเพรา ใบโหระพา ใบแมงลัก ส่วนใหญ่ปลูกไว้บริเวณบ้านทุกครัวเรือน

สภาพทางสังคม สภาพความเป็นอยู่ในช่วงนี้มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ อยู่แบบครอบครัวใหญ่ เนื่องจากการสืบทอดที่ดินทำกินมาเป็นรุ่นสู่รุ่น มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประชาชนส่วนใหญ่มีการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โดยให้บุตรหลานเรียนโรงเรียนที่อยู่ในหมู่บ้าน คือ โรงเรียนบ้านทุ่งเลน การส่งบุตรหลานเรียนต่อในระดับสูงกว่าชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ต้องเรียนที่โรงเรียนประจำที่ตัวอำเภอ คือ โรงเรียนขุนหาญวิทยาสรรค์ ในอดีตครัวเรือนชาวนานิยมมีลูก 5-10 คนต่อครัวเรือน เพื่อจะได้มีแรงงานเพียงพอในการทำนาข้าว และการเกษตรอื่นๆ ฐานะทางครอบครัวในยุคนี้ค่อนข้างยากจนและให้ความสำคัญกับการศึกษาของบุตรหลานน้อย

การประกอบอาชีพ ของชาวบ้านคือการทำนา ทำไร่เป็นหลัก วิถีชีวิตเป็นแบบเรียบง่ายไม่ค่อยได้จับจ่ายใช้สอยอะไรกันมากการค้ารงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก เรื่องของอาหารก็หาจากป่า ห้วย คลอง บึง อาทิ กุ้ง หอย ปู ปลา กบ อีงอ่าง ปลาไหล ซึ่งในแต่ละฤดูก็จะบริโภคแตกต่างกันไป นอกจากสัตว์น้ำแล้วยังมีผักแว่น ผักตบ เหน็ดนาๆ ชนิดตามบริเวณป่า หรือบริเวณพื้นที่ไร่ ซึ่งเวลาใครไปมาหาสู่ก็จะนำมาแบ่งปันกันตามหมู่บ้านดีพี่น้อง ไม่มีขาย ส่วนที่เหลือนำมาแปรรูปเป็นปลาร้า ปลาจ่อม ผักดอง เป็นต้น ส่วนที่ต้องซื้อเป็นพวกน้ำมันถั่วคืด เกลือ ก็ต้องไปซื้อที่ตลาดในตัวอำเภอเพื่อนำมาเก็บตุนไว้ ระยะเวลาในการเดินทางใช้เวลาไปกลับ 1 วันเต็ม นอกจากการประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ แล้วยังมีการรวมกลุ่มกันของผู้ชายโดยการเข้าป่าไปล่าสัตว์ หาของป่า เพื่อนำมาประกอบเป็นอาหาร ส่วนผู้หญิงจะทอผ้าอยู่ที่บ้านเพื่อนำมาเป็นเครื่องนุ่งห่ม เช่น ผ้าถุง ผ้าขาวม้า เป็นต้น

การคมนาคม ส่วนใหญ่เป็นการเดินทางโดยใช้เท้า เกรียน ถนนที่ใช้เดินเป็นทางลัดผ่านทุ่งนา ผ่านลำห้วย ผ่านป่า การเดินทางค่อนข้างลำบากไม่สะดวก ใช้เวลานาน ซึ่งส่วนใหญ่เดินทางไปซื้อของที่จำเป็นในตัวอำเภอโดยนานๆ ไปครั้งและไปเป็นกลุ่มใหญ่

จะเห็นได้ว่า การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านทุ่งเลนมีมาเกือบร้อยปี และมีวิถีชีวิตอยู่ได้โดย การปลูกข้าว เป็นการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนหรือเพื่อพอกำหนืดกิน โดยอาศัยการพึ่งพิง ธรรมชาติในการเพาะปลูก ทุกอย่างที่ไม่เกินกำลังของแรงงานในครัวเรือนที่มีอยู่ ไม่มีการใช้

ปุ๋ยเคมีและสารเคมีการเกษตร เนื่องจากสภาพของพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งการทำนาควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้เป็นแรงงาน มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย พึ่งพาอาศัยป่าและท้องถิ่นเพื่อการดำรงชีวิต ใช้เงินตราไม่มากนัก ส่วนใหญ่ของที่จะต้องซื้อ อาทิ น้ำมันก๊าด เกลือ เป็นต้น

การปลูกข้าวและวิถีชุมชนช่วงที่ 2: พึ่งพาปัจจัยภายนอก (ประมาณ พ.ศ. 2501-2530)

ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 พ.ศ. 2515-2519 เน้นหนักในด้านส่งเสริมการเพิ่มผลผลิตเกษตร ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ โดยให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดโลก อันจะเป็นผลให้สามารถส่งสินค้าออกได้มากยิ่งขึ้น ในด้านอาหารและวัตถุดิบเพื่อกิจการอุตสาหกรรม ได้มีการปรับทิศทางการพัฒนาการเกษตรโดยเน้นการเร่งรัดการผลิต ปรับปรุงคุณภาพผลผลิตพืชเพื่อการส่งออกมากขึ้น โดยเฉพาะพืชไร่ อ้อย ข้าวโพด และมันสำปะหลัง ทั้งนี้ในพ.ศ.2512 ได้มีผลงานค้นคว้าวิจัยที่สำคัญเกี่ยวกับข้าว โดยได้ค้นพบข้าวพันธุ์ใหม่ (high yield variety) ซึ่งให้ผลผลิตต่อไร่สูงถึงประมาณ 120 ถังต่อไร่ คือข้าวพันธุ์ กข. จากนั้นได้มีการส่งเสริมให้นำพันธุ์ข้าว กข. ให้ชาวนาไปเพาะปลูก โดยผ่านกลไกการส่งเสริมการเกษตรจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ได้รับการอบรมจากสถาบันการศึกษาในเรื่องวิชาการเกษตรแผนใหม่

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 พ.ศ. 2515-2519 ส่งผลให้การปลูกข้าวและวิถีชุมชนหมู่บ้านทุ่งเลนมีการเปลี่ยนแปลงในการปลูกข้าวอย่างชัดเจน โดยการทำนาข้าวในช่วงนี้เริ่มมีการพัฒนาด้านเทคโนโลยีการผลิตมากขึ้น ทั้งในด้านเครื่องจักรและระบบชลประทาน การปลูกข้าวและวิถีชุมชนเริ่มมีการพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกมากขึ้นดังนี้

การทำนา ในช่วงนี้การทำนาเป็นแบบการปักดำอาศัยน้ำฝนในการทำนาข้าว พันธุ์ข้าวที่ปลูกยังคงเป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมือง แต่หลังจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 ในช่วงประมาณพ.ศ. 2515 บ้านทุ่งเลนได้รับการส่งเสริมการปลูกข้าว “พันธุ์ กข.” ตามนโยบายการพัฒนาพันธุ์ข้าวเพื่อมุ่งเน้นการส่งออกข้าวในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 บ้านทุ่งเลนได้รับการส่งเสริมล่าช้าเนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมืองเส้นทางคมนาคมค่อนข้างลำบาก โดยทางเกษตรอำเภอได้นำเมล็ดพันธุ์ข้าวใหม่มาแลกเปลี่ยนกับพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ซึ่งผลผลิตข้าวพันธุ์ใหม่ได้สูงกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมืองและราคาก็สูงกว่า กล่าวคือ ผลผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองประมาณ 400-500 กิโลกรัม ราคาขายประมาณตันละ 400-500 บาท ส่วนข้าวพันธุ์ กข. ได้ผลผลิตประมาณ 700 กิโลกรัม ราคาขายได้ตันละ 1,000 กว่าบาทขึ้นไป ชาวนาส่วนหนึ่งได้หันมาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่กันเพิ่มมากขึ้น แต่ยังมีชาวนาบางรายยังคงปลูกข้าวพื้นเมืองคงเดิมเพราะการปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริม

ต้องลงทุนทั้งปุ๋ยเคมี สารเคมี ทำให้ต้นทุนในการผลิตเพิ่มสูงขึ้นทำให้ชาวนาบางรายคิดต่างกันไปว่าการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ไม่คุ้มกับการลงทุน นอกจากนี้ยังมีการนำเอารถไถเดินตามขนาดเล็กเข้ามาใช้ในหมู่บ้านเพื่อใช้ในการไถนา การเตรียมดินในการเพาะปลูกแทนแรงงานสัตว์ แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายในหมู่บ้านเนื่องจากราคาของรถไถค่อนข้างสูงทำให้บางครัวเรือนไม่มีกำลังในการซื้อที่เพียงพอ ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่ยังคงใช้แรงงานสัตว์ในการไถนา เพื่อเตรียมดินในการเพาะปลูกเช่นเดิม การเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวยังคงใช้แรงงานภายในครัวเรือน และแรงงานจากเพื่อนบ้าน การเก็บเกี่ยวเริ่มที่ข้าวเบาที่อายุสั้นไปจนถึงข้าวหนักที่มีอายุตั้งแต่ปลูกจนเก็บเกี่ยวนาน ทำให้ทยอยการเก็บเกี่ยวผลผลิตได้จึงไม่กระทบปัญหาการขาดแรงงาน ผลผลิตข้าวที่ได้ส่วนใหญ่แบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนที่ 1 ไว้บริโภคภายในครัวเรือน ส่วนที่ 2 ไว้สำหรับทำพันธุ์ข้าวสำหรับฤดูกาลต่อไป และส่วนที่ 3 เป็นผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคและการทำพันธุ์จึงนำมาจำหน่าย หรือนำไปแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าที่จำเป็นภายในครัวเรือน

พิธีกรรม ครัวเรือนชาวนาทุกครัวเรือนยังคงให้ความสำคัญเกี่ยวกับประเพณีเกี่ยวกับการทำนาข้าว ในช่วงนี้ยังคงมีรูปแบบพิธีกรรมความเชื่อเช่นเดิม ซึ่งได้แก่ พิธีแรกไถ พิธีแรกดำ พิธีแรกเกี่ยว และพิธีเรียกขวัญข้าว โดยจะเลือกเอาฤกษ์สะดวกในการทำพิธี เพื่อสร้างความเป็นสิริมงคลให้กับนาข้าว และครัวเรือนชาวนาเอง

ตลาด มีโรงสีข้าวมาตั้งในหมู่บ้าน ทำให้ครัวเรือนชาวนาไม่ต้องดำข้าวเปลือกเอง ทำให้ในช่วงยุคนี้มีการซื้อขายข้าวและระบบตลาดขยายตัวเพิ่มขึ้น

การปลูกพืช – เลี้ยงสัตว์ การปลูกผักในยุคนี้ยังไม่นิยมปลูกกันมากนัก เนื่องจากยังมีผักพื้นบ้านที่มีตามธรรมชาติหลากหลายชนิดและมีตลอดทั้งปีให้เก็บหามาบริโภค มีอยู่ทั่วบริเวณแม่น้ำ ลำคลอง พื้นที่ลุ่ม ป่าไม้ และในนาข้าว ชีวิตความเป็นอยู่เรียบง่ายไม่ฟุ้งเฟ้อ

สภาพทางสังคม ในช่วงพ.ศ. 2529 ได้มีการพัฒนาทางด้านสาธารณูปโภคเช่น ถนน ไฟฟ้า ทำให้การคมนาคมสะดวกสบายมากขึ้น เริ่มมีความต้องการมากกว่าปัจจัย 4 เช่น โทรทัศน์ รถจักรยานยนต์ วิทยุ รวมทั้งรถไถนาเล็กเข้ามาแทนที่การใช้แรงงานสัตว์ การติดต่อค้าขายภายนอกหมู่บ้านเริ่มมีเข้ามา เช่น รถกับข้าวแบบพุ่มพวง ทำให้ชาวบ้านเริ่มนิยมบริโภคอาหารแตกต่างจากเดิมไป

เห็นได้ว่า พัฒนาการปลูกข้าวช่วงระยะเวลานี้ มีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย จากการส่งเสริมให้ปลูกข้าวพันธุ์ข้าวภข. ซึ่งราคาขายค่อนข้างสูง มีครัวเรือนบางครัวเรือนให้ความสนใจมากพอสมควร และชาวนาบางส่วนยังคงยึดติดการปลูกข้าวพื้นเมืองแบบเดิมทำให้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองเริ่มลดน้อยลง นอกจากนี้มีการนำเอารถไถนาขนาดเล็กแบบเดินตามเข้ามาใช้ในการเตรียมดินแทนแรงงานสัตว์ การปลูกข้าวยังคงเป็นนาปี รูปแบบการปลูกยังคงเป็นการปักดำโดยอาศัยน้ำฝนในการทำนาข้าว แรงงานที่ใช้ยังคงเป็นแรงงานในครัวเรือน การผลิตข้าวเป็นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน เก็บไว้ทำพันธุ์ข้าว และผลผลิตข้าวที่เหลือจากการบริโภค และทำพันธุ์แล้วจึงนำมาจำหน่ายเพื่อนำมาเป็นรายได้เพื่อใช้จ่ายในครัวเรือน

การปลูกข้าวและวิถีชุมชนช่วงที่ 3: ก่อเกิดหนี้สิน (ประมาณ พ.ศ. 2531-2545)

การทำนาข้าว ในช่วงนี้มีการพัฒนาด้านเทคโนโลยีการผลิตอย่างชัดเจน ทั้งในด้านเครื่องจักร ระบบชลประทาน พันธุ์ข้าว ซึ่ง การทำนาข้าวและวิถีชุมชนบ้านทุ่งเลนในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงไป ดังนี้

การทำนา การทำนาปีจากเดิมเป็นการปลูกแบบปักดำได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นการปลูกแบบนาหว่านน้ำตามแทน แหล่งน้ำที่ใช้ในการทำนาข้าวยังคงอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก พันธุ์ข้าวส่งเสริมเป็นที่นิยมปลูกในพื้นที่เนื่องจากได้ผลผลิตและราคาสูงทำให้ครัวเรือนหันมาปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมกันมากขึ้น พันธุ์ข้าวที่ปลูกในช่วงนี้เป็นพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ผลผลิตที่ได้เฉลี่ยอยู่ที่ 515 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวภข. 15 ผลผลิตที่ได้เฉลี่ยอยู่ที่ 560 กิโลกรัมต่อไร่ ในส่วนของเครื่องจักรกล เทคโนโลยีในช่วงนี้ถือได้ว่ากระแสรถไถนาขนาดเล็กแบบเดินตามเป็นที่นิยมในครัวเรือนชาวนามีการนำรถไถนาเข้ามาใช้ในการไถเตรียมดินแทนแรงงานสัตว์ ทำให้ปริมาณการเลี้ยงวัว ควายได้ลดปริมาณลง บางครัวเรือนมีการขายวัว ควาย เพื่อนำเงินมาซื้อรถไถนาแทน ในส่วนของแรงงานยังคงมีการใช้แรงงานภายในครัวเรือน และอาศัยแรงงานจากเพื่อนบ้าน แต่บางครัวเรือนที่ขาดแรงงานได้มีการจ้างแรงงานในการเก็บเกี่ยวผลผลิตโดยค่าแรงช่วงนี้จะอยู่ในช่วง 50-80 บาทต่อวัน ในช่วงหลังปี 2534 จากหน่วยงานขององค์การบริหารส่วนตำบลพรานได้มีการพัฒนาทางด้านแหล่งน้ำมีการสร้างฝายน้ำล้นหนองหัวน้ำ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการเกษตรทำให้ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนเริ่มมีการเพิ่มฤดูการทำนาเพิ่มขึ้นอีกคือการทำนาปรัง พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นพันธุ์ข้าวเบา ได้แก่ ข้าวชัยนาท ผลผลิตที่ได้อยู่ที่ 670 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวสุรินทร์ 1 ผลผลิตที่ได้อยู่ที่ 620 กิโลกรัมต่อไร่ สามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนชาวนาเป็นส่วนใหญ่ หลักวิธีการปลูกเป็นแบบนาหว่านน้ำตาม แหล่งน้ำที่ใช้จากฝายน้ำล้นหนองหัวน้ำ โดยพื้นที่การปลูกข้าวนาปรังจะปลูกได้เฉพาะพื้นที่ที่อยู่

ใกล้แหล่งน้ำที่สามารถส่งน้ำไปยังพื้นที่นาข้าวได้อย่างทั่วถึง ซึ่งมีเพียงไม่กี่ครัวเรือนในยุคนี้ที่สามารถทำข้าวนาปรังได้ นอกจากนี้ในพ.ศ. 2534 เช่นเดียวกันนี้มีการนำปุ๋ยเคมีและสารเคมีเข้ามาใช้ในการดูแลรักษาต้นข้าว แต่ยังใช้ในปริมาณที่น้อยมาก ปริมาณที่ใช้อยู่ที่ 5 กิโลกรัมต่อพื้นที่นา 1 ไร่ จากการเริ่มใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเข้ามาใช้ในการปลูกข้าวทำให้ครัวเรือนชาวนาเพิ่มค่าใช้จ่ายในการลงทุนเพิ่มขึ้น นอกจากนี้การนวดข้าวจากเดิมใช้แรงงานคนในการฟัดข้าว เปลี่ยนเป็นใช้รถสีข้าวแทนโดยค่าจ้างที่ตอบแทนเป็นข้าวเปลือกที่สีได้ประมาณ 3 กระสอบ ในการสีข้าวแต่ละรอบ

... ลูกเคยมีควาย 10 ตัว ขายไปจนหมดไม่เหลือสักตัว เพราะว่าสมัยนี้เขาไม่ใช้แรงงานวัวควายแล้ว เขาใช้รถไถแบบเดินตามแทนแล้ว การเลี้ยงวัว ควายก็เริ่มลำบาก เพราะเขาทำนาปรังกันเยอะกว่าแต่ก่อน เมื่อก่อนทำนาแค่ปีละครั้ง เรายังมีพื้นที่หลังเก็บเกี่ยวแล้วพาวัวควายไปกินหญ้าได้ แต่เดี๋ยวนี้ทำก็ลำบากกลัวไปเหยียบที่นาคนอื่นเขาด้วย... (สม, 2553)

พิธีกรรม ประเพณีเกี่ยวกับการทำนา พิธีกรรมที่เคยปฏิบัติกันมาเริ่มหายไป บางครัวเรือนมีเพียงแค่ พิธีแรกไถ พิธีแรกเกี่ยว และพิธีรับขวัญข้าว เนื่องจากการทำนาเป็นการจ้าง และใช้เทคโนโลยีใหม่เข้ามาในการทำนาข้าว ทำให้ทุกอย่างต้องแข่งกับเวลาและค่าแรงงานจึงทำให้บางครัวเรือนลืมนที่จะทำพิธีในบางช่วงเวลา

ตลาด เริ่มมีโรงสีข้าวมาตั้งในหมู่บ้าน และหมู่บ้านที่ใกล้เคียง ทำให้ในช่วงยุคนี้มีการซื้อขายข้าวและระบบตลาดขยายตัวเพิ่มขึ้น

การปลูกพืช - เลี้ยงสัตว์ การปลูกผักในยุคนี้ยังไม่นิยมปลูกกันมากนัก เนื่องจากยังมีผักพื้นบ้านที่มีตามธรรมชาติหลากหลายชนิดและมีตลอดทั้งปีให้เก็บหามาบริโภค มีอยู่ทั่วบริเวณแม่น้ำ ลำคลอง พื้นที่ลุ่ม ป่าไม้ และในนาข้าว ในส่วนของชนิดผักที่ปลูกเป็นผักที่จำเป็นต้องบริโภคในครัวเรือนแต่ไม่สามารถหาได้ตามแหล่งธรรมชาติ ได้แก่ พริก กระเพรา ใบโหระพา ใบแมงลัก ส่วนใหญ่ปลูกไว้บริเวณบ้านทุกครัวเรือน

สภาพทางสังคม สภาพความเป็นอยู่ในช่วงนี้มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ ประชาชนในชุมชนยังคงมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเหมือนเดิม ทางด้านการศึกษา มีโรงเรียนชั้นมัธยมต้น-มัธยมปลาย โรงเรียนพรานวิบูลวิทยา เป็นโรงเรียนของตำบลที่สร้างขึ้นเพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับเด็กในพื้นที่ชุมชน ในช่วงนี้พบว่ามีการย้ายถิ่นฐานออกจากหมู่บ้านเพื่อไปรับจ้างในแหล่งอุตสาหกรรมเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว เนื่องจาก

ความต้องการใช้เงินเพื่อการดำรงชีวิตและใช้ในการศึกษาของบุตรหลาน จากครอบครัวใหญ่ที่เคยอยู่ร่วมกันเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงผู้ที่อาศัยอยู่จะมีเพียงแค่นักแก่และเด็กเท่านั้น ทำให้เกิดการขาดกลุ่มแรงงาน จำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานจากภายนอก

จากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานยังมีต่อเนื่องทั้งถนน ตู้โทรศัพท์ ประปาหมู่บ้าน ทำให้สภาพบ้านทุ่งเลนมีความเจริญมากขึ้น รวมทั้งการค้าขายจากบุคคลภายนอกหมู่บ้านที่นำสินค้าเครื่องใช้ในครัวเรือน ยานพาหนะ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเกษตรเข้ามาบริการถึงหมู่บ้าน เป็นที่น่าสนใจของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนเป็นอย่างมาก ชาวนาลดใช้แรงงานวัว ควาย เปลี่ยนมาเป็นรถไถเล็กกันเกือบหมด นอกจากนี้ยังมีนโยบายส่งเสริมการส่งออกข้าวหอมมะลิของภาครัฐ เพื่อการสร้างรายได้ให้กับประเทศ จึงได้ส่งเสริมทางด้านราคาให้สูง เพื่อเป็นแรงจูงใจให้กับชาวนา ทำให้เกิดการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเกษตรในการปลูกข้าวเพื่อเพิ่มผลผลิต ในขณะเดียวกันทางธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ได้เข้ามาสนับสนุนการให้สินเชื่อเพื่อการลงทุนการเกษตร โดยให้เกษตรกรรวมกลุ่ม 3 คนเพื่อค้ำประกันเงินกู้ให้ซึ่งกันและกัน ทำให้ในช่วงนี้ครัวเรือนชาวนาได้มีการกู้ยืมเงินมาลงทุนในการเกษตรและก่อเกิดเป็นหนี้สินตามมา

การปลูกข้าวและวิถีชุมชนช่วงที่ 4 : พลังกลุ่มชาวนา (ประมาณ พ.ศ. 2546-2553)

การทำนาข้าว ในช่วงนี้มีการพัฒนาด้านเทคโนโลยีการผลิตมากขึ้น ทั้งในด้านเครื่องจักรและรูปแบบการปลูกข้าว ซึ่งการปลูกข้าวและวิถีชุมชนในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

การทำนาในช่วงนี้การทำนาปีครัวเรือนชาวนาใช้รูปแบบการหว่านน้ำตมแทนการปักดำ เนื่องจากปัจจุบันนี้แรงงานในพื้นที่ขาดแคลนเนื่องจากสมาชิกครัวเรือนบางส่วนมีการย้ายถิ่นฐานเข้าไปรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม และด้วยค่าจ้างแรงงานที่เพิ่มขึ้นจากเดิมจ้างวันละ 100 บาท/วันเพิ่มเป็น 150/วัน ทำให้ต้นทุนในการผลิตเพิ่มสูงขึ้น เพื่อเป็นการลดต้นทุนและลดระยะเวลาในการทำนาข้าวครัวเรือนชาวนาจึงหันมาทำนาหว่านน้ำตม แหล่งน้ำที่ใช้อาศัยน้ำฝน และน้ำชลประทานจากฝายน้ำล้นหนองห้วยน้ำฝายน้ำล้นห้วยทาในช่วงที่ฝนทิ้งช่วง แรงงานที่ใช้เป็นแรงงานในครัวเรือนในการไถเตรียมดิน การหว่าน ในส่วนของการเก็บเกี่ยวกรณีครัวเรือนชาวนาที่มีพื้นที่ในการปลูกข้าวน้อยกว่า 5 ไร่ ใช้แรงงานในครัวเรือนในการเก็บเกี่ยวผลผลิตเอง หรืออาจมีการจ้างแรงงานคนแทนรถเกี่ยวข้าว ผลผลิตที่ได้จะแยกไว้บริโภค และจำหน่ายโดยส่วนใหญ่ ในช่วงพ.ศ. 2546 หลังจากได้มีการสร้างฝายน้ำล้นห้วยทาเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตรแก่ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ทำให้จากเดิมพื้นที่ปลูกข้าวนาปรังจะอยู่ในโซนของพื้นที่ฝายน้ำล้นหนองห้วยน้ำ แต่หลังจาก

การสร้างฝายน้ำล้นห้วยทาทำให้มีการขยายพื้นที่ในการปลูกข้าวนาปรังเพิ่มมากขึ้น การทำนาปรังใช้วิธีการหว่านน้ำตมเช่นเดียวกัน แหล่งน้ำที่ใช้มี 2 แหล่งด้วยกัน คือ ฝายน้ำล้นห้วยทา ฝายน้ำล้นหนองห้วยน้ำ พันธุ์ข้าวเป็นพันธุ์ส่งเสริม คือ ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ในช่วงการทำนาปรังพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกเป็นพันธุ์ข้าวชัยนาท ปทุมธานี การไถนาใช้รถไถขนาดเล็ก ไปจนถึงเครื่องจักรขนาดใหญ่ทั้งหมดในครัวเรือนการเลี้ยงวัว ควายของแต่ละครัวเรือนเริ่มลดปริมาณลงมาก ในการปลูก ดูแลรักษา และการเก็บเกี่ยวเริ่มมีการนำรถเกี่ยวข้าวเข้ามาใช้ในพื้นที่แทนแรงงานคน แต่ยังคงมีการใช้แรงงานคนทั้งในครัวเรือน และนอกครัวเรือน ในยุคนี้ได้เกิดการระบาดของหอยเชอรี่จำนวนมาก ทำให้ผลผลิตของครัวเรือนชาวนาลดต่ำลงในช่วง พ.ศ. 2548 ผลผลิตที่ได้อยู่ที่ 400-500 กิโลกรัมต่อไร่ จากเดิมผลผลิตที่ได้อยู่ที่ 600-700 กิโลกรัมต่อไร่ การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีมีการนำมาใช้ในการดูแลรักษาต้นข้าว และได้เพิ่มปริมาณจากเดิม 5 กิโลกรัมต่อไร่ เป็น 25 กิโลกรัมต่อไร่ จากราคาปุ๋ยเคมี สารเคมีที่สูงขึ้น จากเดิมปุ๋ยกระสอบละ 400-500 บาท ปัจจุบันนี้กระสอบละ 850 บาท ราคาสารเคมีจากเดิมอยู่ที่ 300 บาท ปัจจุบันเพิ่มเป็น 500 บาท ทำให้ต้นทุนในการผลิตเพิ่มสูงทำให้ชาวนาบางครัวเรือนมีการกู้หนี้ยืมสินจากแหล่งเงินกู้ทั้งในระบบ และนอกระบบเพื่อนำมาใช้ลงทุนในระบบการผลิตการเกษตร ใน พ.ศ. 2553 ได้มีเจ้าหน้าที่จากทางเกษตรอำเภอได้เข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ให้กับหมู่บ้านทุ่งเลน ผลจากการให้ความรู้เรื่องข้าวอินทรีย์มีครัวเรือนชาวนาจำนวน 8 ครัวเรือนได้มีการนำเอาหลักการทำนาข้าวอินทรีย์มาเริ่มปรับใช้ในพื้นที่นาของตน เนื่องจากราคาปุ๋ยเคมี สารเคมีที่เพิ่มสูงขึ้นทำให้ครัวเรือนชาวนาได้ปรับแนวคิดเพื่อนำมาใช้ลดต้นทุนในการผลิตเพื่อความอยู่รอดของครัวเรือน

พิธีกรรม ที่ยังปรากฏอยู่คงเหลือเพียงแค่ พิธีแรกไถ พิธีแรกเกี่ยว และพิธีรับขวัญข้าว ซึ่งมีเพียงบางครอบครัว ถ้าเทียบกับอดีตที่ทำกันทุกบ้าน

ตลาด ในช่วงยุคนี้มีการตลาดที่ขยายวงกว้างเพิ่มขึ้นมีพ่อค้านอกพื้นที่เข้ามารับซื้อข้าวในพื้นที่โดยตรง นอกจากนี้ยังมีเจ้าของโรงสีข้าวทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านเข้ามารับซื้อข้าวเช่นกัน ทำให้ครัวเรือนชาวนาลดต้นทุนในการขนส่งข้าว

การปลูกพืช – เลี้ยงสัตว์ การปลูกผักในยุคนี้นิยมปลูกผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือน ปลูกไว้บริเวณรอบบ้านทุกครัวเรือน เพื่อนำมาใช้ประกอบอาหาร และเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อผัก ทำให้ลดรายจ่ายภายในครัวเรือน

สภาพทางสังคม สภาพความเป็นอยู่ในช่วงนี้มีความเป็นอยู่แบบสะดวกสบาย มีเครื่องอำนวยความสะดวกในครัวเรือน มียานพาหนะใช้สำหรับการเดินทาง ความสัมพันธ์เป็นแบบเครือญาติ ประชาชนในชุมชนยังคงมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเหมือนเดิม ทางด้านการศึกษาหัวหน้าครัวเรือนได้ให้ความสำคัญกับส่วนนี้มาก มีการส่งเสริมให้บุตรหลานของตนได้ศึกษาต่อในระดับปริญญาตรี ปริญญาโทหลายครัวเรือน เนื่องจากอยากให้บุตรหลานของตนได้งานทำที่ดีๆ ไม่ต้องมาลำบาก ช่วงนี้ยังพบว่าการย้ายถิ่นฐานออกจากหมู่บ้านเพื่อไปรับจ้างในแหล่งอุตสาหกรรมเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัวเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากความต้องการใช้เงินเพื่อการดำรงชีวิตและใช้ในการศึกษาของบุตรหลาน จากครอบครัวใหญ่ที่เคยอยู่ร่วมกันเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงผู้ที่อาศัยอยู่จะมีเพียงแก่คนแก่และเด็กเท่านั้น ทำให้เกิดการขาดกลุ่มแรงงาน จำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานจากภายนอก

การประกอบอาชีพ นอกจากการทำนาแล้วยังมีการทำไร่ ทำสวน จากกระแสราคายางพาราที่ทำให้ราคาสูง ส่งผลให้ชาวนาเริ่มหันมาให้ความสนใจกับอาชีพนี้มากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ชาวนาบางรายยอมถมที่เพื่อปลูกยางพาราเพราะหวังว่าราคายางคงสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง นอกจากอาชีพภาคเกษตรกรรมแล้วยังมีการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรเพื่อเสริมรายได้ให้กับครอบครัวเพื่อให้เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และทุนในการทำนาในฤดูกาลถัดไป ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการรับจ้างภายนอกหมู่บ้านทำงานทั้งหญิงและชาย มีเพียงเด็กและคนชราที่อยู่บ้าน

จากการส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐให้เกิดการปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวจากการปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน ปรับเปลี่ยนเป็นการมุ่งเน้นการผลิตเพื่อขาย ทำให้ต้องเปลี่ยนจากการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองเป็นข้าวพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 โดยในการผลิตจำเป็นต้องใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกเพื่อช่วยในการเพิ่มผลผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี สารกำจัดศัตรูพืช เครื่องท่อนแรง ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น ก่อให้เกิดการกู้หนี้ยืมสินของครัวเรือนชาวนาในหมู่บ้านทุเลน

กลุ่มและองค์กรในชุมชน โดยมีจำนวนกลุ่มและองค์กรที่จัดตั้งขึ้นภายในหมู่บ้านทุเลนดังต่อไปนี้

1. โรงสีชุมชน ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2551 ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลเป็นจำนวนเงิน 350,000 บาท การจัดตั้งโรงสีชุมชนขึ้นเพื่อช่วยเหลือครัวเรือนชาวนาในชุมชนในด้านการให้บริการสีข้าวเปลือก จำนวนสมาชิกของกลุ่มโดยประมาณ 30 ครัวเรือน ใน 1 ปี สีข้าวอยู่ที่ประมาณ 182,500 กิโลกรัมต่อปี โดยปริมาณข้าวสารที่สีเฉลี่ยต่อวันประมาณ 10 กระสอบปุย ข้าวเปลือก 1 กระสอบปุยมีน้ำหนักประมาณ 50 กิโลกรัม นำมาสีเป็นข้าวสารได้ประมาณ 43-45 กิโลกรัม ทั้งนี้พบว่า

การสีข้าวโดยโรงสีอื่น มีสัดส่วนของข้าวเปลือกและข้าวสารแตกต่างจากโรงสีชุมชน กล่าวคือ ข้าวเปลือก 50 กิโลกรัม จะได้ข้าวสาร 40-43 กิโลกรัม ซึ่งน้อยกว่าการสีข้าวที่โรงสีชุมชนประมาณ 2-3 กิโลกรัม

นอกจากนี้ ร้านและแกลบข้าวที่ได้จะมีบางครัวเรือนมารับซื้อไปกระสอบละ 50 บาท เพื่อนำไปใช้ในการเผาถ่าน นำไปผสมดินเพื่อเพาะต้นกล้า นำไปใช้ในการคลุมหน้าดินสำหรับไม้ยืนต้น นอกจากนี้เป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนภายในชุมชน และยังสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อคนส่วนร้านข้าวจะนำไปทำเป็นอาหารสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ หมู เป็นต้น จึงเห็นได้ถึงความแตกต่างในกลุ่ม

เครื่องสีข้าว

ภาพที่ 13 โรงสีข้าวชุมชนหมู่บ้านทุ่งเลน

2. กลุ่มออมทรัพย์ มีการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2553 โดยผู้ใหญ่บ้านร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ก่อตั้ง มีการนำแนวคิดที่ได้จากการประชุมกับเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองระดับอำเภอ เกี่ยวกับการบริหารชุมชนเพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง การมีวินัยในการออมเงินเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นการสร้างบุคลากรในการบริหารจัดการทุนและเงินของชุมชน มีการพบปะพูดคุยแสดงความคิดเห็นและเกิดความสามัคคี การออมเงินกับกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตจะทำให้สามารถนำไปสร้างงาน สร้างอาชีพ และทำให้เกิดการลดรายจ่ายเพื่อสร้างรายได้ขึ้นภายในชุมชน กลุ่มออมทรัพย์บ้านทุ่งเลน มีสมาชิกรวม 79 คน ทุกวันที่ 5 ของเดือนทำการรับฝากเงินสัจจะออมทรัพย์ของสมาชิกคนละ 100 บาท ในปัจจุบัน พ.ศ. 2554 เงินออมของ

สมาชิกแต่ละคนมียอดรวมคนละ 1,700 บาท โดยมียอดเงินรวมของกลุ่มสมาชิก จำนวน 134,300 บาท และเปิดให้สมาชิกกู้ยืมได้ จำนวนเงินที่ให้ยืมเริ่มต้นตั้งแต่ 1-200,000 บาทโดยสมาชิกที่กู้ยืมตั้งแต่ 10,000 บาทขึ้นไปใช้โฉนดที่ดินเป็นหลักในการค้ำประกัน เงินกู้คิดดอกเบี้ยร้อยละ 10 บาทต่อปี เงินฝากดอกเบี้ยร้อยละ 2 บาทต่อปี การเข้าเป็นสมาชิกแรกเข้าจ่ายเป็นเงิน 150 บาท สมาชิกที่กู้ยืมส่วนใหญ่ นำเงินไปใช้ในการเกษตรกรรม เช่น ซื้อปุ๋ยเคมี สารเคมี ค่าจ้างแรงงาน เป็นต้น ส่วนการชำระหนี้คืนหลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางเกษตรเรียบร้อยแล้ว

3. กลุ่มชาวนา ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2553 ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 14 คน ตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรชาวนาในหมู่บ้าน โดยทางธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ได้จัดสรรงบประมาณให้กับหมู่บ้าน จำนวนเงิน 500,000 บาท เพื่อทำมาจัดซื้อปุ๋ยยูเรียสูตร 46-0-0 นำมาให้กับกลุ่มสมาชิกกลุ่มชาวนาครัวเรือนละไม่เกิน 10 กระสอบ โดยปุ๋ย 1 กระสอบมีน้ำหนักเท่ากับ 50 กิโลกรัม ทั้งนี้สมาชิกกลุ่มชาวนาสามารถนำปุ๋ยที่ได้รับดังกล่าวไปใช้ในการเกษตรก่อน แล้วค่อยชำระเงินค่าปุ๋ยคืนภายหลังได้ ในส่วนของราคาปุ๋ยยูเรียกระสอบละ 850 บาท ซึ่งมีราคาใกล้เคียงกับท้องตลาด ส่วนการชำระหนี้คืนหลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางเกษตรเรียบร้อยแล้ว หรือตามความสะดวกของชาวนาเอง โดยกลุ่มชาวนาต้องจ่ายค่าสัจจะ 4 เดือนต่อครั้งเป็นจำนวนเงิน 100 บาท (ค่าสัจจะในที่นี้หมายถึง ค่าประกันตนที่ต้องจ่ายให้กับกลุ่มเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับคนในกลุ่ม) ซึ่งถือเป็นการช่วยเหลือชาวนาในด้านปัจจัยการผลิตเป็นอย่างมาก

การรวมกลุ่มของครัวเรือนชาวนาทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพิ่มพลังทางปัญญา สร้างพลังทางด้านจิตใจให้กับสมาชิกในกลุ่ม และยังสร้างความมั่นใจทางการเงิน ซึ่งการรวมกลุ่มมีบทบาทสำคัญต่อครัวเรือนชาวนา ดังนี้

1. การช่วยเหลือกันทางด้านปัจจัยการผลิต การทำนาทุกคนต้องหวังเพื่อจะได้ผลผลิตที่มาก ดังนั้นปัจจัยการผลิตจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างมากในการทำนาข้าว การจะได้ผลผลิตดีต้องมีปุ๋ยที่ดี การดูแลรักษาที่ดี ซึ่งสมาชิกกลุ่มชาวนาได้มีการช่วยเหลือสมาชิกโดยการสามารถนำปุ๋ยไปใช้ในการทำนาก่อนได้ แล้วค่อยชำระเงินภายหลัง โดยการชำระไม่มีกำหนดระยะเวลา

2. สร้างความมั่นใจทางการเงิน การดำเนินการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเป็นการช่วยเหลือให้สมาชิกมีแหล่งเงินกู้ที่เป็นของทุกคนในชุมชน เพื่อให้เงินหมุนเวียนอยู่ในชุมชนอีกทั้งสร้างรายได้ให้กับสมาชิก

3. สร้างกำลังใจซึ่งกันและกัน การปรึกษาหารือแนวทางป้องกันและแก้ไขปัญหา การแบ่งปันปัจจัยการผลิตให้แก่กัน เช่น เมล็ดพันธุ์ข้าว ปุ๋ย ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

จะเห็นได้ว่า การรวมกลุ่มเป็นการเสริมสร้างพลังทางปัญญา พลังทางด้านจิตใจให้แก่กันภายในกลุ่ม และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันภายในชุมชน รายละเอียดของกลุ่มในหมู่บ้าน

4. โครงการของภาครัฐและท้องถิ่น

หน่วยงานของภาครัฐและท้องถิ่นที่เข้ามามีบทบาทในชุมชนคือสำนักงานเกษตร อำเภอบุนหาญ สำนักงานปศุสัตว์อำเภอบุนหาญ และองค์การบริหารส่วนตำบลพราน โดยทางหน่วยงานได้มีนโยบายแผนการปฏิบัติงานและโครงการในพื้นที่ศึกษา ดังนี้

4.1 โครงการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลิ จัดตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2553 มีการนำเอาพันธุ์ข้าว กข. 15 ขาวดอกมะลิ 105 ซึ่งให้ผลผลิตประมาณ 600-700 กิโลกรัมต่อไร่ ราคาผลผลิตอยู่ที่ 10-13 บาท ต่อกิโลกรัม ให้ครัวเรือนเกษตรกรในชุมชน เป็นการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรให้กับครัวเรือนในพื้นที่

4.2 ส่งเสริม สนับสนุนการให้บริการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรแก่ชุมชน โดยผ่านศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ซึ่งได้มีการจัดเจ้าหน้าที่มาให้ความรู้ความเข้าใจ และให้คำแนะนำเกี่ยวกับระบบการเกษตรให้กับชุมชน โรคเกี่ยวกับต้นข้าว พร้อมทั้งจัดตั้งแปลงสาธิตทางการเกษตรในการปลูกข้าวอินทรีย์ เพื่อให้ครัวเรือนชาวนาในพื้นที่ได้เห็นผลจากการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การเลือกใช้ปุ๋ย การเลือกใช้สารกำจัดศัตรูพืชว่าเป็นอย่างไร และการสาธิตการทำปุ๋ยหมักชีวภาพเพื่อนำไปใช้ในแปลงนาข้าวภายในชุมชน

การปลูกข้าวปัจจุบัน (พ.ศ. 2553)

ชาวนาบ้านทุ่งเลนมีอาชีพทำนา เป็นหลัก และมีการปลูกพืชอื่นเสริม เพราะในปฏิทินการเพาะปลูกของพื้นที่ศึกษามีพืชอื่น ซึ่งในการปลูกข้าวนั้นสามารถแบ่งออกเป็น นาปีและนาปรัง จากการเก็บข้อมูลชาวนาจำนวน 40 ครัวเรือน มีชาวนาทำนาปีร่วมกับนาปรังทุกครัวเรือน สำหรับช่วงเวลาของการปลูกข้าวนาปีเริ่มช่วงปลายเดือนพฤษภาคม เก็บเกี่ยวเดือนพฤศจิกายน และไถดินเตรียมปลูกในฤดูต่อไปในช่วงเดือนธันวาคม และนาปรังเริ่มปลูกเดือนมกราคม เก็บเกี่ยวเดือนเมษายน ดังรายละเอียดในปฏิทินการเพาะปลูกของพื้นที่ศึกษา (ภาพที่ 13)

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ข้าวนาปี					ปลูก		ใส่ปุ๋ย,ดูแลรักษา				เก็บเกี่ยว	
ข้าวนาปรัง	ปลูก	ใส่ปุ๋ย,ดูแลรักษา	เก็บเกี่ยว									
ผัก	ตลอดปี											
มันสำปะหลัง		ปลูก	ใส่ปุ๋ย,ดูแลรักษา							เก็บเกี่ยว		
ยางพารา	ตลอดปี											

ภาพที่ 14 ปฏิทินการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนา หมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราณ อำเภอบุนนาค
จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

ที่มา: สัมภาษณ์ (2553)

การปลูกข้าวนาปี

การทำนาปีต้องอาศัยน้ำฝน ร่วมกับน้ำชลประทาน 2 แหล่ง คือ ฝายน้ำล้นห้วยทา ฝายน้ำล้นหนองห้วยน้ำ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลุ่ม การทำนาปีทำได้ปีละ 1 ครั้งเท่านั้น เนื่องจากเป็นข้าวไวแสง พันธุ์ข้าวที่ปลูกได้เฉพาะในฤดูฝนเป็นพันธุ์ข้าวที่มีการออกดอกตรงตามฤดูกาลเพราะต้องการช่วงแสงจำเพาะเพื่อ การออกดอก โดยข้าวที่ใช้ปลูกในการทำนาปีครัวเรือนชาวนาเลือก พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 (ในภาคอีสาน) จะออกดอกในช่วงเดือนตุลาคม และเก็บเกี่ยวช่วงเดือนพฤศจิกายน การทำนาปีใช้วิธีการหว่านน้ำตมซึ่งเป็น การทำนาที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 15 ปีที่แล้ว ซึ่งการหว่านน้ำตมมีแหล่งน้ำและสภาพพื้นที่เป็นดัวแปรที่สำคัญ กล่าวคือ หากมีน้ำพอเพียงและอยู่ในที่ไม่ลุ่มมากชาวนาจะเลือกทำนาปีหว่านน้ำตม แต่ถ้าหากบางพื้นที่มีน้ำไม่เพียงพอที่ลุ่มไม่มากจะใช้หลักการหว่านข้าวแห้งเพื่อรอน้ำฝน อายุการเก็บเกี่ยวข้าวนาปีอยู่ที่ 6-7 เดือน

1. การเตรียมดิน หลังการเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนได้มีการเตรียมพื้นที่นาโดยการเผาตอซังข้าวเพื่อให้พื้นที่นาโล่งและสะดวกต่อการไถนา และยังช่วยกำจัดศัตรูพืชบางชนิดได้ การทำนาปีหว่านน้ำตมต้องอาศัยน้ำในการไถเตรียมดิน ต้องรอให้ถึงฤดูฝนก่อนจึงจะไถได้ โดยเมื่อไถตะและไถแปรเสร็จแล้วจะต้องใช้น้ำในการทำเทือก การไถตะในรอบแรกนั้นมีทั้งการ

จ้างรถใหญ่ และใช้รถไถเล็ก โดยใช้แรงงานในครัวเรือนและการจ้างไถ การไถจะไถอยู่ประมาณ 2-3 ครั้ง ทั้งนี้การไถ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1.1 ไถตะ โดยจะไถลึกลงไปประมาณ 15-20 ซม. ปรับระยะการไถดินลึกมากน้อยให้พอดีเหมาะสม ดินที่ถูกไถขึ้นมา จะเรียกว่า “จีไถ” จะคว่ำเรียงกัน เป็นแถวสวยงาม ไถนวนวนขวาทวนรอบก่อน จะใส่ขี้ต่อพานไถ เลาะข้างคันนา ก่อนเรียกว่า “ไถเลาะระแวง” จากนั้นจะเริ่มไถนาวนทางซ้าย ทวนเข็มนาฬิกา จากนั้นนอกเข้าหาใน คือวนจากรอบนอกข้างคันนาเข้ามาเรื่อยมาเข้าสู่ตรงกลางนา วนเป็นลักษณะก้นหอย หากแปลงนาบางจุดที่มีหญ้าหนามาก ขณะที่กำลังไถให้ไถอยู่ที่เดิมสักครู่ เพื่อเป็นการใช้รถไถกดทับให้หญ้าตายและให้ดินกลับหน้า เมื่อทำการไถตะเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะต้องเพิ่มปริมาณน้ำให้เพียงพอแก่การไถแปรในลำดับต่อไป ปริมาณน้ำต้องมีให้ท่วมหลังจีไถ ซึ่งจะมีระดับประมาณ 15-20 ซม. แล้วก็เริ่มไถแปร หรือ ไถคราดได้ทันที (ภาพที่ 15)

ภาพที่ 15 การไถตะที่ปล่อยให้น้ำขังเพื่อกำจัดวัชพืชก่อนที่จะมีการไถแปรของชาวนาบ้านทุ่งเลน

1.2 การไถแปร จะใช้คราดเป็นตัวเกลี่ยดินจีไถให้นาเสมอกัน โดยไถคราดตามแนวจีไถ 1 รอบ และไถคราดขวางแนวจีไถอีก 1 รอบ เริ่มจากการแบ่งพื้นที่ตรงกลางนา แล้วไถคราดวนซ้ายออกไป กระยะรอยคราดให้ตอรอยกันไปเลื้อนออกไปที่ละรอยจนหมดพื้นที่นา เมื่อไถคราดครบทั้ง 2 แนวแล้ว ต้องพยายามทำให้ผิวนาเรียบ ซึ่งชาวนาเรียกว่าการ “รูดเทือก” โดยใช้คราดผูกดินกับไม้หน้า 4-6 นิ้ว หน้า 1 นิ้ว ยาวประมาณ 3-3.5 เมตร หรืออาจจะใช้ไม้กระดานหรือดันทันกล้วยตากในแปลงนาเพื่อปรับดินให้เสมอกัน ซึ่งอาจจะต้องปรับพื้นที่กันหลายครั้งจนเรียบเพียงพอ เพื่อเวลาหว่านข้าวแล้ว และปล่อยน้ำออกจะได้ไม่มีน้ำขังอยู่ทำให้ข้าวเน่า เพราะจมน้ำตาย ซึ่งตรงจุดไหนที่น้ำท่วมขังหรือเป็นที่ลุ่มจะต้องวิดน้ำออกด้วย (ภาพที่ 16, 17)

การไถแปร

การไถคราด

ภาพที่ 16 การไถแปรและการไถคราด

ภาพที่ 17 การขุดร่องน้ำเพื่อระบายน้ำออกก่อนการหว่านข้าวของชาวนา

2. การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 เป็นข้าวเจ้าไวต่อแสง อัตราการใช้น้ำ 1 ไร่ใช้พันธุ์ข้าวประมาณ 25 กิโลกรัม สำหรับพันธุ์ข้าวที่เลือกปลูกเนื่องจากข้าวขาวดอกมะลิ 105 เป็นที่ต้องการของตลาด และมีราคาสูงในท้องตลาด มีลักษณะพิเศษ คือ เม็ดข้าวมีความนุ่ม มีกลิ่นหอม เมื่อนำมาหุงต้ม ข้าวเหนียวชาวนาหมู่บ้านจึงนิยมปลูกไว้เพื่อบริโภค

2.1 เลือกใช้เมล็ดข้าวที่ได้คัดเลือกพันธุ์ไว้แล้ว

2.2 นำพันธุ์ข้าวมาใส่ในโอ่ง แช่น้ำให้น้ำท่วมสูงประมาณ 1 คืบ (20 ซม.) ตักข้าวลืบทึ่ลอยอยู่ออก แช่ข้าวทิ้งไว้ 1 คืน (24-28 ชั่วโมง)

2.3 นำข้าวเปลือกที่แช่น้ำแล้วมาใส่ในกระสอบป่าน เพื่อหมักอีก 2 วัน (เพื่อให้รากงอก) กระสอบที่ใส่ไม่ควรใช้กระสอบปุย เพราะกระสอบไม่โปร่ง ระบายอากาศไม่ดี ในกรณีที่นำข้าวเปลือกมาแช่ทั้งกระสอบ จะต้องฝัดเอาข้าวเมล็ดลีบออกก่อน

2.4 การหมักข้าว ควรใส่ข้าวเพียงครึ่งกระสอบ เพราะใส่เต็มกระสอบ ข้าวอยู่กลางกระสอบจะถูกอบร้อน ข้าวไม่งอก อุณหภูมิที่เหมาะสมที่จะทำให้ข้าวงอกคือ 30 องศาเซลเซียส

2.5 วางกระสอบข้าวไว้ในที่ร่ม และกลับด้านกระสอบข้าวออกวันละ 1 ครั้ง ทิ้งไว้ประมาณ 1 คืน สังเกตดูเมล็ดข้างจะมีรากงอกออกมาจากจมูกข้าว (แตกปากจาว) ก็สามารถนำออกมาหว่านปลูกได้

2.6 ถ้าแช่ข้าวไว้ 2 คืน จะต้องหมักข้าวเพิ่มอีก 1 วัน ถ้าแช่ข้าวและหมักข้าวแล้ว แต่น้ำในแปลงตกกล้าไม่พอที่จะตกกล้าให้นำข้าวที่หมักไว้ มาผึ่งให้แห้งลม เมื่อน้ำในแปลงพอ จึงนำเมล็ดข้าวที่ผึ่งลมมาแช่น้ำอีก 2-3 ชั่วโมง แล้วจึงนำเมล็ดหว่าน

3. วิธีการปลูกข้าว สำหรับการทำนาแบบนาหว่านน้ำตม นั้น ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวประมาณ 2-3 ถึงต่อไร่ ในการหว่านข้าวจะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วใส่ถังพลาสติกสะพายบ่า หยิบเมล็ดข้าวขึ้นหว่าน โดยเดินเป็นแถวหน้ากระดานหว่านให้ข้าวกระจายออกจากกันไม่ควรหว่านข้าวให้อยู่ติดกันหรือติดกันมากเกินไป โดยใช้นิ้ว 3 นิ้ว คือ นิ้วโป้ง นิ้วชี้ นิ้วกลาง คิดเมล็ดข้าวออกไป และอีกสองนิ้วกำเมล็ดข้าวที่เหลือไว้ แล้วค่อยๆ ปล่อยเมล็ดข้าวจนหมดกำ จากนั้นเมล็ดข้าวก็จะเจริญเติบโตเป็นต้นกล้า ขาวนาบางคร้วเรือนที่ไม่ถนัดในการหว่านจะมีการจ้างหว่าน โดยมีอัตราค่าจ้าง 300-400 บาทต่อวัน ซึ่งนับเป็นการลงทุนที่สูง

4. การดูแลรักษา เมื่อทำการหว่านข้าวเรียบร้อยแล้ว สิ่งที่ต้องหลีกเลี่ยงไม่ได้ในการทำนาก็คือเรื่องวัชพืชซึ่งมักจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับต้นข้าว ดังนั้นการกำจัดวัชพืชจึงเป็นสิ่งที่สำคัญมาก หากปล่อยให้วัชพืชเกิดมากกว่าข้าวจะทำให้ต้นข้าวไม่แข็งแรง เจริญเติบโตไม่ได้ รวงข้าวออกได้น้อย ส่งผลให้ผลผลิตข้าวที่ได้ลดลง การบำรุงและรักษาต้นข้าวในระยะเจริญเติบโตนั้นถือว่าเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อยไปกว่าในระยะที่ผ่านมา เนื่องจากหากดูแลรักษาไม่ดีก็อาจจะส่งผลต่อผลผลิตของข้าว ดังนั้นสิ่งที่ต้องคอยดูแลอย่างต่อเนื่องในช่วงนี้ คือ

4.1 การควบคุมระดับน้ำ สำหรับนาหว่านในช่วงเดือนแรกพยายามรักษาระดับน้ำให้อยู่ในระดับเดียวกับแปลงนา ต่อจากนั้นจึงค่อยๆ ปล่อยให้น้ำขังตามการเจริญเติบโตของต้นข้าว โดยระดับความสูงของน้ำต้องต่ำกว่าระดับความสูงของต้นข้าวประมาณ 5 เซนติเมตร สำหรับแหล่งน้ำที่ใช้ในการทำข้าวนาปรังมีเพียงพอดตลอดทั้งปี เนื่องจากพื้นที่การปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดอยู่ในเขตพื้นที่ชลประทาน ที่มีการวางท่อระบายน้ำเข้าแปลงนาของครัวเรือนชาวนาทุกรายและมีน้ำเพียงพอดตลอดทั้งปี ซึ่งในพื้นที่แหล่งน้ำที่สำคัญของหมู่บ้านมี 2 สายด้วยกัน ซึ่งแหล่งน้ำดังกล่าวมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาพนมดงรัก และจากป่าชุมชนของหมู่บ้าน ซึ่งจะมีน้ำไหลผ่านยาวตลอดแนวผ่านพื้นที่หมู่บ้านตลอดทั้งปี

4.2 ดูแลและจัดการคันดิน วัตถุประสงค์เพื่อช่วยเก็บกักน้ำให้พอเพียง และเพื่อระบายน้ำส่วนเกินออกจากการแปลงนา

4.3 สำหรับการใช้ปุ๋ยในการปลูกข้าวนาปี ดังแสดงในตารางที่ 14 พบว่า ชนิดปุ๋ยที่ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่ใช้ คือ ปุ๋ยเคมี คิดเป็นร้อยละ 80 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ส่วนที่เหลือร้อยละ 20 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด คือใช้ปุ๋ยเคมีร่วมกับปุ๋ยอินทรีย์ และยังพบว่า ผลประโยชน์จากการที่ครัวเรือนเกษตรกรใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในการปลูกข้าวที่ครัวเรือนชาวนาได้รับคือ ต้นทุนค่าปุ๋ยเคมีลดลง คุณภาพดินดีขึ้น ผลผลิตเพิ่มขึ้น ตามลำดับ

จะเห็นได้ว่า ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่ใช้ปุ๋ยเคมีในการปลูกข้าวนาปี อาจเนื่องจากการใช้ปุ๋ยเคมีจะเห็นผลตอบสนองได้เร็ว สะดวกในการจัดหาและวิธีการใช้ โดยปุ๋ยเคมีที่ใช้ในการใส่ปุ๋ยบำรุงต้นข้าว ปุ๋ยที่ใช้เป็นปุ๋ยเม็ดสูตร 16-16-8 ราคา กิโลกรัมละ 11 บาท สูตร 15-15-15 ราคา กิโลกรัมละ 19 บาท และปุ๋ยยูเรียสูตร 46-0-0 ราคา กิโลกรัมละ 17 บาท สำหรับปุ๋ยอินทรีย์ ราคา กิโลกรัมละ 7 บาท การใส่ปุ๋ยใส่ราว 2-4 ครั้ง ขึ้นอยู่กับชาวนาแต่ละครัวเรือนจะตัดสินใจว่าจะใส่ช่วงใดบ้าง ยี่ห้อที่ใช้มีหลากหลาย ตัวอย่างเช่น ตรากระต่ายบิน ตราหัววัวคันไถ ทุกอย่างขึ้นอยู่กับประสบการณ์และความรู้ความเชื่อของชาวนาในการตัดสินใจเลือกใช้ยี่ห้อ สูตรปุ๋ย หรือช่วงเวลาในการใส่ปุ๋ย แต่โดยภาพรวมแล้วชาวนาใส่ปุ๋ยทั้งหมด 3 ครั้ง ครั้งแรกใส่เมื่อข้าวอายุได้ราว 2 เดือน โดยนำปุ๋ยยูเรียและปุ๋ยเม็ดผสมกันในอัตราส่วน 1:1 ครั้งที่สองห่างจากครั้งแรกประมาณ 1-2 เดือน จะใช้สูตรแบบเดียวกับครั้งแรกแต่อัตราส่วนเป็น 3:1 และครั้งสุดท้ายชาวนาเรียกว่าการส่งรวงคือใส่ช่วงข้าวก่อนตั้งท้องใช้ปุ๋ยเม็ดเพียงอย่างเดียว ในขณะที่การใช้ปุ๋ยอินทรีย์นั้นกว่าจะเห็นผลต้องใช้ระยะเวลา จึงทำให้ครัวเรือนชาวนาใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้อยกว่าครัวเรือนชาวนาที่ใช้ปุ๋ยเคมี (ตารางที่ 16)

ตารางที่ 16 สภาพการใช้ปุ๋ยในการปลูกข้าวนาปี ปีการเพาะปลูก 2552/2553

สภาพการใช้ปุ๋ย	จำนวน	ร้อยละ
ปุ๋ยเคมี ¹	32	80.00
ปุ๋ยเคมีและปุ๋ยอินทรีย์ ²	8	20.00
รวม	40	100.00

หมายเหตุ: ¹ ปุ๋ยเคมีที่ใช้สูตร 16-16-8, 15-15-15, 46-0-0

² ปุ๋ยอินทรีย์ที่ใช้ ได้แก่ ปุ๋ยคอก ใส่ก่อนเตรียมดิน และปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด ใส่พร้อมปุ๋ยเคมี

4.4 การจัดการวัชพืช การฉีดยาฆ่าหญ้าในการทำนาปีนั้นฉีดกันประมาณ 2-3 ครั้ง โดยครั้งแรกฉีดในช่วงก่อนไถเพื่อให้พืชนาเตียนโล่ง ไถสะดวก ครั้งที่ 2-3 นั้น ฉีดในช่วงระยะหน้าฝน ซึ่งต้นข้าวโตแล้ว เพื่อป้องกันไม่ให้เมล็ดหญ้าปลิวไปเกิดในท้องนา วัชพืชที่พบส่วนใหญ่เป็น วัชพืชจำพวกหญ้าข้าวรก หญ้าดอกขาว กกขนาก กกทราย หนวดปลาชุก เป็นต้น การจัดการโดยส่วนใหญ่จะใช้สารกำจัดศัตรูพืชในการฉีดพ่นประมาณ 10 ลิตรต่อไร่ ยี่ห้อของยามีหลากหลายแต่ที่นิยมใช้ส่วนมาก ได้แก่ วิโดวิด ไกโคเลส ส่วนมากซื้อจากร้านขายเครื่องมือทางการเกษตรในตัวอำเภอบุณฑาญ นอกจากการใช้สารเคมียังใช้วิธีการถอนวัชพืชด้วยมือ หากวัชพืชมากมีการจ้างแรงงานเพิ่ม โดยเฉพาะช่วงต้นข้าวกำลังเจริญเติบโตเพราะมีผลกระทบต่อผลผลิต

หญ้าข้าวรก

กกขนาก

ภาพที่ 18 วัชพืชที่ขึ้นในแปลงนา เช่น หญ้าข้าวรก กกขนาก

4.5 การป้องกันโรคและกำจัดศัตรูข้าว โรคและศัตรูข้าวที่พบในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็น โรคไหม้ โรคขอบใบแห้ง โรคใบจุดสีน้ำตาล เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล หนอนม้วนใบ หอยเชอรี่

เป็นต้น การป้องกันกำจัดโรคและแมลงส่วนใหญ่จะใช้สารเคมีฉีดพ่น ในกรณีของ หอยเชอรี่มีมาก โดยเฉพาะพื้นที่น้ำท่วม เนื่องจากน่านน้ำมีน้ำอยู่ทำให้หอยเชอรี่อาศัยอยู่และแพร่พันธุ์ได้ ดังนั้น การกำจัดหอยเชอรี่ทำตั้งแต่การเตรียมดิน โดยใส่ยาฆ่าหอยไปในช่วงไถ เนื่องจากช่วงข้าวกำลังแทงหน่อเป็นช่วงที่สำคัญหากปล่อยให้หอยเชอรี่กินข้าวอาจเสียหายจนถึงขั้นต้องหว่านใหม่ หลังจากนั้นหากมีหอยเชอรี่อีกชาวบ้านจะนำยาผสมน้ำเดินหยอดให้ทั่วนา นอกจากนี้ยังมีวิธีการกำจัดอีกวิธีหนึ่ง โดยชาวบ้านมีการเก็บหอยเชอรี่ไปขายให้พ่อค้าที่รับซื้อเพื่อนำไปทำเป็นปุ๋ยชีวภาพ ขายกิโลกรัมละ 2 บาท

5. การเก็บเกี่ยวในช่วงเมล็ดพันธุ์มีสีน้ำตาลอ่อนหรือเมล็ดข้าวมีสีเหลืองพลับพลึง หรือใช้วิธีการนับอายุของข้าว ประมาณ 120 วัน การเก็บเกี่ยวข้าวด้วยแรงงานคน ต้องใช้แรงงานเข้มข้นตลอดทั้งวัน ทุกวันนี้การเอาแรงกันยังคงมีอยู่ในหมู่บ้าน และมีการจ้างแรงงานเก็บเกี่ยวข้าวค่าจ้างวันละ 150 บาทต่อวันโดยแรงงาน 1 คน สามารถเก็บเกี่ยวข้าว 1 ไร่ในเวลา 2 วัน คิดเป็นค่าจ้างเกี่ยวข้าวประมาณ 300 บาทต่อไร่ ส่วนใหญ่แล้ว ณ ปัจจุบันนี้จะใช้รถเกี่ยวข้าวเป็นส่วนใหญ่เพราะสะดวกและรวดเร็วและประหยัดเวลาเป็นอย่างมาก ค่าจ้างรถเกี่ยวข้าวประมาณ 600-700 บาทต่อไร่ ซึ่งเป็นราคาต้นทุนที่ค่อนข้างสูง

การใช้แรงงานคน

การใช้รถเกี่ยวข้าว

ภาพที่ 19 การเก็บเกี่ยวข้าวโดยใช้แรงงานคนและการเก็บเกี่ยวโดยใช้รถเกี่ยวข้าว

6. ผลผลิตข้าว เมื่อพิจารณาผลผลิตข้าวในปีการเพาะปลูก 2553 ของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน พบว่า ขนาดพื้นที่การปลูกข้าวน้อยกว่า 5 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่อยู่ในช่วง 701-800 กิโลกรัมต่อไร่ ขนาดพื้นที่การปลูกข้าวระหว่าง 5-10 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่ไม่น้อยกว่า 600 กิโลกรัมต่อไร่ ขนาดพื้นที่การปลูกข้าวระหว่าง 11-15 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่อยู่ในช่วง 601-700

กิโลกรัมต่อไร่ ขนาดพื้นที่การปลูกข้าวระหว่าง 16-20 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่ไม่น้อยกว่า 600 กิโลกรัมต่อไร่ และขนาดพื้นที่ที่มากกว่า 20 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่ไม่น้อยกว่า 600 กิโลกรัมต่อไร่ ดังแสดงใน (ตารางที่ 17)

จะเห็นได้ว่า ครัวเรือนมีผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่อยู่ในช่วงน้อยกว่า 600 กิโลกรัม โดยมีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ เฉลี่ยเท่ากับ 580 กิโลกรัมต่อไร่ โดยครัวเรือนที่มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ต่ำสุดเท่ากับ 357 กิโลกรัมต่อไร่ สาเหตุที่ทำให้ผลผลิตต่ำเนื่องจากสภาพดินที่เสื่อมโทรมลงและการดูแลรักษาต้นข้าวที่ไม่ทั่วถึงของครัวเรือนชาวนา และครัวเรือนชาวนาที่มีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่สูงสุดเท่ากับ 1,000 กิโลกรัม เป็นครัวเรือนชาวนาที่มีพื้นที่ในการทำนายน้อยกว่า 5 ไร่ ทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถดูแลรักษาต้นข้าวได้อย่างทั่วถึง

ตารางที่ 17 ผลผลิตข้าวนาปีของชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
ปีการเพาะปลูก 2552/2553

ขนาดพื้นที่ (ไร่)	จำนวน ครัวเรือน	ผลผลิตข้าว (กิโลกรัมต่อไร่)			
		ต่ำกว่า 600	601-700	701-800	มากกว่า 800
น้อยกว่า 5	11	2	1	5	3
5-10	12	11	1	-	-
11-15	7	1	4	2	-
16-20	5	3	-	-	2
มากกว่า 20	5	3	-	2	-
รวม	40	20	6	9	5

7. ราคาผลผลิตข้าว การปลูกข้าวนาปีส่วนใหญ่เป็นการปลูกข้าวเพื่อการบริโภคและเพื่อขายซึ่งพันธุ์ข้าวที่มีราคาสูงที่สุดคือพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ราคาสูงกว่า 13,000 บาทต่อตัน ราคาที่ขายอยู่ที่ 10-13 บาท/กิโลกรัม ส่วนราคาในท้องตลาดในปี 2553 ซึ่งสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรได้รายงานไว้ว่า ราคาข้าวขาวดอกมะลิ 105 มีราคาประมาณ 13,171 บาทต่อตัน แสดงให้เห็นว่า ราคาข้าวมีส่วนสำคัญต่อการเลือกพันธุ์ข้าวที่จะปลูกในพื้นที่เพราะถือเป็นรายได้หลักของครัวเรือนชาวนา

8. การจัดการผลผลิต ครั้วเรือนชานาหมู่บ้านทุ่งเลนมีการจัดการผลผลิตข้าวในปีเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนแรกเก็บไว้บริโภคภายในครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 100 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด ส่วนที่สองเก็บไว้จำหน่ายเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายภายในครัวเรือน จำหน่ายคิดเป็นร้อยละ 92.50 ของครัวเรือนชานาทั้งหมด และส่วนที่สามเก็บไว้ทำพันธุ์ คิดเป็นร้อยละ 20 ของครัวเรือนชานา โดยข้าวเปลือกที่นำไปขาย ส่วนที่ไว้บริโภคและเก็บไว้ทำพันธุ์เหล่านี้ต้องผ่านการตากแห้งเพื่อลดความชื้นให้อยู่ในระดับ 12 เปอร์เซ็นต์ โดยใช้บริเวณพื้นที่บ้านในการตากข้าวเพื่อสะดวกต่อการเคลื่อนย้ายและจัดเก็บ (ตารางที่ 18)

ตารางที่ 18 การจัดการผลผลิตข้าวปีของครัวเรือนชานาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหวาย จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

การจัดการผลผลิต	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
บริโภค	40	100.00
จำหน่าย	37	92.50
เก็บไว้ทำพันธุ์	8	20.00

9. ต้นทุนของการผลิตข้าวของครัวเรือนชานาบ้านทุ่งเลน ต้นทุนที่ใช้ในการทำนาปีประกอบ ต้นทุนสองประเภทคือ

9.1 ต้นทุนคงที่ เป็นต้นทุนที่ไม่ได้ผันแปรตามขนาดของกิจกรรมและจะเกิดขึ้นแม้ว่าไม่ได้ทำกิจกรรมก็ตาม เป็นต้นทุนที่กำหนดให้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาหนึ่ง เช่น รถไถนา และอุปกรณ์เครื่องมือ ซึ่งประกอบไปด้วยค่าเสื่อมสภาพอุปกรณ์การทำงาน

9.2 ต้นทุนผันแปร เป็นการใช้จ่ายในการผลิตที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามปริมาณการผลิตซึ่งขึ้นอยู่กับพื้นที่ปลูก เช่น ค่าไถเตรียมดิน ค่าวัสดุการเกษตร ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ยเคมี ค่าสารเคมี ค่าแรงงานต่างๆ

ต้นทุนคงที่หรือค่าเสื่อมราคาของอุปกรณ์ของครัวเรือนชานาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหวาย จังหวัดศรีสะเกษ ที่ใช้ในการปลูกข้าว กรณีมีรถไถเดินตามเป็นของตนเอง คิดเป็นเงินประมาณ 3,190 บาทต่อปี เป็นรถไถนาเดินตามพร้อมอุปกรณ์เป็นของตนเองจำนวน 21 ครัวเรือน และส่วนในกรณีที่ครัวเรือนชานาไม่มีรถไถนาจำนวน 19 ครัวเรือน คิดเป็นเงินประมาณ 440 บาทต่อปี (ตารางที่ 19)

ตารางที่ 19 ค่าประมาณการต้นทุนคงที่หรือค่าเสื่อมราคาของอุปกรณ์การทำนาข้าวของครัวเรือน
ชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพวาน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก
2552/2553

รายการ	ราคา (บาท)	อายุการใช้งาน (ปี)	ค่าเสื่อมราคา (บาทต่อปี)
จอบ	200	4	50
มีด	150	5	30
เคียว	80	4	20
เครื่องพ่นยาถังโยก	1,500	5	300
ถุงมือ	20	1	20
หมวก	40	2	20
รวม (กรณีไม่มีรถไถนาเป็นของตนเอง)	2,000	-	440
รถไถนาเดินตามพร้อมอุปกรณ์	55,000	20	2,750
รวม (กรณีมีรถไถเดินตามเป็นของตนเอง)	57,000	-	3,190

การศึกษาต้นทุนผันแปรในการปลูกข้าวในปี 1 ไร่ ของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน เห็นได้ว่ากลุ่มที่ทำนาปีแบบเคมีมีต้นทุนผันแปรในการทำนาข้าวรวมจำนวน 2,037 บาทต่อไร่ ซึ่งจำนวนครัวเรือนที่มีการใช้แรงงานภายในครัวเรือนโดยไม่มีการจ้างแรงงานจากภายนอกทั้งหมด 15 ครัวเรือน ครัวเรือนที่มีการใช้แรงงานภายในครัวเรือนรวมกับการจ้างแรงงานจากภายนอกทั้งหมด 25 ครัวเรือน โดยแยกเป็นต้นทุนที่ครัวเรือนจ่ายเป็นเงินสดในด้านแรงงานการผลิตจำนวน 1,107 บาทต่อไร่ และค่าใช้จ่ายที่ครัวเรือนจ่ายเป็นเงินสดในด้านค่าวัสดุการเกษตรจำนวน 930 บาทต่อไร่ โดยต้นทุนที่จ่ายเป็นค่าแรงงานการผลิตนั้นประกอบด้วย ค่าไถเตรียมดินจำนวน 461 บาทต่อไร่ โดยค่าไถเตรียมดินนี้โดยมากครัวเรือนชาวนาที่ไม่มีรถไถนาของตนเองจะจ้างรถไถมาทำการไถที่นาให้ทั้งในการไถแปร และไถคราดก่อนทำการหว่านข้าว ดังนั้นจึงทำการเฉลี่ยต้นทุนในการไถเตรียมดินจากต้นทุนในการจ้างรถไถ ซึ่งในการจ้างรถไถนี้ค่าใช้จ่ายในการจ้างในระยะเวลาที่ต่างกันจะมีต้นทุนในการจ้างแตกต่างกัน ซึ่งหากมีการจ้างในช่วงระยะเวลาที่ยังไม่มีครัวเรือนชาวนาคนอื่นต้องการจ้างรถไถ ค่าจ้างอยู่ที่ 400-500 บาทต่อไร่ ซึ่งจะต่ำกว่าการจ้าง จากในช่วงที่มีเกษตรกรต้องการจ้างงานมากมาย ราคาจะอยู่ระหว่าง 600-700 บาทต่อไร่ ในส่วนของค่าจ้างในการหว่านข้าวจำนวน 260 บาท โดยค่าจ้างหว่านจะคิดเป็นรายวันซึ่งค่าจ้างในช่วงที่ครัวเรือนชาวนาคนอื่นยังไม่มีการจ้างหว่านข้าวราคาจ้างจะต่ำกว่าช่วงที่มีครัวเรือนชาวนาอื่นมีการจ้างหว่านข้าวเช่นเดียวราคาจ้างจะสูง ค่าจ้างกำจัด

ศัตรูพืชและวัชพืชจำนวน 86 บาทต่อไร่ การจ้างกำจัดศัตรูพืชวัชพืชส่วนใหญ่ครัวเรือนที่จ้างเป็น ครัวเรือนชาวนาที่มีขนาดพื้นที่นามากกว่า 10 ไร่ขึ้นไปจ้างเพื่อช่วยในการฉีดพ่นสารเคมีและถอน วัชพืชในแปลงนา ส่วนค่าเก็บเกี่ยวจำนวน 300 บาท โดยค่าจ้างจากการเก็บเกี่ยวนี้คิดจากครัวเรือน ชาวนาที่ไม่มีแรงงานในครัวเรือนที่เพียงพอทำให้เกิดการจ้างแรงงานในการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว รวมถึงค่าจ้างรถนวดข้าว นอกจากนี้ยังคิดจากครัวเรือนชาวนาที่มีการจ้างรถเกี่ยวข้าวในการเก็บ เกี่ยวผลผลิต ซึ่งทางเลือกของครัวเรือนชาวนาที่มีการจ้างในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจะแตกต่างกัน ในช่วงที่ครัวเรือนอื่นมีการจ้างพร้อมกันทำให้ขาดแรงงานในการเก็บเกี่ยวทำให้บางครัวเรือนเลือก ที่จะจ้างเป็นแรงงานคน แทนแรงงานรถเกี่ยวข้าว หรือจ้างแรงงานรถเกี่ยวข้าวแทนแรงงานคน ทำให้ค่าจ้างในการเก็บเกี่ยวผลผลิตสูง

ส่วนต้นทุนในการปลูกข้าวที่ต้องจ่ายเป็นเงินสดอีกส่วนหนึ่งคือต้นทุนในด้านวัสดุอุปกรณ์ และการดูแลรักษาต้นข้าวหลังจากที่ทำการหว่านแล้ว โดยต้นทุนทางด้านเมล็ดพันธุ์ที่นำมาใช้ในการ หว่านมีจำนวน 250 บาทต่อไร่ โดยคิดเฉลี่ยจากจำนวนเงินที่ครัวเรือนชาวนาต้องจ่ายไปเพื่อซื้อ เมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อนำมาใช้ในการหว่าน โดยครัวเรือนชาวนาบางครัวเรือนอาจจะมีการเก็บเมล็ด พันธุ์ข้าวของตนเองไว้จากปีที่แล้ว แต่มีบางครัวเรือนที่ไม่ได้เก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้จึงต้องซื้อ โดย ต้นทุนที่ใช้ในการดูแลรักษาต้นข้าวหลังจากการหว่านแล้ว ต้นทุนที่เกิดขึ้นประกอบด้วย ค่าปุ๋ยเคมีมี จำนวน 460 บาทต่อไร่ ซึ่งค่าปุ๋ยจะเกิดตั้งแต่ช่วงหลังหว่านข้าว และครัวเรือนชาวนาจะใส่ปุ๋ยในช่วง ที่ต้นข้าวกำลังตั้งท้องข้าวเพื่อทำให้ต้นข้าวแข็งแรง นอกจากนี้ยังมีต้นทุนค่าสารกำจัดศัตรูพืชและ สารกำจัดวัชพืชมีจำนวน 110 บาทต่อไร่ โดยสารกำจัดศัตรูพืชและวัชพืชนี้ครัวเรือนชาวนาจะใช้ สำหรับกำจัดแมลงศัตรูพืช รวมถึงหอยเชอรี่ที่กัดกินต้นข้าว และกำจัดต้นหญ้าที่เกิดขึ้นในแปลงนา ข้าวที่ทำให้ต้นข้าวเจริญเติบโตได้ไม่เต็มที่ ในส่วนของการทำนาปีแบบเคมีผสมอินทรีย์นั้นจะมี ค่าใช้จ่ายแตกต่างในส่วนของค่าวัสดุการเกษตรมีการปุ๋ยชีวภาพจำนวน 120 บาทต่อไร่ ซึ่งนำมาใช้ ในการรักษาน้ำดินเพื่อเพิ่มความสมบูรณ์ให้กับดินจะใช้ก่อนการไถเตรียมดินจากการนำปุ๋ย ชีวภาพเข้ามาใช้สามารถลดต้นทุนค่าวัสดุการเกษตรในส่วนของปุ๋ยเคมี 298 บาทต่อไร่ สารกำจัด ศัตรูพืช 80 บาทต่อไร่ และสารกำจัดวัชพืช 80 บาทต่อไร่ตามลำดับ (ตารางที่ 20)

ตารางที่ 20 ค่าประมาณการต้นทุนผันแปรของการปลูกข้าวนาปีต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

หน่วย : บาท/ไร่/ปี

ต้นทุนผันแปร/ไร่	ครัวเรือนชาวนา	
	นาปีเคมี (N=32)	นาปีเคมีผสมอินทรีย์ (N=8)
แรงงานการผลิต		
- ค่าเตรียมดิน	461	461
- ค่าหว่าน	260	260
- ค่ากำจัดศัตรูพืชและวัชพืช	86	86
- ค่าเก็บเกี่ยว	300	300
รวม	1,107	1,107
ค่าวัสดุการเกษตร		
- ค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว	250	250
- ค่าปุ๋ยเคมี	460	298
- ค่าปุ๋ยชีวภาพ	-	120
- ค่าสารกำจัดศัตรูพืช	110	80
- ค่าสารกำจัดวัชพืช	110	80
รวม	930	828

หมายเหตุ: ข้อมูลได้จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนและนำมาปรับเป็นค่าเฉลี่ย

การปลูกข้าวนาปีของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ซึ่งพิจารณาจากการผลิตข้าวต่อพื้นที่ 1 ไร่ โดยการทำนาปีได้ผลผลิตเฉลี่ย 580 กิโลกรัมต่อไร่ และราคาผลผลิตเท่ากับ 10.5 บาทต่อไร่ มีรายได้ทั้งหมด 6,090 บาทต่อไร่ แต่เมื่อหักต้นทุนผันแปรการทำนาปีแบบเคมีมีรายได้ 4,053 บาทต่อไร่ และเมื่อหักต้นทุนผันแปรการทำนาปีแบบเคมีผสมอินทรีย์มีรายได้ 4,155 บาทต่อไร่ (ตารางที่ 21)

ตารางที่ 21 ค่าประมาณการรายได้ผลผลิต และรายได้หลังหักต้นทุนผันแปรของการปลูกข้าวนาปี ต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัด ศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

รายการ	ครัวเรือนชาวนา	
	นาปีเคมี (N=32)	นาปีเคมีผสมอินทรีย์ (N=8)
ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ (กิโลกรัม)	580	580
ราคาเฉลี่ยต่อกิโลกรัม (บาท)	10.5	10.5
รายได้ผลผลิต (บาท/ไร่/ปี)	6,090	6,090
ต้นทุนผันแปร (บาท/ไร่/ปี)	2,037	1,935
รายได้หลังหักต้นทุนผันแปร (บาท/ไร่/ปี)	4,053	4,155

หมายเหตุ: ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนาและนำมาปรับเป็นค่าเฉลี่ย

ระบบการทำนาปรัง

ข้าวนาปรังเป็นข้าวที่ไม่ไถต่อช่วงแสง การปลูกข้าวนาปรัง ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่จะทำนาปรังเพื่อให้ครัวเรือนมีอาชีพที่มั่นคงและมีรายได้เพิ่มมากขึ้น ข้าวที่นิยมปลูกส่วนใหญ่เป็นข้าวเจ้าพันธุ์ชัยนาท ข้าวเจ้าพันธุ์ปทุมธานี นิยมปลูกเพื่อขายมากกว่าเก็บไว้บริโภค ราคาข้าวนาปรังอยู่ที่ 7-8 บาท ประกอบกับต้นทุนในการปลูกค่อนข้างสูง เช่นค่าปุ๋ยเคมี สารเคมี เป็นต้น การหว่านน้ำตมทำในช่วงเดือนธันวาคมและจะเก็บเกี่ยวในช่วงปลายเดือนมีนาคม บางครัวเรือนมีการหว่านล่าช้า เช่นมีการหว่านในช่วงมกราคมจะเก็บเกี่ยวผลผลิตในช่วงเดือนเมษายน ซึ่งใช้เวลาในการเพาะปลูกประมาณ 3-4 เดือน จึงสามารถเก็บเกี่ยวได้

1. การเตรียมดิน การเตรียมดิน วิธีการเตรียมดินสำหรับการทำนาปรังนั้นไม่แตกต่างจากการทำนาปีโดยนาปรังหว่านน้ำตมต้องเตรียมดินสามครั้ง คือ ไถตะ ไถแปร และทำเทือก

2. การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกเป็นพันธุ์ข้าวปทุม1 ข้าวชัยนาท เป็นข้าวเจ้าไม่ไวต่อแสง อัตราการใช้นาหนึ่งไร่ใช้พันธุ์ข้าวประมาณ 25 กิโลกรัมต่อไร่ การเลือกพันธุ์ข้าวเบา

อายุการเก็บเกี่ยวสั้นของพันธุ์ข้าว 2 พันธุ์นี้ สามารถปลูกได้ทุกเดือนโดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องความยาวของช่วงแสง และยังเป็นพันธุ์ข้าวที่ตลาดต้องการ

2.1 เลือกใช้เมล็ดข้าวที่ได้คัดเลือกพันธุ์ไว้แล้ว

2.2 นำพันธุ์ข้าวมาใส่ในโอ่ง แช่น้ำให้น้ำท่วมสูงประมาณ 1 คืบ (20 ซม.) ดักข้าวลึบที่ลอยอยู่ออก แช่ข้าวทิ้งไว้ 1 คืน (24 – 28 ชั่วโมง)

2.3 นำข้าวเปลือกที่แช่น้ำแล้วมาใส่ในกระสอบป่าน เพื่อหมักอีก 2 วัน (เพื่อให้รากงอก) กระสอบที่ใส่ไม่ควรใช้กระสอบปุย เพราะกระสอบไม่โปร่ง ระบายอากาศไม่ดี ในกรณีที่นำข้าวเปลือกมาแช่ทั้งกระสอบ จะต้องฝัดเอาข้าวเมล็ดลึบออกก่อน

2.4 การหมักข้าว ควรใส่ข้าวเพียงครึ่งกระสอบ เพราะใส่เต็มกระสอบ ข้าวอยู่กลางกระสอบจะถูกรอบร้อน ข้าวไม่งอก อุณหภูมิที่เหมาะสมที่จะทำให้ข้าวงอกคือ 30 องศาเซลเซียส

2.5 วางกระสอบข้าวไว้ในที่ร่ม และกลับด้านกระสอบข้าวออกวันละ 1 ครั้ง ทิ้งไว้ประมาณ 1 คืน สังเกตดูเมล็ดข้างจะมีรากงอกออกมาจากจมูกข้าว (แตกปากจาง) ก็สามารถนำออกมาหว่านปลูกได้

2.6 ถ้าแช่ข้าวไว้ 2 คืน จะต้องหมักข้าวเพิ่มอีก 1 วัน ถ้าแช่ข้าวและหมักข้าวแล้ว แต่น้ำในแปลงตกกล้าไม่พอที่จะตกกล้าให้น้ำข้าวที่หมักไว้มาฝั่งให้แห้งลม เมื่อน้ำในแปลงพอ จึงนำเมล็ดข้าวที่ฝั่งลมมาแช่น้ำอีก 2-3 ชั่วโมง แล้วจึงนำเมล็ดหว่าน

3. วิธีการปลูกข้าว สำหรับการทำนาแบบนาหว่านน้ำตม นั้น ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวประมาณ 28-30 กิโลกรัมต่อไร่ ในการหว่านข้าวจะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วใส่ถังพลาสติกสะพายบ่า หยิบเมล็ดข้าวขึ้นหว่านโดยเดินเป็นแถวหน้ากระดานหว่านให้ข้าวกระจายออกจากกันไม่ควรหว่านข้าวให้อยู่ติดกันหรือถี่กันมากเกินไป โดยใช้นิ้ว 3 นิ้ว คือ นิ้วโป้ง นิ้วชี้ นิ้วกลาง คัดเมล็ดข้าวออกไป และอีกสองนิ้วกำเมล็ดข้าวที่เหลือไว้แล้วค่อยๆ ปล่อยเมล็ดข้าวจนหมดกำ จากนั้นเมล็ดข้าวก็จะเจริญเติบโตเป็นต้นกล้า บางครั้งเรือนที่ไม่ถนัดในการหว่านจะมีการจ้างหว่าน 300-400 บาทต่อวัน เป็นการลงทุนที่สูง

4. การดูแลรักษา เมื่อทำการหว่านข้าวเรียบร้อยแล้วสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในการทำนาก็คือ เรื่องวัชพืชซึ่งมักจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับต้นข้าว ดังนั้นการกำจัดวัชพืชจึงเป็นสิ่งที่สำคัญมาก หากปล่อยให้วัชพืชเกิดมากกว่าข้าวจะทำให้ต้นข้าวไม่แข็งแรง เจริญเติบโตไม่ได้ รวงข้าวออกได้น้อย ส่งผลให้ผลผลิตข้าวที่ได้ลดลง การบำรุงและรักษาต้นข้าวในระยะเจริญเติบโตนั้นถือว่าเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อยไปกว่าในระหว่างที่ผ่านมานี้เนื่องจากหากดูแลรักษาไม่ดีก็อาจจะส่งผลต่อผลผลิตของข้าว ดังนั้นสิ่งที่ต้องคอยดูแลอย่างต่อเนื่องในช่วงนี้ คือ

4.1 การควบคุมระดับน้ำ สำหรับนาหว่านในช่วงเดือนแรกพยายามรักษาระดับน้ำให้อยู่ในระดับเดียวกับแปลงนา ต่อจากนั้นจึงค่อยๆ ปล่อยให้น้ำขึ้นตามการเจริญเติบโตของต้นข้าวโดยระดับความสูงของน้ำต้องต่ำกว่าระดับความสูงของต้นข้าวประมาณ 5 เซนติเมตร สำหรับแหล่งน้ำที่ใช้ในการทำนาปรังมีเพียงพอดตลอดทั้งปี เนื่องจากพื้นที่การปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาทั้งหมดอยู่ในเขตพื้นที่ชลประทาน ที่มีการวางท่อระบายน้ำเข้าแปลงนาของครัวเรือนชาวนาทุกรายและมีน้ำเพียงพอดตลอดทั้งปี ซึ่งในพื้นที่แหล่งน้ำที่สำคัญของหมู่บ้านมี 2 สายด้วยกัน ซึ่งแหล่งน้ำดังกล่าวมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาพนมดงรัก และจากป่าชุมชนของหมู่บ้าน ซึ่งจะมีน้ำไหลผ่านยาวตลอดแนวผ่านพื้นที่หมู่บ้านตลอดทั้งปี

4.2 ดูแลและจัดการคันดิน วัตถุประสงค์เพื่อช่วยเก็บกักน้ำให้พอเพียง และเพื่อระบายน้ำส่วนเกินออกจากการแปลงนา

4.3 สำหรับการใส่ปุ๋ยในการปลูกข้าวปรัง ดังแสดงในตารางที่ 16 พบว่า ชนิดปุ๋ยที่ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่ใช้ คือ ปุ๋ยเคมี คิดเป็นร้อยละ 80 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ส่วนที่เหลือร้อยละ 20 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด คือใช้ปุ๋ยเคมีร่วมกับปุ๋ยอินทรีย์ และยังพบว่า ผลประโยชน์จากการที่ครัวเรือนเกษตรกรใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในการปลูกข้าวที่ครัวเรือนชาวนาได้รับคือ ต้นทุนค่าปุ๋ยเคมีลดลง คุณภาพดินดีขึ้น ผลผลิตเพิ่มขึ้น ตามลำดับ

จะเห็นได้ว่า ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่ใช้ปุ๋ยเคมีในการปลูกข้าว อาจเนื่องจาก การใส่ปุ๋ยเคมีจะเห็นผลตอบสนองได้เร็ว สะดวกในการจัดหาและการใช้ โดยปุ๋ยเคมีที่ใช้ในการใส่บำรุงต้นข้าว เป็นปุ๋ยเม็ดสูตร 16-16-8 ราคา กิโลกรัมละ 11 บาท ปุ๋ยเม็ดสูตร 15-15-15 ราคา กิโลกรัมละ 19 บาท และปุ๋ยยูเรียสูตร 46-0-0 ราคา กิโลกรัมละ 17 บาท สำหรับปุ๋ยอินทรีย์ ราคา กิโลกรัมละ 7 บาท การใส่ปุ๋ยใส่ราว 2-4 ครั้ง ขึ้นอยู่กับชาวนาแต่ละครัวเรือนจะตัดสินใจว่าจะใส่ช่วงใดบ้าง ยี่ห้อที่ใช้มีหลากหลาย ตัวอย่างเช่น ตรากระต่ายบิน ตราหัววัวคันไถ ทุกอย่างขึ้นอยู่กับประสบการณ์และ

ความรู้ความเชื่อของชาวนาในการตัดสินใจเลือกใช้เชื้อ สุนทรปุ๋ย หรือช่วงเวลาในการใส่ปุ๋ย แต่โดยภาพรวมแล้วชาวนาใส่ปุ๋ยทั้งหมด 3 ครั้ง ครั้งแรกใส่เมื่อข้าวอายุได้ราว 2 เดือน โดยนำปุ๋ยยูเรียและปุ๋ยเม็ดผสมกันในอัตราส่วน 1:1 ครั้งที่สองห่างจากครั้งแรกประมาณ 1-2 เดือน จะใช้สูตรแบบเดียวกับครั้งแรก แต่อัตราส่วนเป็น 3:1 และครั้งสุดท้ายชาวนาเรียกว่าการส่งรวง คือใส่ช่วงข้าวก่อนตั้งท้อง ใช้ปุ๋ยเม็ดเพียงอย่างเดียว ในขณะที่การใส่ปุ๋ยอินทรีย์นั้นกว่าจะเห็นผลต้องใช้ระยะเวลา จึงทำให้ครัวเรือนชาวนาใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้อยกว่าครัวเรือนชาวนาที่ใช้ปุ๋ยเคมี (ตารางที่ 22)

ตารางที่ 22 สภาพการใช้ปุ๋ยในการปลูกข้าวนาปรัง ปีการเพาะปลูก2552/2553

สภาพการใช้ปุ๋ย	จำนวน	ร้อยละ
ปุ๋ยเคมี ¹	32	80.00
ปุ๋ยเคมีและปุ๋ยอินทรีย์ ²	8	20.00
รวม	40	100.00

หมายเหตุ: ¹ ปุ๋ยเคมีที่ใช้สูตร 16-16-8, 15-15-15, 46-0-0

² ปุ๋ยอินทรีย์ที่ใช้ ได้แก่ ปุ๋ยคอก ใส่ก่อนเตรียมดิน และปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด ใส่พร้อมปุ๋ยเคมี

4.4 การฉีดยาคุมหญ้า ยาคุมหญ้าเป็นสารเคมีชนิดหนึ่งที่สามารถควบคุมการเกิดของหญ้าได้ ซึ่งใช้เฉพาะข้าวนาปรังเท่านั้น โดยชาวนาจะฉีดยาคุมหญ้าหลังจากระบายน้ำออกแล้วประมาณ 10-15 วัน เพราะช่วงเวลาที่น้ำแห้งแล้วเป็นช่วงที่เหมาะสมที่วัชพืชสามารถขึ้นได้ดี

4.5 การฉีดฮอร์โมน แบ่งออกเป็น 2 ช่วงคือ ช่วงที่ 1 ฉีดหลังจากหว่านข้าวได้ประมาณ 1 อาทิตย์ เพื่อเร่งการเกิดรากของต้นข้าว และช่วงที่ 2 ฉีดตอนที่ต้นข้าวกำลังตั้งท้องเพื่อบำรุงรวงข้าวให้สมบูรณ์ส่วนใหญ่แล้วการฉีดฮอร์โมนนี้ฉีดเฉพาะนาปรัง และจำนวนครั้งที่ฉีดฮอร์โมนขึ้นอยู่กับสภาพทางทางการเงินของแต่ละครัวเรือนด้วย

4.6 การกำจัดวัชพืช (การฉีดยาฆ่าหญ้า) การฉีดยาฆ่าหญ้าในการทำนาปรังนั้นฉีดครั้งแรกตอนเตรียมดินโดยฉีดให้ทั่วนา หลังจากที่ทำนาแล้วประมาณ 15-20 วัน สังเกตดูว่าบริเวณไหนที่มีหญ้าก็จะฉีดอีกครั้งหนึ่ง

4.7 การกำจัดแมลงศัตรูพืชและหอยเชอรี่ ที่เป็นศัตรูพืชที่สำคัญต่อการทำนาปรัง เช่นเดียวกับการทำนาปี โดยวิธีการกำจัดเช่นเดียวกับการทำนาปี

5. การเก็บเกี่ยว การเกี่ยวข้าวในปี 2553 มีทั้งการจ้างแรงงานคน และใช้รถเกี่ยวข้าวเพราะสะดวกและรวดเร็วและประหยัดเวลาเป็นอย่างมาก ค่าจ้างแรงงานคนอยู่ที่ 150 บาทต่อวัน โดยแรงงาน 1 คน สามารถเก็บเกี่ยวข้าว 1 ไร่ในเวลา 2 วัน คิดเป็นค่าจ้างคนเกี่ยวข้าวประมาณ 300 บาทต่อไร่ ค่าจ้างรถเกี่ยวข้าวประมาณ 600-700 บาทต่อไร่ ซึ่งเป็นราคาต้นทุนที่ค่อนข้างสูง

6. ผลผลิตข้าว เมื่อพิจารณาผลผลิตข้าวนาปรังในปีการเพาะปลูก 2553 ของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน พบว่า ขนาดพื้นที่การปลูกข้าวน้อยกว่า 5 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่อยู่ในช่วง 701-800 กิโลกรัมต่อไร่ ขนาดพื้นที่การปลูกข้าวระหว่าง 5-10 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่ไม่น้อยกว่า 600 กิโลกรัมต่อไร่ ขนาดพื้นที่การปลูกข้าวระหว่าง 11-15 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่อยู่ในช่วงมากกว่า 800 กิโลกรัมต่อไร่ อยู่ในช่วง 701-800 กิโลกรัมต่อไร่ และไม่น้อยกว่า 600 กิโลกรัมต่อไร่เท่ากัน ขนาดพื้นที่การปลูกข้าวระหว่าง 16-20 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่ไม่น้อยกว่า 600 กิโลกรัมต่อไร่ และขนาดพื้นที่ที่มากกว่า 20 ไร่ มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยส่วนใหญ่ไม่น้อยกว่า 600 กิโลกรัมต่อไร่ ดังแสดงใน (ตารางที่ 23)

จะเห็นได้ว่า คราวเรือนมีผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่อยู่ในช่วงไม่น้อยกว่า 600 กิโลกรัม โดยมีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ เฉลี่ยเท่ากับ 630 กิโลกรัมต่อไร่ โดยคราวเรือนที่มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ต่ำสุดเท่ากับ 429 กิโลกรัมต่อไร่ สาเหตุที่ทำให้ผลผลิตต่ำเนื่องจากสภาพดินที่เสื่อมโทรมลงและการดูแลรักษาต้นข้าวที่ไม่ทั่วถึงของคราวเรือนชาวนา และคราวเรือนชาวนาที่มีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่สูงสุดเท่ากับ 1,000 กิโลกรัม เป็นคราวเรือนชาวนาที่มีพื้นที่ในการทำนายน้อยกว่า 5 ไร่ ทำให้คราวเรือนชาวนาสามารถดูแลรักษาต้นข้าวได้อย่างทั่วถึง

ตารางที่ 23 ผลผลิตข้าวนาปรังของชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
ปีการเพาะปลูก 2552/2553

ขนาดพื้นที่ (ไร่)	จำนวน คราวเรือน	ผลผลิตข้าว (กิโลกรัมต่อไร่)			
		ต่ำกว่า 600	601-700	701-800	มากกว่า 800
น้อยกว่า 5	11	2	1	5	3
5-10	12	9	1	1	1
11-15	7	2	1	2	2
16-20	5	3	-	-	2
มากกว่า 20	5	3	-	-	2
รวม	40	19	3	8	10

7. ราคาผลผลิตข้าว การปลูกข้าวส่วนใหญ่เป็นการปลูกข้าวเพื่อขายมากกว่าเก็บไว้บริโภค และไว้ทำพันธุ์ ซึ่งพันธุ์ข้าวที่มีราคาสูงที่สุดคือพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ราคาสูงกว่า 13,000 บาทต่อตัน รองลงมาเป็นข้าวพันธุ์ปทุมธานี และพันธุ์ชัยนาท มีราคาซื้อขายอยู่ที่ 8-9 บาท/กิโลกรัม รายได้ประมาณ 8,000 – 9,000 บาทต่อตัน แสดงให้เห็นว่า ราคาข้าวมีส่วนสำคัญต่อการเลือกพันธุ์ข้าวที่จะปลูกในพื้นที่เพราะถือเป็นรายได้หลักของครัวเรือนชาวนา (ตาราง 24)

ตารางที่ 24 ราคาผลผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

พันธุ์ข้าว	จำนวน ครัวเรือน	ราคาผลผลิตข้าว (บาท/ตัน)			
		<7,500	7,501-9,900	9,901-11,000	<11,001
ข้าวนาปี					
พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105	40	-	-	-	40
รวม	40	-	-	-	40
ข้าวนาปรัง					
พันธุ์ข้าวปทุมธานี	22	-	22	-	-
พันธุ์ข้าวชัยนาท	18	-	18	-	-
รวม	40	-	40	-	-

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2553)

8. การจัดการผลผลิต ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนมีการจัดการผลผลิตข้าวนาปรังเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนแรกเก็บไว้จำหน่ายเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายภายในครัวเรือน จ่ายหนี้สินคิดเป็นร้อยละ 92.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ส่วนที่สองเก็บไว้บริโภคภายในครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 7.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด และส่วนที่สามเก็บไว้ทำพันธุ์ คิดเป็นร้อยละ 20 ของครัวเรือนชาวนา โดยข้าวเปลือกที่นำไปขาย ส่วนที่ไว้บริโภคและเก็บไว้ทำพันธุ์เหล่านี้ต้องผ่านการตากแห้งเพื่อลดความชื้นให้อยู่ในระดับ 12 เปอร์เซ็นต์ โดยใช้บริเวณพื้นที่บ้านในการตากข้าวเพื่อสะดวกต่อการเคลื่อนย้ายและจัดเก็บ (ตารางที่ 25)

ตารางที่ 25 การจัดการผลผลิตข้าวนาปรังของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอ
ขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

การจัดการผลผลิต	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
บริโภค	3	7.50
จำหน่าย	37	92.50
เก็บไว้ทำพันธุ์	8	20.00

9. ต้นทุน การศึกษาด้านทุนผันแปรในการปลูกข้าวนาปรัง 1 ไร่ ของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน เห็นได้ว่ากลุ่มที่ทำนาปรังแบบเคมี มีต้นทุนผันแปรในการทำนาข้าวรวมจำนวน 2,157 บาทต่อไร่ กลุ่มที่ทำนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์ มีต้นทุนผันแปรในการทำนาข้าวรวมจำนวน 2,055 บาทต่อไร่ โดยแยกเป็นต้นทุนการปลูกข้าวนาปรังแบบเคมีที่ครัวเรือนจ่ายเป็นเงินสดในด้านแรงงานการผลิตจำนวน 1,107 บาทต่อไร่ และค่าใช้จ่ายที่ครัวเรือนจ่ายเป็นเงินสดในด้านค่าวัสดุการเกษตรจำนวน 1,050 บาทต่อไร่ ส่วนต้นทุนการปลูกข้าวนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์ที่ครัวเรือนจ่ายเป็นเงินสดในด้านแรงงานการผลิตจำนวน 1,107 บาทต่อไร่ และค่าใช้จ่ายที่ครัวเรือนจ่ายเป็นเงินสดในด้านค่าวัสดุการเกษตรจำนวน 948 บาทต่อไร่ ซึ่งกิจกรรมในการทำข้าวนาปรังมีรูปแบบเช่นเดียวกับการทำข้าวนาปี ทั้งการเตรียมดิน การหว่าน การดูแลรักษา ทำให้ต้นทุนในการจ้างแรงงานใกล้เคียงกันตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น แต่ส่วนที่ทำให้ต้นทุนในการปลูกข้าวนาปรังแบบเคมีและเคมีผสมอินทรีย์ต่างจากข้าวนาปีแบบเคมีและเคมีผสมอินทรีย์เกิดจากต้นทุนที่เป็นค่าวัสดุการเกษตรที่มากกว่าทั้งในส่วนของปุ๋ยเคมี ค่าฮอร์โมน และค่ายาคุมกำเนิดวัชพืช

จากปัจจัยดังกล่าวที่แตกต่างกันทำให้ต้นทุนในการทำข้าวนาปรังแบบเคมีมีต้นทุนในการผลิตจำนวน 2,157 บาทต่อไร่ สูงกว่าต้นทุนในการทำข้าวนาปีแบบเคมีจำนวน 2,037 บาทต่อไร่ มีต้นทุนต่างกันอยู่ที่ 120 บาทต่อไร่ ส่วนต้นทุนในการทำข้าวนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์มีต้นทุนในการผลิตจำนวน 2,055 บาทต่อไร่ สูงกว่าต้นทุนในการทำข้าวนาปีแบบเคมีผสมอินทรีย์จำนวน 1,935 บาทต่อไร่ มีต้นทุนต่างกันอยู่ที่ 120 บาทต่อไร่ นอกจากนี้ ต้นทุนการผลิตของข้าวนาปรังยังสูงกว่าข้าวนาปีเนื่องจากการรอรอบของการทำข้าวนาปรัง วัชพืชมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วทำให้ครัวเรือนชาวนาจำเป็นต้องฉีดยาคุมกำเนิดวัชพืชเพื่อลดการแพร่กระจาย และช่วงฤดูการทำข้าวนาปรังมีโรคระบาดของต้นข้าว ครัวเรือนชาวนาจำเป็นต้องดูแลเอาใจใส่ต้นข้าวมากกว่าทำให้ต้นทุนของค่าปุ๋ยเคมี ค่าฮอร์โมนสูงกว่าการทำข้าวนาปี

ส่วนต้นทุนในการปลูกข้าวที่ต้องจ่ายเป็นเงินสดอีกส่วนหนึ่งคือ ต้นทุนในด้านวัสดุอุปกรณ์ โดยการปลูกข้าวนาปรังแบบเคมีมีค่าต้นทุนที่แตกต่างจากการปลูกข้าวนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์มีได้แก่ ค่าปุ๋ยชีวภาพจำนวน 120 บาทต่อไร่ ค่าปุ๋ยเคมี 358 บาทต่อไร่ ค่าสารกำจัดศัตรูพืชและสารกำจัดวัชพืชมีจำนวน 80 บาทต่อไร่ ค่าฮอร์โมน 70 บาทต่อไร่ และค่ายาคุมกำเนิดหญ้า 60 บาทต่อไร่ตามลำดับ (ตารางที่ 26)

ตารางที่ 26 ค่าประมาณการต้นทุนผันแปรของการปลูกข้าวนาปรังต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของครัวเรือน
ชาวบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก
2552/2553

หน่วย : บาท/ไร่/ปี

ต้นทุนผันแปร/ไร่	ครัวเรือนชาวนา	ครัวเรือนชาวนา
	นาปรังเคมี (N=32)	นาปรังเคมีผสมอินทรีย์ (N=32)
แรงงานการผลิต		
- ค่าเตรียมดิน	461	461
- ค่าหว่าน	260	260
- ค่ากำจัดศัตรูพืชและวัชพืช	86	86
- ค่าเก็บเกี่ยว	300	300
รวม	1,107	1,107
ค่าวัสดุการเกษตร		
- ค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว	180	180
- ค่าปุ๋ยเคมี	460	358
- ค่าปุ๋ยชีวภาพ	-	120
- ค่าสารกำจัดศัตรูพืช	110	80
- ค่าสารกำจัดวัชพืช	110	80
- ค่าฮอร์โมน	100	70
- ค่ายาคุม	90	60
รวม	1,050	948

หมายเหตุ: ข้อมูลได้จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนและนำมาปรับเป็นค่าเฉลี่ย

การปลูกข้าวนาปรังของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ซึ่งพิจารณาจากการผลิตข้าวต่อพื้นที่ 1 ไร่ โดยการทำนาปรังแบบเคมีได้ผลผลิตเฉลี่ย 630 กิโลกรัมต่อไร่ และราคาผลผลิตเท่ากับ 8.5 ต่อ กิโลกรัม มีรายได้ทั้งหมด 5,355 บาทต่อไร่ แต่เมื่อหักต้นทุนผันแปร การทำนาปรังแบบเคมีมีรายได้ 3,198 บาทต่อไร่ การทำนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์ได้ผลผลิตเฉลี่ย 628 กิโลกรัมต่อไร่ และราคาผลผลิตเท่ากับ 8.5 ต่อ กิโลกรัม มีรายได้ทั้งหมด 5,338 บาทต่อไร่ แต่เมื่อหักต้นทุนผันแปรการทำนาปรังแบบเคมีมีรายได้ 3,283 บาทต่อไร่ (ตารางที่ 24)

ตารางที่ 27 ค่าประมาณการรายได้ผลผลิต และรายได้หลังหักต้นทุนผันแปรของการปลูกข้าวนาปรังต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษปีการเพาะปลูก 2552/2553

รายการ	ครัวเรือน	
	นาเคมี (N=32)	นาเคมีผสมอินทรีย์ (N=8)
ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ (กิโลกรัม)	630	628
ราคาเฉลี่ยต่อกิโลกรัม (บาท)	8.5	8.5
รายได้ผลผลิต (บาท/ไร่/ปี)	5,355	5,338
ต้นทุนผันแปร (บาท/ไร่/ปี)	2,157	2,055
รายได้หลังหักต้นทุนผันแปร (บาท/ไร่/ปี)	3,198	3,283

หมายเหตุ: ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนาและนำมาปรับเป็นค่าเฉลี่ย

การคำนวณมูลค่าเพิ่มของการผลิตข้าว

การคำนวณมูลค่าเพิ่มของการผลิตข้าว ซึ่งพิจารณามูลค่าที่เกิดขึ้นจากการผลิตข้าวต่อพื้นที่ 1 ไร่ ทำให้ทราบถึงผลตอบแทนที่ครัวเรือนชาวนาพึงได้รับจากการผลิตข้าว โดยมีสูตรคำนวณ คือ (มูลค่าเพิ่มผลผลิต = (รายได้หลังหักต้นทุนผันแปร×จำนวนไร่)-ต้นทุนคงที่) พบว่า มูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีที่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ ((4,053 ×จำนวนไร่)-3,190) มูลค่าเพิ่มผลผลิตของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีที่ไม่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ

((4,053×จำนวนไร่)-440) มูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีผสมอินทรีย์ที่มี
 ไรโดเป็นของตนเองเท่ากับ ((4,155 ×จำนวนไร่)-3,190) มูลค่าเพิ่มผลผลิตของครัวเรือนชาวนาแบบ
 นาปีเคมีผสมอินทรีย์ที่ไม่มีไรโดเป็นของตนเองเท่ากับ ((4,155×จำนวนไร่)-440) มูลค่าเพิ่มการผลิต
 ข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปรังเคมีที่มีไรโดเป็นของตนเองเท่ากับ ((3,198×จำนวนไร่)-3,190)
 และมูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปรังเคมีที่ไม่มีไรโดเป็นของตนเองเท่ากับ
 ((3,198×จำนวนไร่)-440) มูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปรังเคมีผสมอินทรีย์ที่
 มีไรโดเป็นของตนเองเท่ากับ ((3,283×จำนวนไร่)-3,190) และมูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือน
 ชาวนาแบบนาปรังเคมีผสมอินทรีย์ที่ไม่มีไรโดเป็นของตนเองเท่ากับ ((3,283×จำนวนไร่)-440)
 ดังรายละเอียดในตารางที่ 18 หน้า 104 โดยที่จำนวนเงินของต้นทุนคงที่ได้รวมค่าเสื่อมราคาของ
 อุปกรณ์และไรโดเดินตาม (ตารางที่ 28)

ตารางที่ 28 ค่าประมาณการมูลค่าเพิ่มผลผลิตของการปลูกข้าวต่อพื้นที่ 1 ไร่ ของครัวเรือนชาวนา
 หมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

รายการ	ชาวนาปี แบบเคมี	ชาวนาปี แบบเคมี ผสมอินทรีย์	ชาวนาปรัง แบบเคมี	ชาวนาปรัง แบบเคมี ผสมอินทรีย์
ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ (กิโลกรัม)	580	580	630	628
ราคาเฉลี่ยต่อกิโลกรัม (บาท)	10.5	10.5	8.5	8.5
รายได้ผลผลิต (บาท/ไร่/ปี)	6,090	6,090	5,355	5,338
ต้นทุนผันแปร (บาท/ไร่/ปี)	2,037	1,935	2,157	2,055
รายได้หลังหักต้นทุนผันแปร (บาท/ไร่/ปี)	4,053	4,155	3,198	3,283
ต้นทุนคงที่ กรณีมีไรโดเดินตามเป็นของตนเอง (บาท/ไร่/ปี)	3,190	3,190	3,190	3,190
ต้นทุนคงที่ กรณีไม่มีไรโดเดินตามเป็นของตนเอง (บาท/ไร่/ปี)	440	440	440	440
มูลค่าเพิ่มผลผลิต (บาท/ปี)				
- ชาวนาปีเคมีที่มีไรโดเดินตามเป็นของตนเอง	(4,053×จำนวนไร่) - 3,190			
- ชาวนาปีเคมีที่ไม่มีไรโดเดินตามเป็นของตนเอง	(4,053×จำนวนไร่) - 440			
- ชาวนาปีเคมีผสมอินทรีย์ที่มีไรโดเดินตามเป็น ของตนเอง	(4,155×จำนวนไร่) - 3,190			
- ชาวนาปีเคมีผสมอินทรีย์ที่ไม่มีไรโดเดินตาม เป็นของตนเอง	(4,155×จำนวนไร่) - 440			

ตารางที่ 28 (ต่อ)

รายการ	ข้าวนาปี แบบเคมี	ข้าวนาปี แบบเคมี ผสมอินทรีย์	ข้าวนาปรัง แบบเคมี	ข้าวนาปรัง แบบเคมี ผสมอินทรีย์
- ข้าวนาปรังเคมีที่มีรตไถเดินตามเป็นของตนเอง	(3,198×จำนวนไร่) - 3,190			
- ข้าวนาปรังเคมีที่ไม่มีรตไถเดินตามเป็นของตนเอง	(3,198×จำนวนไร่) - 440			
- ข้าวนาปรังเคมีผสมอินทรีย์ที่มีรตไถเดินตามเป็นของตนเอง	(3,283×จำนวนไร่) - 3,190			
- ข้าวนาปรังเคมีผสมอินทรีย์ที่ไม่มีรตไถเดินตามเป็นของตนเอง	(3,283×จำนวนไร่) - 440			

หมายเหตุ: ต้นทุนที่เป็นกรณีที่มีรตไถเดินตามเป็นของตนเอง

จะเห็นได้ว่า ต้นทุนที่ใช้ในการปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรังมีต้นทุนที่ต่างกัน อาจเกิดจากปัจจัยหลายด้าน เช่น การจ้างแรงงาน ผลผลิตข้าวที่ได้ในแต่ละฤดูการปลูก หรือแต่ละครัวเรือน ราคาผลผลิตที่ได้ ทำให้ผลตอบแทนที่ได้จากการปลูกข้าวแตกต่างกัน การทำข้าวนาปีมีมูลค่าเพิ่มผลผลิตมากกว่าการทำข้าวนาปรัง เนื่องจากมีต้นทุนผันแปรที่น้อยกว่าข้าวนาปรัง อีกทั้งราคาข้าวขายเฉลี่ยต่อกิโลกรัมของนาปีมากกว่านาปรัง ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ มธุรส, (2550) ที่รายงานไว้ว่า เมื่อหักต้นทุนผันแปรแล้วนาปีมีรายได้สูงกว่านาปรัง ถึงแม้ว่านาปรังจะสามารถผลิตได้ถึงปีละ 2-3 ครั้งต่อปีก็ตาม ชาวนาต้องทำนา 2-3 ครั้ง ต่อปี ซึ่งทำให้ต้องใช้แรงงานในการผลิตมากกว่าจึงจะมีรายได้เท่ากับการทำนาปี 1 ครั้ง

ดังนั้น การทำนาปีที่มีต้นทุนการผลิตต่ำกว่าย่อมทำให้ชาวนาได้รับความเสี่ยงน้อยกว่า และยังมีรายได้หรือผลตอบแทนจากการทำนาปีมากกว่านาปรัง ซึ่งในกระบวนการทำนาปรังมีอัตราการใช้ปุ๋ยเคมี ฮอร์โมนและยาคุมหญ้าในนาข้าวซึ่งต่างจากการทำนาปีมากทำให้ต้นทุนการผลิตสูง หากชาวนาลองปรับเปลี่ยนระบบการผลิตข้าวที่ใช้สารเคมีเป็นนาข้าวแบบอินทรีย์ จะช่วยลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น การลดใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี ทำให้ชาวนาสามารถลดต้นทุนการผลิตได้

ตอนที่ 4 ความสามารถในการพึ่งตนเองของชาวนาหมุ่มบ้านทุ่งเลน

จากการศึกษาบริบทของชุมชน สภาพทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศ ตลอดจนลักษณะครัวเรือนชาวนา ทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจและสังคม ทำให้ทราบการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชีวิตของชาวนา และการปลูกข้าวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของบ้านทุ่งเลน จากอดีตที่สภาพทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์สามารถเกื้อกูลระบบนิเวศต่างๆ ได้อย่างสมดุล ชาวบ้านปลูกข้าวเพื่อไว้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก หากเหลือจึงนำไปแลกเปลี่ยนปัจจัยสี่ที่ไม่สามารถผลิตเองได้ วิถีชีวิตที่เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งจุดเปลี่ยนของการปลูกข้าวเพื่อหวังผลทางเศรษฐกิจและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเด่นชัด เมื่อภาครัฐมีนโยบายของการส่งออกข้าวไปยังต่างประเทศ ทำให้มีการปรับปรุงและพัฒนาพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตที่สูง ที่เรียกว่า “พันธุ์ส่งเสริม” เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนกับเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจากชาวนา มีการส่งเสริมด้านราคาข้าวส่งเสริมการปลูก ทำให้ชาวนาเริ่มมีการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่กันมากขึ้น มีการขยายพื้นที่ทำนากันเพิ่มมากขึ้น และจากการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวที่ปลูกชาวนายังต้องพึ่งปัจจัยภายนอกที่ไม่สามารถผลิตขึ้นเองได้ เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรู แม่น้ำพันธุ์ข้าวยังไม่สามารถเก็บพันธุ์ไว้เองได้จำเป็นต้องซื้อหามาทั้งหมด ดังนั้นการปลูกข้าวจึงมีการลงทุนสูง ทำให้ชาวนาต้องไปกู้ยืมจากธนาคารหรือจากนายทุน ทำให้เกิดหนี้สินตามมา

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาการปลูกข้าวของชาวนาบ้านทุ่งเลนเป็นอย่างไร ชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่ อย่างไร ศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชนสามารถเกื้อหนุนให้ชุมชนพร้อมที่จะกลับไปพึ่งตนเองได้หรือไม่ โดยศึกษาการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาในปัจจุบันแบบเจาะลึก และนำมาวิเคราะห์ผลตอบแทนของการปลูกข้าว จากนั้นนำมาเปรียบเทียบกับเส้นยังชีพของครัวเรือนชาวนาดังสมการต่อไปนี้

สมการแห่งการยังชีพของครัวเรือนชาวนา

(รายได้หลังหักต้นทุนผันแปรต่อ 1 ไร่ $\times$ จำนวนไร่) – ต้นทุนคงที่

$\geq$ ค่าใช้จ่ายในการยังชีพของครัวเรือนชาวนา

ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน

ความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านการเศรษฐกิจของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนนั้น ประกอบด้วยรายได้ทางภาคการเกษตรกรรม รายได้นอกภาคการเกษตรกรรม รายได้รวม และรายจ่าย ภายในครัวเรือน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การพึ่งตนเองทางด้านการรายได้

1. สัดส่วนรายได้ภาคเกษตรและนอกภาคการเกษตร จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนแต่ละครัวเรือนจนได้ข้อมูลทางด้านรายได้ของครัวเรือนชาวนาเพื่อนำมาเปรียบเทียบกับเส้นแห่งการยังชีพของครัวเรือนชาวนา ซึ่งผู้ศึกษาได้แบ่งรายได้ออกเป็น 2 ประเภท คือประเภทแรก รายได้ผลผลิตทางการเกษตร หมายถึง รายได้ที่เกิดจากกิจกรรมทางด้านการเกษตร ได้แก่ การปลูกข้าว มันสำปะหลัง การปลูกยางพารา และการปลูกผัก รายได้ที่ได้เป็นรายได้สุทธิที่หักจากต้นทุนในการเพาะปลูกแล้ว ประเภทที่สอง รายได้ผลผลิตนอกภาคการเกษตร หมายถึง รายได้ทุกชนิดที่เกิดขึ้นในครัวเรือนชาวนานอกจากการทำการเกษตร ได้แก่ การรับจ้าง รับราชการ การค้าขาย เมื่อนำมาวิเคราะห์หาสัดส่วนรายได้ภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร พบว่าครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีอัตราส่วนรายได้ภาคการเกษตรสูงกว่ารายได้นอกภาคการเกษตร (80:20) มีจำนวน 27 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 67.50 จัดอยู่ในระดับสูง รองลงมาคืออัตราส่วนรายได้ภาคการเกษตรสูงกว่ารายได้นอกภาคการเกษตร (60:40) มีจำนวน 6 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 15 จัดอยู่ในระดับปานกลาง มีอัตราส่วนรายได้ภาคการเกษตรต่ำกว่ารายได้นอกภาคการเกษตร (40:60) มีจำนวน 4 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 10 และมีอัตราส่วนรายได้ภาคการเกษตรต่ำกว่ารายได้นอกภาคการเกษตร (20:80) จำนวน 3 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 7.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ทั้งนี้ครัวเรือนที่มีรายได้ภาคการเกษตรสูงกว่ารายได้นอกภาคการเกษตรเป็นครัวเรือนที่มีรายได้หลักจากการปลูกข้าว มันสำปะหลัง ยางพารา และปลูกผัก เป็นต้นดังรายละเอียดใน (ตารางที่ 29)

ตารางที่ 29 สัดส่วนรายได้ภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตรของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้าน
ทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

ระดับ	สัดส่วนรายได้ (ภาคการเกษตร:นอกภาคการเกษตร)	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
1	80:20	27	67.50
2	60:40	6	15.00
3	40:60	4	10.00
4	20:80	3	7.50

หมายเหตุ : 1 หมายถึง อัตราส่วนรายได้ภาคการเกษตรมากกว่ารายได้นอกภาคเกษตรในระดับสูง

2 หมายถึง อัตราส่วนรายได้ภาคการเกษตรมากกว่ารายได้นอกภาคเกษตรในระดับปานกลาง

3 หมายถึง อัตราส่วนรายได้ภาคการเกษตรต่ำกว่ารายได้นอกภาคเกษตรในระดับปานกลาง

4 หมายถึง อัตราส่วนรายได้ภาคการเกษตรต่ำกว่ารายได้นอกภาคเกษตรในระดับสูง

2. ค่ายังชีพและค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ความสามารถในการพึ่งตนเองของครัวเรือนชาวนา พิจารณาจากค่ายังชีพและค่าใช้จ่ายของครัวเรือนชาวนา โดยการศึกษาถึงค่าใช้จ่ายที่จำเป็นของครัวเรือน ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่ทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยปัจจัย 4 ซึ่งเรียกว่า “ค่ายังชีพ” และ “ค่าใช้จ่ายอื่น” ของครัวเรือนชาวนา ทั้งนี้ตัวเลขที่นำเสนอเป็นค่าประมาณการในการใช้จ่าย เพื่อดำรงชีพของครัวเรือนในพื้นที่ศึกษาในรอบ 1 ปี ค่าประมาณการดังกล่าวเป็นค่าที่ผู้วิจัยได้ กำหนดขึ้นโดยใช้ฐานตัวเลขที่ได้จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนาจริงในพื้นที่ศึกษา โดยเป็น ครัวเรือนที่มีสมาชิกจำนวน 5 คน ประกอบด้วยผู้ใหญ่ 4 คน เด็ก 1 คน เนื่องจากในพื้นที่ที่มีจำนวน สมาชิกในครัวเรือนที่เป็นเด็กน้อยกว่าผู้ใหญ่ทำให้ค่าเฉลี่ยของจำนวนสมาชิกแตกต่างกันไป ซึ่งมี รายละเอียดค่าใช้จ่ายในการยังชีพดังนี้คือ ค่าอาหารเป็นเงิน 26,356 บาท เครื่องนุ่งห่มเป็นเงิน 1,608 บาท ค่ารักษาพยาบาลเป็นเงิน 1,690 บาท และค่าสาธารณูปโภคเป็นเงิน 3,072 บาท โดยแบ่ง ออกเป็น 2 กลุ่มหลัก กลุ่มที่เป็นผู้ใหญ่มีค่ายังชีพรวมเป็น 26,160 บาทต่อปี กลุ่มที่เป็นเด็กมีค่ายังชีพ รวมเป็น 6,566 บาทต่อปี รวมเป็นเงินค่ายังชีพภายในครัวเรือน 32,726 บาท

ค่าใช้จ่ายอื่นของครัวเรือนชาวนา ได้แก่ ค่าเล่าเรียนบุตร 17,367 บาท ค่าภาษีสังคม (งานบุญ งานศพ งานบวช งานแต่ง งานขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ) 6,507 บาท ค่าน้ำมันยานพาหนะ 9,711 บาท ค่าของใช้ ในครัวเรือน 8,755 บาท และค่าโทรศัพท์ 1,579 บาท รวมเป็นเงิน 43,919 บาท

ค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือยของครัวเรือนชาวนา ได้แก่ ค่าขนมเครื่องดื่ม, ค่าเหล้า/บุหรี่ และค่าหอย 3,017 บาท/ครัวเรือน/ปี นำตัวเลขดังกล่าวมาใช้ในการคำนวณขนาดพื้นที่ที่ทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถอยู่รอดได้ ในระดับความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ กล่าวคือมีอาหารกินเพียงพอ มีที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และสามารถรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์การพึ่งตนเองของ ครัวเรือนชาวนาจำนวน 32,726 บาท/ครัวเรือน/ปี (ตารางที่ 30)

ตารางที่ 30 แสดงค่ายังชีพและค่าใช้จ่ายของครัวเรือนชาวนาประจำปีการเพาะปลูก 2552/2553

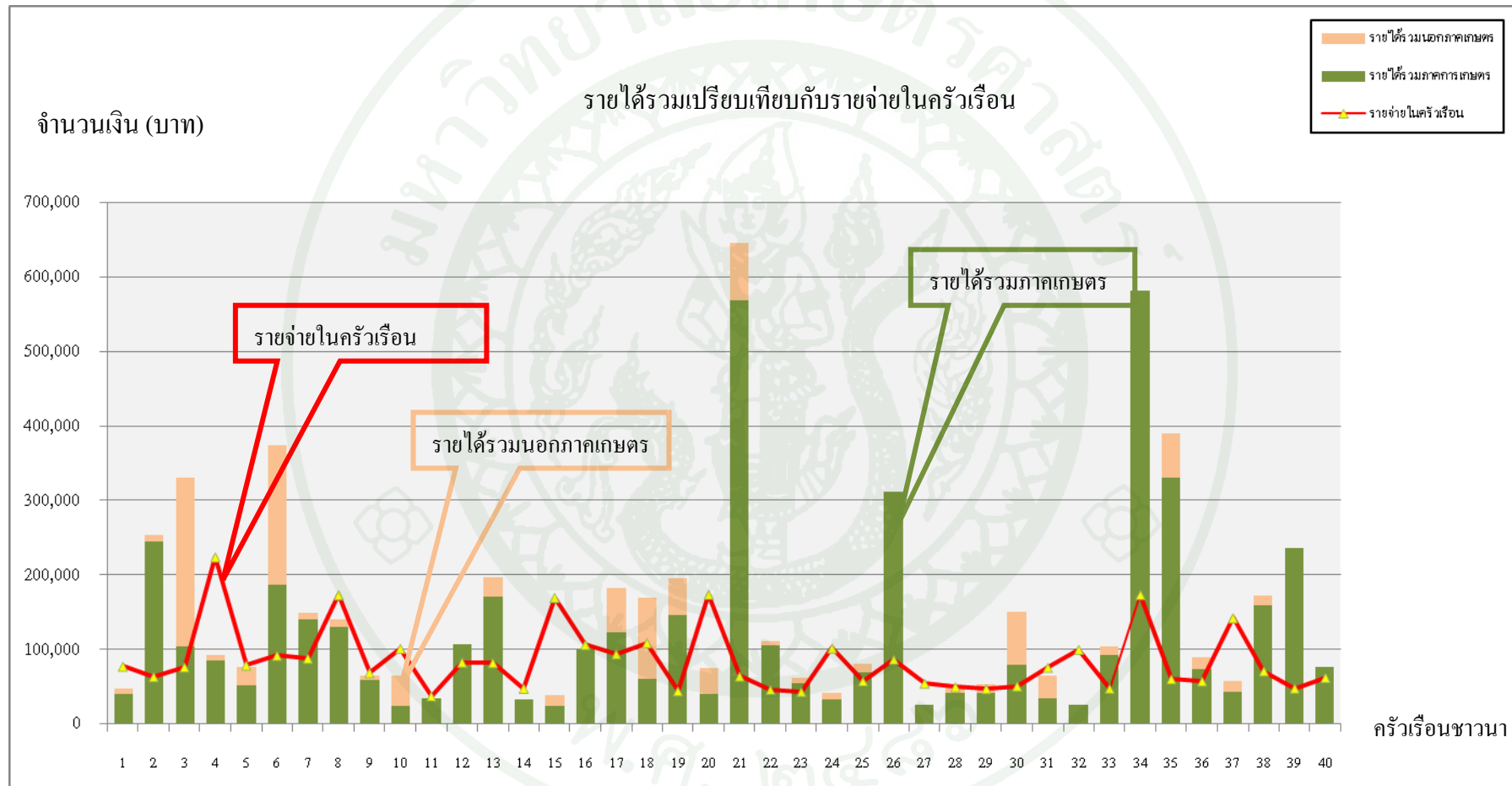
ค่าใช้จ่าย	บาท/ครัวเรือน/ปี	คิดเป็นร้อยละ
ค่ายังชีพ		
1) อาหาร	26,356	25.68
2) เครื่องนุ่งห่ม	1,608	2.02
3) ค่าสาธารณูปโภค	3,072	11.26
4) ยารักษาโรค	1,690	2.12
รวมรายการ 1-4	32,726	41.08
ค่าใช้จ่ายอื่น		
5) ของใช้ในครัวเรือน	8,755	10.99
6) ค่าโทรศัพท์	1,579	1.98
7) ค่าเล่าเรียนบุตร	17,367	21.80
8) ค่าน้ำมันรถ	9,711	12.19
9) ค่าภาษีสังคม	6,507	8.17
รวมรายการ	43,919	55.13
ค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือย		
10) เหล้า/บุหรี่,ขนม/เครื่องดื่ม,หอย	3,017	3.79
รวมรายการ 1-10	79,662	100.00

3. รายได้ภาคเกษตรเปรียบเทียบกับเส้นแห่งการยังชีพ จากการศึกษารายได้ภาคการเกษตร กับเส้นแห่งการยังชีพของครัวเรือนชาวนาในพื้นที่ศึกษาจำนวน 40 ครัวเรือน พบว่าครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลนมีค่ายังชีพอยู่ที่ 32,726 บาทต่อครัวเรือนต่อปี สำหรับครัวเรือนชาวนาที่มีสมาชิก 5 คน โดยเป็นสมาชิกที่เป็นผู้ใหญ่ 4 คน และเด็ก 1 คน เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับรายได้ภาคการเกษตรเห็น

ได้ว่าครัวเรือนจำนวน 40 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่มีรายได้ทางการเกษตรอยู่เหนือเส้นแห่งการยังชีพ จำนวน 34 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 85 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด โดยครัวเรือนที่มีรายได้จากการปลูกข้าวมากกว่าเส้นยังชีพจำนวน 27 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 79.41 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด เป็นครัวเรือนที่มีรายได้จากการปลูกข้าวรวมกับการปลูกพืชไร่ร่วมด้วยจึงมีรายได้อยู่เหนือเส้นยังชีพจำนวน 7 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 20.59 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ทั้งนี้มีครัวเรือนที่มีรายได้ทางการเกษตรต่ำกว่าเส้นยังชีพจำนวน 6 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 15 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ดังรูปภาพที่ 20

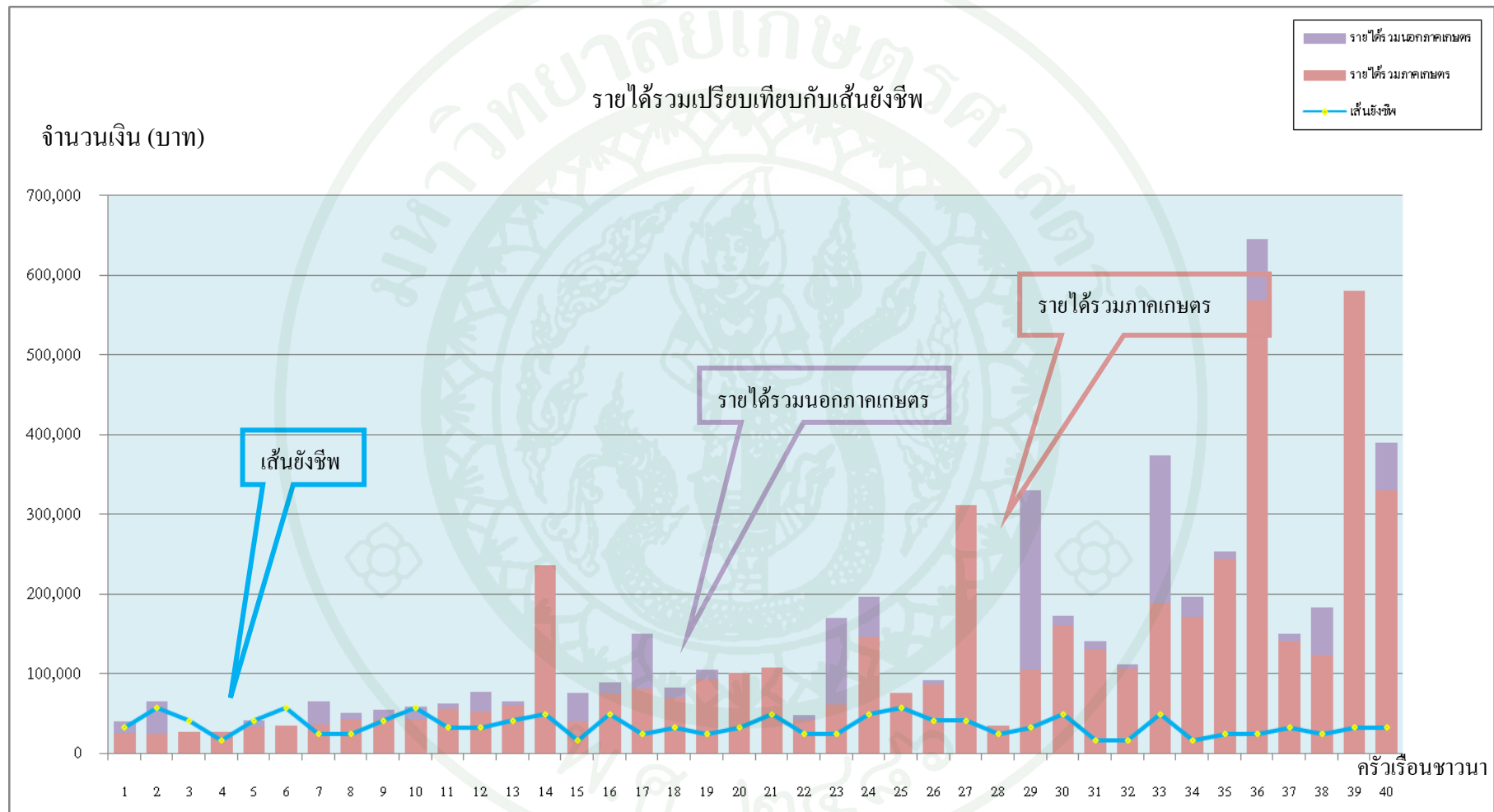
เมื่อพิจารณาถึงที่มาของรายได้ทางการเกษตรพบว่า ครัวเรือนชาวนาเหล่านี้มีพื้นที่ทำการเกษตรมากกว่า 5 ไร่ขึ้นไป จึงทำให้มีรายได้ผลผลิตทางการเกษตรมากกว่าครัวเรือนชาวนาที่มีพื้นที่ทำการเกษตรน้อย ส่วนชาวนาจำนวน 6 ครัวเรือน มีรายได้ทางการเกษตรต่ำกว่าเส้นยังชีพนั้นพบว่า ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนชาวนาที่มีขนาดพื้นที่ทำการเกษตรจำนวนน้อย 5 ไร่ และมีการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวทำให้รายได้จากการเกษตรน้อยกว่าครัวเรือนอื่น นอกจากรายได้จากภาคการเกษตรแล้วครัวเรือนยังมีรายได้จากนอกภาคการเกษตรที่ได้จากการรับจ้าง การค้าขาย การรับราชการ เป็นการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนอีกทางหนึ่งที่ช่วยผลักดันให้ครัวเรือนชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่เป็นภาระแก่ผู้อื่น

4. รายได้รวมเปรียบเทียบกับรายจ่ายในครัวเรือน เมื่อพิจารณารายได้รวมของครัวเรือน ชวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ในส่วนของรายได้รวมของครัวเรือนชวนาได้จากรายได้จากการเกษตรรวม กับรายได้นอกภาคการเกษตรดังระบุไว้ในตารางที่ 11 ข้อมูลของรายได้รวมได้จากการสัมภาษณ์ ครัวเรือนชวนาทั้ง 40 ครัวเรือน จากตารางที่ 28 ที่ได้ชี้แจงรายละเอียดที่มาของรายจ่ายรวมซึ่ง ประกอบไปด้วยรายจ่ายค่ายังชีพ ค่าใช้จ่ายอื่นๆ และค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย รวมเป็นเงิน 79,662 บาท ต่อครัวเรือนต่อปี ข้อมูลได้จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชวนาของหมู่บ้านทุ่งเลน ซึ่งได้มีการ เปรียบเทียบรายได้รวมเทียบกับรายจ่ายรวมภายในครัวเรือน พบว่าครัวเรือนชวนาบ้านทุ่งเลนจำนวน 40 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่มีรายได้รวมอยู่เหนือเส้นรายจ่ายภายในครัวเรือนจำนวน 24 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 60 ของครัวเรือนชวนาทั้งหมด โดยครัวเรือนที่มีรายได้รวมจากภาคการเกษตรเพียง อย่างเดียวมากกว่ารายจ่ายภายในครัวเรือนมีจำนวน 21 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 87.50 ของครัวเรือน ชวนาทั้งหมด ครัวเรือนที่มีรายได้รวมจากภาครวมกับรายได้นอกภาคการเกษตรมากกว่ารายจ่ายภายใน ครัวเรือนมีจำนวน 3 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 12.50 ของครัวเรือนชวนาทั้งหมด และครัวเรือนที่มี รายได้รวมต่ำกว่าเส้นรายจ่ายภายในครัวเรือนจำนวน 16 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 40 ของครัวเรือน ชวนาทั้งหมด เมื่อพิจารณาที่มาของรายได้ของครัวเรือนชวนาส่งส่วนใหญ่เป็นรายได้จากภาคเกษตรกรรม เป็นหลัก ส่วนรายได้นอกภาคการเกษตรเป็นรายได้เสริมเพื่อนำมาจุนเจือครอบครัว แหล่งที่มาของ รายได้ส่วนใหญ่เป็นการรับจ้างทั่วไป ส่วนครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นรายจ่ายภายในครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนชวนาที่มีพื้นที่ในการปลูกข้าวน้อยกว่า 5 ไร่ทำให้รายได้จากผลผลิตที่ได้ไม่ เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน ดังภาพที่ 21

ภาพที่ 21 ภาพเปรียบเทียบรายได้รวมเทียบกับรายจ่ายของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ปีการเพาะปลูก 2552/2553

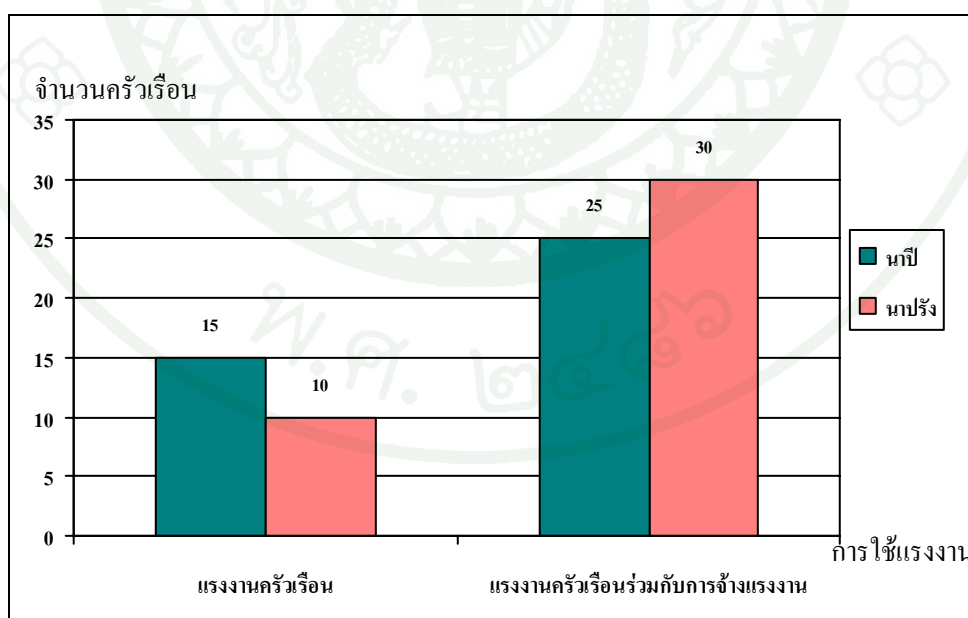
5. รายได้รวมเปรียบเทียบกับค่ายังชีพ เมื่อพิจารณารายได้รวมของครัวเรือนชาวนาจะเห็นได้ว่าครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลนจำนวน 40 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่มีรายได้รวมอยู่เหนือเส้นยังชีพจำนวน 38 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 95 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด และครัวเรือนที่มีรายได้รวมต่ำกว่าเส้นยังชีพจำนวน 2 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 5 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนส่วนใหญ่สามารถอยู่รอดได้ในระดับเส้นแห่งการยังชีพหรือความจำเป็นพื้นฐานประกอบด้วยปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ซึ่งรายได้รวมจากภาคการเกษตรเป็นรายได้หลักที่สามารถทำให้ครัวเรือนชาวนาอยู่รอดได้ ส่วนครัวเรือนบางครัวเรือนที่มีรายได้รวมจากภาคเกษตรไม่เพียงพอมีการพึ่งรายได้รวมนอกภาคการเกษตรเพื่อนำมาใช้ในการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอด ดังรูปภาพที่ 22

ภาพที่ 22 ภาพเปรียบเทียบรายได้รวมเทียบกับเส้นยังชีพของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ปีการเพาะปลูก 2552/2553

6. พื้นที่ทำนาเปรียบเทียบกับค่ายังชีพ จากการศึกษา พบว่า ในการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนมีตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับต้นทุนการปลูกข้าวจำนวน 4 ตัวแปร คือ

6.1 แรงงาน ซึ่งการใช้แรงงานในการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนานั้นมี 2 รูปแบบด้วยกัน คือ การใช้แรงงานภายในครัวเรือน เป็นการพึ่งพาแรงงานกันในครัวเรือนและเครือญาติ การเอาแรงกัน ไม่มีการจ่ายค่าจ้าง ในส่วนการจ้างแรงงาน เป็นการจ้างแรงงานโดยจ่ายเป็นค่าจ้างวันละ 150 บาท เมื่อพิจารณาในส่วนของแรงงานภายในครัวเรือนชาวนา 40 ครัวเรือนพบว่า การใช้แรงงานในครัวเรือนของชาวช่วงฤดูการทำนาปีส่วนใหญ่มีการใช้แรงงานภายในครัวเรือนควบคู่กับการจ้างแรงงานจำนวน 25 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 63 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด มีการใช้แรงงานภายในครัวเรือนจำนวน 15 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 37 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด การทำนาปรังส่วนใหญ่มีการใช้แรงงานภายในครัวเรือนควบคู่ไปกับการจ้างแรงงานจำนวน 30 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 75 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด และมีการใช้แรงงานภายในครัวเรือนจำนวน 10 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 25 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ทั้งนี้จำนวนครัวเรือนที่มีการใช้แรงงานภายในครัวเรือนควบคู่ไปกับการจ้างแรงงานที่มีอัตราสูงกว่าการใช้แรงงานภายในครัวเรือน เนื่องจากจำนวนแรงงานในครัวเรือนมีไม่เพียงพอต่อพื้นที่รับผิดชอบ จำเป็นต้องจ้างแรงงานเพิ่ม ในส่วนของครัวเรือนที่ใช้แรงงานภายในครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่มีขนาดพื้นที่น้อยกว่า 5 ไร่ ซึ่งเมื่อเทียบกับจำนวนแรงงานภายในครัวเรือนจึงมีเพียงพอ ไม่ต้องมีการจ้างแรงงานเพิ่ม จากลักษณะที่ต่างกันทำให้ต้นทุนในการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาแตกต่างกัน (ภาพที่ 23)

ภาพที่ 23 เปรียบเทียบแรงงานในการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพวาน

อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

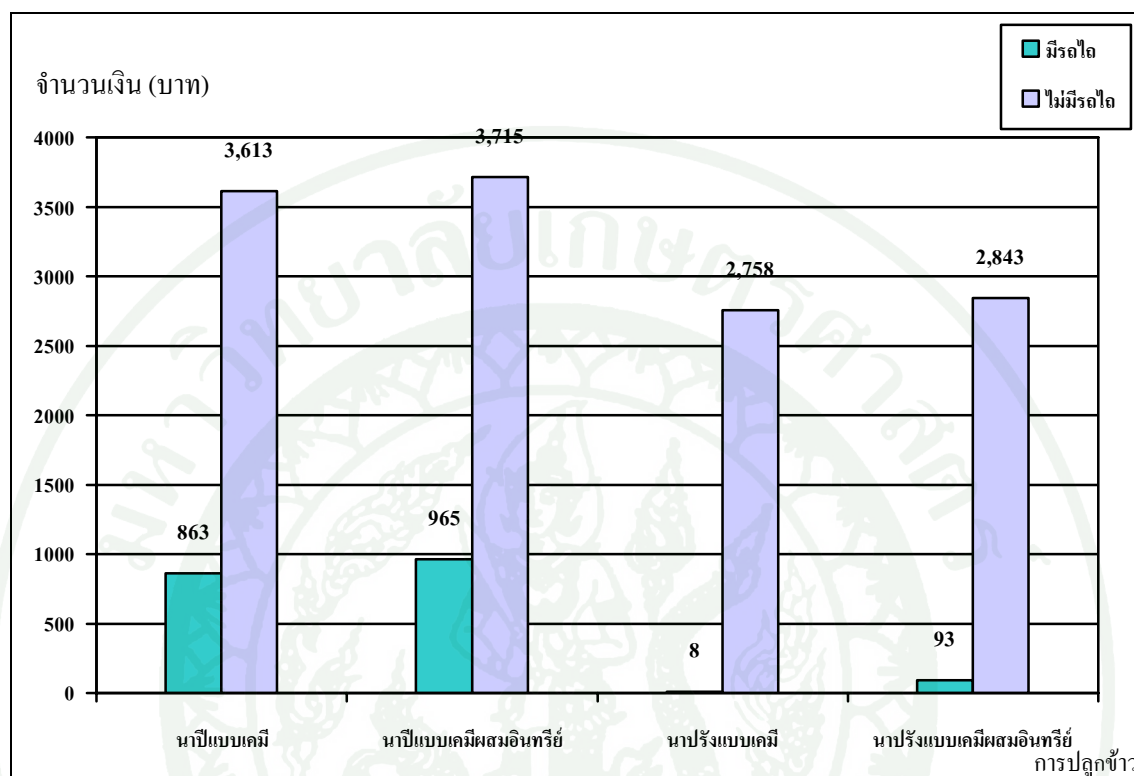
6.2 เครื่องจักรกล คือ รถไถเดินตาม การมีรถไถหรือไม่มีรถไถเป็นของตนเองต้นทุนผันแปรและต้นทุนคงที่จะแตกต่างกัน เนื่องจาก

6.2.1 รถไถของตนเอง มีส่วนที่ต้องจ่ายเป็นต้นทุนผันแปร คือค่าน้ำมันในการไถนา ซึ่งผันแปรตามจำนวนพื้นที่นา พื้นที่นามากต้นทุนผันแปรก็จะสูงไป พื้นที่นาลน้อยต้นทุนผันแปรก็จะต่ำไปตามจำนวนที่นา นอกจากต้นทุนผันแปรแล้วยังมีต้นทุนคงที่ ซึ่งคิดจากราคาของรถไถหารด้วยจำนวนปีของอายุการใช้งานของรถไถ (10/15/20 ปี ตามสภาพการใช้รถไถ) นอกจากนั้น ยังมีค่าซ่อมแซมรถไถ (ซึ่งบางปีอาจมาก บางปีอาจน้อย แล้วแต่สภาพการใช้งาน) กรณีที่มีค่าซ่อมแซมรถไถ ค่าซ่อมแซมนี้นำมาคิดรวมเป็นต้นทุนคงที่ของปีนั้น ๆ ซึ่งต้นทุนเหล่านี้นำมาคิดรวมเป็นต้นทุนในการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนากรณีมีรถไถเป็นของตนเอง

6.2.2 ไม่มีรถไถของตนเอง ใช้การจ้างรถไถ มีส่วนที่ต้องจ่ายเป็นต้นทุนผันแปร คือ ค่าจ้าง ซึ่งมากหรือน้อยอยู่ที่จำนวนพื้นที่นา ปกติค่าจ้างรถไถเพื่อการเตรียมดินนี้จะสูงกว่าค่าน้ำมันเติมรถไถ แต่จะไม่มีต้นทุนคงที่ ซึ่งต้นทุนเหล่านี้นำมาคิดรวมเป็นต้นทุนในการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนากรณีไม่มีรถไถเป็นของตนเอง

เมื่อพิจารณาในส่วนของมูลค่าเพิ่มผลผลิตของการปลูกข้าว ซึ่งพิจารณามูลค่าที่เกิดขึ้นจากการผลิตข้าวต่อพื้นที่ 1 ไร่ ทำให้ทราบถึงผลตอบแทนที่ครัวเรือนชาวนาพึงได้รับจากการผลิตข้าว โดยมีสูตรคำนวณ คือ (มูลค่าเพิ่มผลผลิต = (รายได้หลังหักต้นทุนผันแปร×จำนวนไร่)-ต้นทุนคงที่) พบว่า มูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีที่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ 863 บาท มูลค่าเพิ่มผลผลิตของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีที่ไม่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ 3,613 บาท มูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีผสมอินทรีย์ที่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ 965 บาท มูลค่าเพิ่มผลผลิตของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีผสมอินทรีย์ที่ไม่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ 3,715 บาท มูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีที่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ 8 บาท มูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีที่ไม่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ 2,758 บาท มูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีผสมอินทรีย์ที่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ 93 บาท และมูลค่าเพิ่มการผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาแบบนาปีเคมีผสมอินทรีย์ที่ไม่มีรถไถเป็นของตนเองเท่ากับ 2,843 บาท เห็นได้ว่ามูลค่าเพิ่มผลผลิตของการปลูกข้าวแต่ละรูปแบบเมื่อนำมาเปรียบเทียบกรณีของครัวเรือนที่มีรถไถเป็นของตนเอง และไม่มีรถไถเป็นของตนเอง พบว่า ครัวเรือนชาวนาที่มีรถไถเป็นของตนเองมีมูลค่าเพิ่มผลผลิตน้อยกว่าครัวเรือนชาวนาที่ไม่มีรถไถเป็นของตนเอง เนื่องจากครัวเรือนชาวนาที่มี

รถไถเป็นของตนเองมีค่าใช้จ่ายในส่วนของการดำเนินงานที่ ซึ่งเกิดจากค่าเสื่อมราคาของอุปกรณ์ ค่าซ่อมแซม อุปกรณ์ทำให้ต้นทุนการปลูกข้าวมีต้นทุนต่างกัน (ภาพที่ 24)

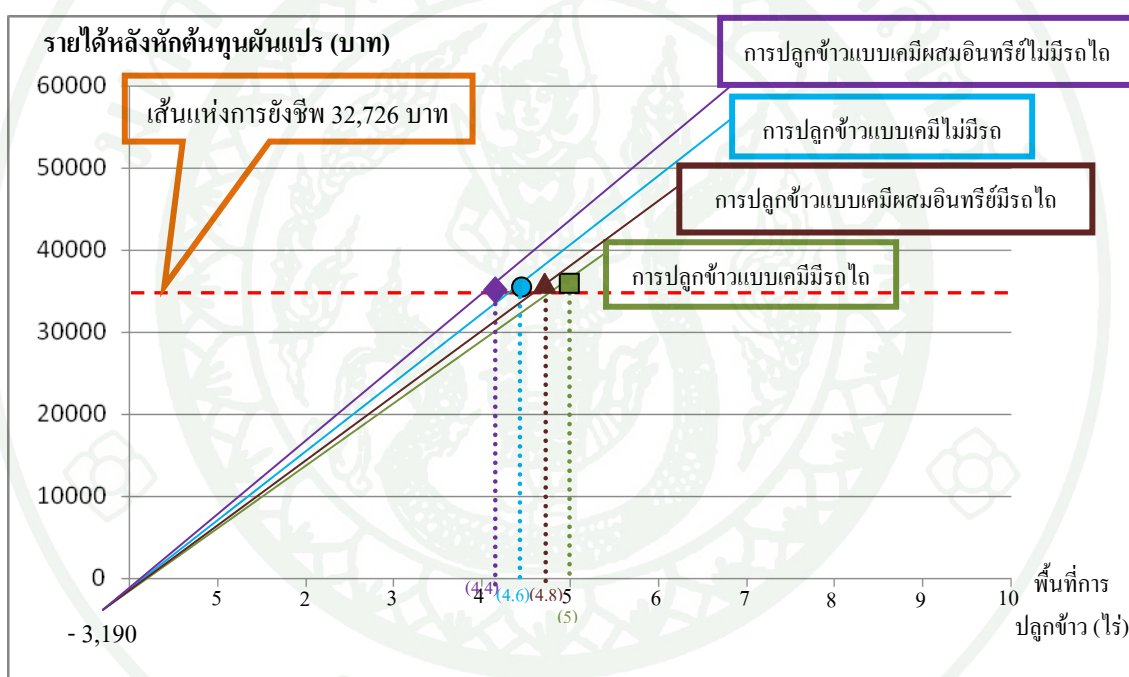
ภาพที่ 24 เปรียบเทียบมูลค่าเพิ่มผลผลิตการปลูกข้าวกรณีมีรถไถและไม่มีรถไถของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

การวิเคราะห์ถึงความสามารถของครัวเรือนชาวนาในการปลูกข้าว โดยการคำนวณหาจำนวนพื้นที่ทำนาที่ครัวเรือนชาวนาจะสามารถอยู่รอดได้ ทั้งนี้มีค่าใช้จ่ายในการยังชีพของครัวเรือนชาวนาจำนวน 32,726 บาทต่อปี (ตารางที่ 27) และต้นทุนคงที่ (กรณีมีรถไถเดินตาม และกรณีไม่มีรถไถเดินตาม) (ตารางที่ 18) ส่วนรายได้หลังหักต้นทุนผันแปรต่อไร่ของการทำนาข้าวปีและข้าวนาปรังแบบเคมีมีรายได้ 7,251 บาท และรายได้หลังหักต้นทุนผันแปรต่อไร่ของการทำนาข้าวปีและข้าวนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์มีรายได้ 7,438 บาท ซึ่งนำมาคำนวณดังสมการนี้

จำนวนพื้นที่ที่ทำให้ครัวเรือน

ชาวนาสามารถยังชีพ (ไร่) $\geq \frac{\text{ค่าใช้จ่ายในการยังชีพของครัวเรือนชาวนา} + \text{ต้นทุนคงที่}}{\text{รายได้หลังหักต้นทุนผันแปร ต่อ 1 ไร่}}$

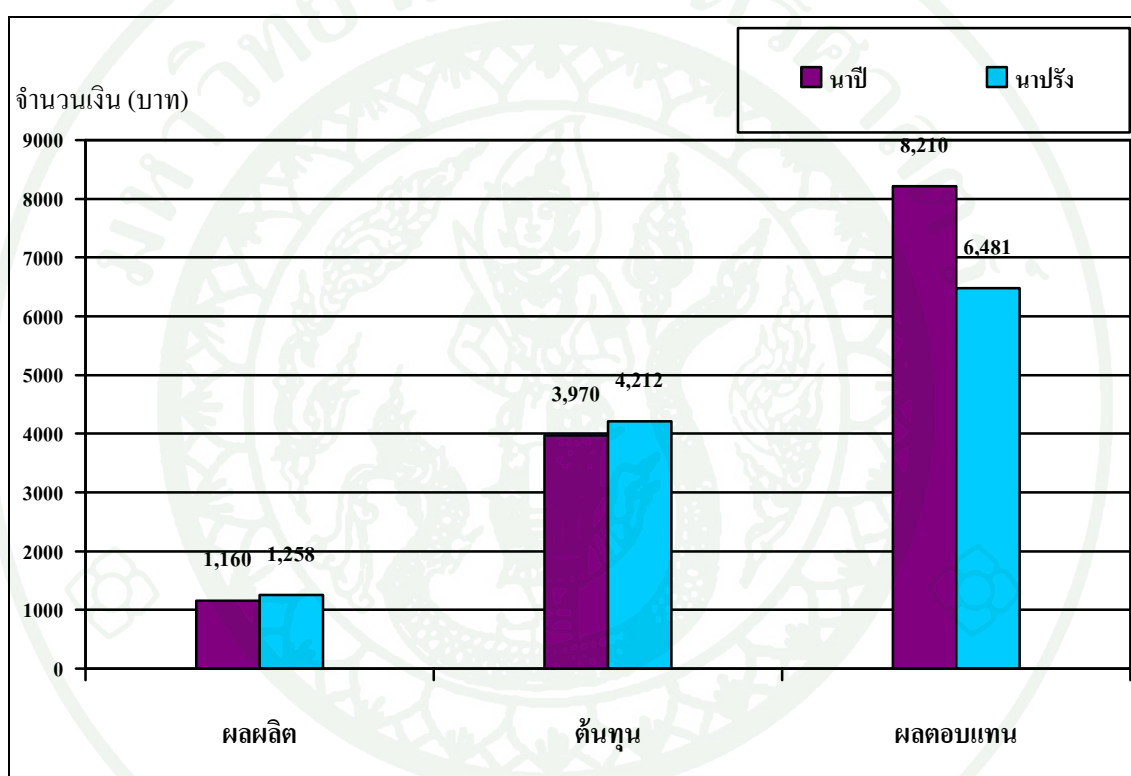
จากการคำนวณหาจำนวนพื้นที่ทำนาข้าวนาปีและข้าวนาปรังแบบเคมี ข้าวนาปี และข้าวนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์เพื่อเปรียบเทียบขนาดพื้นที่ปลูกข้าวที่เหมาะสมกับค่าใช้จ่ายในการยังชีพของครัวเรือนชาวนาที่มีสมาชิก 5 คน หากจะให้ครัวเรือนชาวนาสามารถอยู่รอดได้ พบว่า การทำข้าวนาปีและข้าวนาปรังแบบเคมี กรณีที่มีมรดกเป็นของตนเองต้องมีพื้นที่ปลูกข้าวเท่ากับ 5 ไร่ ส่วนการทำข้าวนาปีและข้าวนาปรังแบบเคมี กรณีที่ไม่มีมรดกเป็นของตนเองต้องมีพื้นที่ปลูกข้าวเท่ากับ 4.6 ไร่สมาชิกในครัวเรือนจึงสามารถอยู่รอดได้ การทำข้าวนาปีและข้าวนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์ กรณีที่มีมรดกเป็นของตนเองต้องมีพื้นที่ปลูกข้าวเท่ากับ 4.8 ไร่ ส่วนการทำข้าวนาปีและข้าวนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์ กรณีที่ไม่มีมรดกเป็นของตนเองต้องมีพื้นที่ปลูกข้าวเท่ากับ 4.4 ไร่สมาชิกในครัวเรือนจึงสามารถอยู่รอดได้ (ภาพที่ 25)

ภาพที่ 25 เปรียบเทียบขนาดพื้นที่ปลูกข้าวแบบเคมีกับค่าใช้จ่ายในการยังชีพของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

6.3 การปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรัง ให้ปริมาณผลผลิตข้าว ราคาผลผลิตข้าว และต้นทุนการผลิต แตกต่างกัน การปลูกข้าวนาปีปริมาณผลผลิตข้าวที่ได้ประมาณ 1,160 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งมีต้นทุนในการปลูกข้าว 3,970 บาทต่อไร่ และให้ผลตอบแทน 8,210 บาทต่อไร่ การปลูกข้าวนาปรังปริมาณผลผลิตข้าวที่ได้ประมาณ 1,258 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งมีต้นทุนในการปลูกข้าว 4,212 บาทต่อไร่ และให้ผลตอบแทน 6,481 บาทต่อไร่

เห็นได้ว่าการปลูกข้าวนาปีให้ปริมาณผลผลิตข้าวน้อยกว่าการปลูกข้าวนาปรัง แต่มีต้นทุนการผลิตที่น้อยกว่า และให้ผลตอบแทนสูงกว่าการปลูกข้าวนาปรัง ทั้งนี้อาจเกิดจากหลายปัจจัยหลายด้านด้วยกัน เช่น ปัจจัยด้านราคาผลผลิตซึ่งเห็นได้ว่าราคาผลผลิตของข้าวนาปีมีราคาผลผลิตสูงกว่าข้าวนาปรัง จึงทำให้ผลตอบแทนสูงกว่า นอกจากนี้ยังมีต้นทุนที่ใช้ในการปลูกข้าวที่น้อยกว่า อาจเกิดจากการปลูกข้าวนาปีมีปริมาณน้ำที่เพียงพอในการปลูก แมลงศัตรูพืช วัชพืชน้อยกว่าการปลูกข้าวนาปรัง ทำให้ค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาต้นข้าวมีต้นทุนน้อยกว่า ปัจจัยเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างการปลูกข้าวนาปีและการปลูกข้าวนาปรังได้อย่างชัดเจน (ภาพที่ 26)

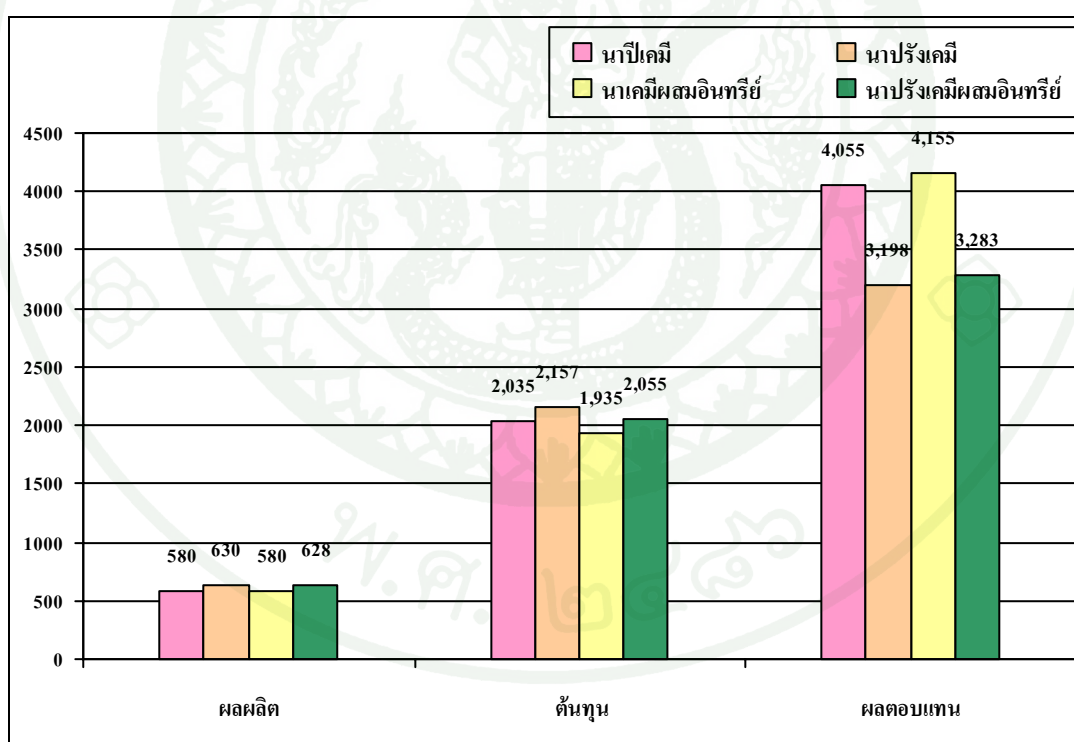

ภาพที่ 26 เปรียบเทียบผลผลิต ต้นทุน ผลตอบแทนในการปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรังของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

6.4 การปลูกข้าวแบบเคมีและการปลูกข้าวแบบเคมีผสมอินทรีย์ ให้ปริมาณผลผลิตข้าว ราคาผลผลิต ต้นทุนการผลิตข้าว ของนาเคมีและนาเคมีผสมอินทรีย์ ทั้งนาปีและนาปรังจะแตกต่างกัน การปลูกข้าวนาปีแบบเคมีปริมาณผลผลิตข้าวที่ได้ประมาณ 580 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งมีต้นทุนในการปลูกข้าว 2,035 บาทต่อไร่ และให้ผลตอบแทน 4,055 บาทต่อไร่ การปลูกข้าวนาปีแบบเคมีผสมอินทรีย์ปริมาณผลผลิตข้าวที่ได้ประมาณ 580 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งมีต้นทุนในการปลูกข้าว 1,935 บาทต่อไร่

และให้ผลตอบแทน 4,155 บาทต่อไร่ การปลูกข้าวนาปรังแบบเคมีปริมาณผลผลิตข้าวที่ได้ประมาณ 630 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งมีต้นทุนในการปลูกข้าว 2,157 บาทต่อไร่ และให้ผลตอบแทน 3,198 บาทต่อไร่ การปลูกข้าวนาปรังแบบเคมีปริมาณผลผลิตข้าวที่ได้ประมาณ 628 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งมีต้นทุนในการปลูกข้าว 2,055 บาทต่อไร่ และให้ผลตอบแทน 3,283 บาทต่อไร่

เห็นได้ว่าการปลูกข้าวนาปีแบบเคมีผสมอินทรีย์ ให้ผลตอบแทนผลผลิตข้าวสูงกว่าการปลูกข้าวนาปีแบบเคมี และมีต้นทุนการผลิตที่น้อยกว่า ทั้งนี้อาจเกิดจากต้นทุนปัจจัยการผลิตที่ใช้ในการปลูกข้าวน้อยกว่าได้แก่ ค่าปุ๋ย ค่าสารกำจัดศัตรูพืช วัชพืช ทำให้ค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาต้นข้าวมีต้นทุนน้อยกว่า การปลูกข้าวนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์ให้ผลผลิตข้าวน้อยกว่าการปลูกข้าวนาปรังแบบเคมี แต่ให้ผลตอบแทนผลผลิตข้าวสูงกว่าการปลูกข้าวนาปรังแบบเคมี และมีต้นทุนการผลิตที่น้อยกว่า ทั้งนี้อาจเกิดจากปัจจัยเดียวกันกับการปลูกข้าวนาปีแบบเคมีผสมอินทรีย์ ปัจจัยเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างการปลูกข้าวแบบเคมีและการปลูกข้าวแบบเคมีผสมอินทรีย์ได้อย่างชัดเจน (ภาพที่ 27)

ภาพที่ 27 เปรียบเทียบผลผลิต ต้นทุน ผลตอบแทนในการปลูกข้าวแบบเคมีและข้าวแบบเคมีผสมอินทรีย์ของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

การพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิต

ความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านการปัจจัยการผลิตของครัวเรือนชาวนาหมุ่มบ้านทุ่งเลนนั้น ประกอบด้วยปัจจัยทางด้านพื้นที่การเกษตร แรงงานการเกษตร วัสดุการผลิตได้แก่เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมี ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การพึ่งตนเองด้านพื้นที่การเกษตร

เมื่อพิจารณาถึงขนาดพื้นที่การทำนาข้าวในปีและข้าวนาปรังของครัวเรือนชาวนาหมุ่มบ้านทุ่งเลน โดยส่วนใหญ่แล้วครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเอง 38 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 95 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด มีพื้นที่ทำนาข้าวอยู่ ในช่วง 6-10 ไร่ และมีขนาดพื้นที่ทำนาข้าวเฉลี่ย 9.4 ไร่ต่อครัวเรือนซึ่งเพียงพอต่อการยังชีพของครัวเรือนชาวนา ด้วยลักษณะพื้นที่ที่สามารถปลูกข้าวได้ตลอดทั้งปีสามารถสร้างผลผลิตและรายได้หลักให้กับครัวเรือนชาวนา จากผลผลิตข้าวที่ได้ในพื้นที่ศึกษามีปริมาณผลผลิตที่เพียงพอต่อประชากรในพื้นที่ นอกจากผลผลิตข้าวที่ใช้บริโภคแล้วยังเหลือพอที่นำไปจำหน่ายเพื่อนำมาใช้เป็นรายจ่ายในการจุนเจือครอบครัวได้อีก ซึ่งในอนาคตหากมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น พื้นที่การทำนาข้าวในพื้นที่อาจมีพื้นที่ลดลงเนื่องจากการขยายตัวของครัวเรือน ในปัจจุบันนี้แนวโน้มการทำสวนยางพารายังคงเพิ่มปริมาณสูงขึ้นอาจส่งผลกระทบต่อพื้นที่การทำนาข้าวต่อไปในอนาคต หากพื้นที่ทำนาข้าวลดลงปริมาณผลผลิตก็ลดลงส่งผลให้ครัวเรือนชาวนาในพื้นที่อาจประสบปัญหาปริมาณผลผลิตข้าวในพื้นที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการการบริโภคข้าวของครัวเรือน

2. การพึ่งตนเองด้านแรงงาน

จากการศึกษาจำนวนแรงงานในพื้นที่ พบว่า ครัวเรือนชาวนาที่อยู่ในวัยแรงงานมีจำนวน 133 คน ซึ่งมีเพียงพอต่อความต้องการในพื้นที่ นอกจากนี้ยังมีแรงงานที่เรียกว่า “วัยฟุ้งฟิง” คือมีอายุน้อยกว่า 15 ปี และมีอายุมากกว่า 65 ปี ที่เข้ามาช่วยในการทำนาเป็นบางครั้งบางกิจกรรม แรงงานในพื้นที่ศึกษาหมู่บ้านทุ่งเลนยังมีการพึ่งพาอาศัยแรงงานกัน โดยใช้ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ มีการเอื้อแรงช่วยเหลือกัน ที่เป็นลักษณะเด่นในการจัดการแรงงานของหมู่บ้านทุ่งเลน ซึ่งในสายตระกูลใหญ่จะมีการจัดการแรงงานโดยการใช้แรงงานกลุ่มญาติพี่น้อง บางครัวเรือนอาจมีการให้ค่าแรงตอบแทนเหมือนการจ้างงาน แต่ไม่ต้องให้ค่าตอบแทนเป็นจำนวนมากเหมือนแรงงานจากภายนอก ราคาจ้างแรงงานภายนอกอยู่ที่ 150 -200 บาท ในส่วนของการอพยพย้ายถิ่นฐานของแรงงาน

ในพื้นที่ที่จะเกิดขึ้นในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นแล้ว ซึ่งในอนาคตอาจมีการใช้เครื่องทุ่นแรงเข้ามาช่วยในการเก็บเกี่ยวผลผลิตแต่การใช้แรงงานในครัวเรือนยังคงมีอยู่เช่นเดิม จากการลดค่าจ้างแรงงานจากภายนอกและการพึ่งเทคโนโลยีทำให้ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนมีการลดต้นทุนในส่วน of ค่าจ้างแรงงาน สามารถลดความเสี่ยงในการขาดทุนจากการปลูกข้าว และไม่ก่อหนี้เงินเกินขีดความสามารถในการจัดการ ซึ่งแนวทางของการลดต้นทุนการผลิตนั้นนำไปสู่การพึ่งตนเองในที่สุด

3. การพึ่งตนเองด้านเมล็ดพันธุ์

ปัจจุบันนี้ครัวเรือนชาวนานิยมซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวจากร้านค้าข้าวนำมาปลูกแทนการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเอง จากปัญหาราคาเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ปลูกมีราคาสูงขึ้นเรื่อยๆ และเมล็ดพันธุ์ข้าวมีคุณภาพต่ำเนื่องจากข้าวกลายพันธุ์ มีข้าวปนทำให้ราคาผลผลิตตกต่ำ ครัวเรือนชาวนาบางรายเลือกที่จะไม่เก็บพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเอง มีครัวเรือนชาวนา 8 ครัวเรือนที่มีการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเอง โดยใช้หลักการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพมาปลูกและดูแลรักษาเป็นอย่างดีไม่ให้เกิดข้าวปน และเลือกแปลงนาที่เสี่ยงต่อการเกิดการระบาดของศัตรูพืช และวัชพืชให้น้อยที่สุด โดยให้ความสำคัญกับขั้นตอนตั้งแต่การเตรียมดิน การเตรียมเมล็ดพันธุ์ การปลูก การดูแลรักษา และการเก็บเกี่ยว หลังการเก็บเกี่ยวครัวเรือนชาวนาจะกำจัดความชื้นของเมล็ดข้าวให้อยู่ในช่วงประมาณ 12-14 % เพื่อรักษาคุณภาพของเมล็ดพันธุ์ข้าว บรรจุใส่กระสอบและเขียนแยกชนิดของพันธุ์ข้าวให้ชัดเจน เพื่อป้องกันเมล็ดพันธุ์ข้าวปนกัน และแยกไว้จากเมล็ดพันธุ์ข้าวอื่น ยิ่งฉางที่เก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวมีที่ระบายอากาศได้ดี หลีกเลี่ยงการอยู่ใกล้พื้นที่ชื้นเพื่อป้องกันเมล็ดพันธุ์ข้าวขึ้นรา ซึ่งวิธีดังกล่าวครัวเรือนชาวนาสามารถเก็บพันธุ์ข้าวปลูกไว้ใช้ในฤดูกาลทำนาครั้งต่อไปได้ ทำให้ชาวนาสามารถลดความเสี่ยงในการขาดทุนจากการปลูกข้าว สอดคล้องกับทัศนะเศรษฐกิจพอเพียงที่เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันในเรื่องของการบริหารความเสี่ยงให้ต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ก่อหนี้เงินเกินขีดความสามารถในการจัดการ ซึ่งแนวทางของการลดต้นทุนการผลิตนั้นนำไปสู่การพึ่งตนเองในที่สุด “...ช่วงราคาพันธุ์ข้าวขึ้นราคาถ้าใช้จ่ายก็เพิ่มขึ้น ผู้ราคาไม่ไหว เลยหันมาเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเอง ประหยัดไปได้เยอะ การเก็บเมล็ดพันธุ์ก็ใช้ภูมิปัญญาแบบเดิมที่เคยทำมา พยายามดูแลรักษาต้นข้าวไม่ให้เกิดข้าวปนก็สามารถเก็บพันธุ์ข้าวได้แล้วไม่ต้องซื้อ คุณภาพก็ไม่ต่างกัน...” (สมชาย, 2554)

3. การผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน

การผลิตข้าวเพื่อให้สมาชิกในครัวเรือนมีข้าวเปลือกบริโภคปีละ 219 กิโลกรัม/คน/ปี¹ มีขนาดพื้นที่เท่ากับ 0.39 ไร่ หรือหากคิดว่าครัวเรือนชาวนามีสมาชิกเฉลี่ย 5 คน ต้องการข้าวเปลือก

ในการบริโภค 1,095 กิโลกรัม/ครัวเรือน/ปี มีขนาดพื้นที่เท่ากับ 1.95 ไร่ จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนา พบว่าในปีการเพาะปลูก 2553 ครัวเรือนชาวนามีพื้นที่ปลูกข้าวโดยเทียบกับจำนวนสมาชิกในครัวเรือน มีขนาดพื้นที่ปลูกข้าวน้อยสุด 0.40 ไร่/คน/ปี มากที่สุดมีขนาดพื้นที่ปลูกข้าว 5.50 ไร่/คน/ปี เมื่อเปรียบเทียบกับค่าในตารางครัวเรือนชาวนาสามารถผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนได้เพียงพอ (ตารางที่ 31)

ตารางที่ 31 ค่าประมาณพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

สมาชิกในครัวเรือน (คน)	ข้าวสุกที่บริโภค (กรัม/วัน)	ข้าวสารที่บริโภค (กรัม/วัน)	ข้าวเปลือกที่บริโภค		ขนาดพื้นที่ (ไร่)
			(กรัม/วัน)	(กิโลกรัม/ปี)	
1	720	360	600	219	0.39
2	1,440	720	1,200	438	0.78
3	2,160	1,080	1,800	657	1.17
4	2,880	1,440	2,400	876	1.56
5	3,600	1,800	3,000	1,095	1.95
6	4,320	2,160	3,600	1,314	2.34
7	5,040	2,520	4,200	1,533	2.73
8	5,760	2,880	4,800	1,752	3.12
9	6,480	3,240	5,400	1,971	3.51
10	7,200	3,600	6,000	2,190	3.90

หมายเหตุ: 1. ปริมาณข้าวเปลือกที่บริโภคคิดจากปริมาณข้าวสุกที่ต้องบริโภคในคู่มือ ชงโภชนาการ

ที่มา: กองโภชนาการ (2542)

พื้นที่หมู่บ้านทุ่งเลนมีประชากร 210 คน หากนำผลผลิตข้าวของแต่ละครัวเรือนมาเปรียบเทียบกับเพื่อหาปริมาณความต้องการบริโภคข้าวทั้งปีของสมาชิกในครัวเรือน โดยใช้ตัวเลขปริมาณข้าวเปลือกที่บริโภคคิดจากปริมาณข้าวสุกที่ต้องบริโภคของคนไทยในคู่มือชงโภชนาการ (กองโภชนาการ, 2542) คือ ความต้องการบริโภคข้าวเปลือกของคน 1 คน มีจำนวนเท่ากับ 219

กิโลกรัมต่อปี ปริมาณข้าวที่เพียงพอต่อการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือนในรอบ 1 ปีประมาณ 45,990 กิโลกรัมต่อปี ส่วนพื้นที่การปลูกข้าวเท่ากับ 376 ไร่ โดยผลผลิตข้าวในรอบ 1 ปีมีผลผลิตข้าวเท่ากับ 454,960 กิโลกรัม ดังนั้น ผลผลิตข้าวที่ชุมชนสามารถผลิตได้เพียงพอต่อความต้องการบริโภคข้าวของประชากรทั้งหมดในชุมชนคือ 45,990 กิโลกรัมต่อปี หรือคิดเป็นร้อยละ 10 ของปริมาณข้าวที่ผลิตได้ทั้งหมด ทั้งนี้ยังเหลือที่จะนำไปจำหน่ายได้อีก 408,970 กิโลกรัมต่อปี หรือคิดเป็นร้อยละ 90 ของปริมาณข้าวที่ผลิตได้ทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าทุกครัวเรือนมีขนาดพื้นที่ในการปลูกข้าวเพียงพอต่อปริมาณข้าวเปลือกที่บริโภคทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถอยู่รอดได้โดยไม่ต้องซื้อข้าวบริโภค นอกจากนี้ยังมีปริมาณข้าวเปลือกที่เหลือพอนำไปจำหน่ายเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายภายในครัวเรือนได้อีก และนอกจากนี้การจัดตั้งกลุ่มโรงสีข้าวในพื้นที่ศึกษาทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถลดค่าขนส่ง ในการนำข้าวเปลือกไปสีนอกพื้นที่ และครัวเรือนที่เป็นสมาชิกโรงสีชุมชนสามารถนำข้าวมาสีเองได้โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสามารถลดรายจ่าย และเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนชาวนาอีกทางหนึ่งด้วย

สรุปได้ว่าครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนมีรายได้หลักจากภาคการเกษตร ซึ่งรายได้สุทธิจากภาคการเกษตรของครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีมากกว่ารายจ่ายรวมภายในครัวเรือนทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้เป็นส่วนใหญ่เมื่อเทียบกับจำนวนครัวเรือนชาวนาทั้งหมด สำหรับปัจจัยสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้ พบว่าในพื้นที่ศึกษามีฐานทรัพยากรธรรมชาติ คือ แหล่งน้ำ สภาพดินและภูมิอากาศที่เอื้อต่อการปลูกข้าว ทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถปลูกข้าวได้ตลอดทั้งปี สำหรับสภาพการถือครองพื้นดินส่วนใหญ่เป็นที่ดินของตนเองทำให้ครัวเรือนเกษตรกรไม่มีรายจ่ายในส่วนของการเช่าที่ดิน ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่การเพาะปลูกในภูมิภาคอื่นๆ ที่มีการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรนอกจากนี้การลดปัจจัยการผลิตด้านแรงงานที่มีการพึ่งพาอาศัยแรงงานกัน โดยใช้ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ มีการเอื้อแรงช่วยเหลือกัน หากคิดเป็นค่าจ้างแรงงานจะต่ำกว่าการจ้างแรงงานจากภายนอก นอกจากนั้นการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ใช้เอง การลดการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมี โดยมีการนำเอาปุ๋ยอินทรีย์เข้ามาใช้แทนปุ๋ยเคมี ช่วยให้ครัวเรือนชาวนาสามารถลดต้นทุนในการผลิต ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของวรัญญา (2552) ได้ศึกษาวิถีการผลิตข้าว เพื่อการพึ่งตนเองในระดับครอบครัวและชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา พบว่า รูปแบบหรือแนวทางการผลิตข้าวที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเอง เป็นเรื่องของการลดต้นทุนการผลิต เช่น 1. การลดค่าใช้จ่ายในเรื่องของการจ้างแรงงาน 2. การลดต้นทุนในเรื่องปุ๋ยเคมี 3. การใช้ประโยชน์ที่ดินในการปลูกพืช ผักเพิ่มเติม ซึ่งหากครัวเรือนชาวนาทุกครัวเรือนสามารถปรับเปลี่ยนระบบการปลูกข้าวจากนาเคมีเป็นนาอินทรีย์ได้ ทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถลดต้นทุนในการผลิตและเพิ่มรายได้ให้ครัวเรือนมากกว่าการทำนาเคมี ครัวเรือนชาวนาสามารถ

พึ่งตนเองได้มากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ พิสิฐ (2550) ได้ศึกษา การปลูกข้าวอินทรีย์ พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 และผลต่อสถานะทางเศรษฐกิจ-สังคม ของเกษตรกรและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาจังหวัดสุรินทร์ พบว่า การปลูกข้าวอินทรีย์พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 โดยการปักดำให้ ผลตอบแทนสูงกว่าข้าวเคมีพันธุ์เดียวกัน การส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกข้าวอินทรีย์มีผลทำให้ เกษตรกรเกิดแรงจูงใจในการเปลี่ยนจากข้าวเคมีมาเป็นการปลูกข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้น ทำให้เกษตรกร มีการรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น นอกจากการปลูกข้าว การปลูกพืชไร่ การรับจ้าง การค้า ขยาย ควบคู่ไปกับการทำนาข้าวด้วยเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน รายได้สุทธิที่ได้จากการ ประกอบอาชีพครัวเรือนชาวนาได้นำมาใช้เพื่อจุนเจือครอบครัว นอกเหนือจากนี้ได้นำไปใช้ในการ ลดภาระหนี้สินภายในครัวเรือน ทำให้ครัวเรือนชาวนามีเงินสำหรับการออมมากขึ้น การมีข้าวไว้ บริโภคเองอย่างพอเพียงทำให้ลดรายจ่ายในการซื้อข้าวไว้บริโภคเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเอง ของครัวเรือนได้ด้วย

จากการศึกษาพบว่า ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนมือพยพเข้ามาตั้งรกรากมาจากหมู่บ้าน ลำโรงเก่า ตำบลบักคอง อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ภาษาท้องถิ่นที่ใช้ “ภาษาเขมร” ในการ สื่อสารการจับจองพื้นที่ทำกินสมัยนั้นทำตามกำลังแรงงานในครัวเรือน การแบ่งเขตการครอบครอง พื้นที่ใช้อาณาเขตของคันนา และต้นไม้เป็นสิ่งบ่งชี้บอก สมัยนั้นชาวบ้านประกอบอาชีพการทำนา เป็นอาชีพหลัก แรงงานส่วนใหญ่เป็นแรงงานในครัวเรือนและแรงงานสัตว์ พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นพันธุ์ ข้าวพื้นบ้าน ชีวิตความเป็นอยู่อยู่แบบเรียบง่าย พอมีพอกิน ด้านสภาพทางกายภาพพบว่าในพื้นที่ ศึกษามีแหล่งน้ำสำคัญได้แก่ ฝายน้ำล้นห้วยทา ฝายน้ำล้นหนองหัวน้ำ ปริมาณน้ำที่มีเพียงพอต่อ ความต้องการของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนตลอดทั้งปี และด้วยสภาพพื้นที่ศึกษามีพื้นที่โดยรอบ เป็นที่ลุ่ม และเป็นเส้นทางน้ำเหมาะสำหรับการทำนาทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถทำนาข้าว ได้ตลอดทั้งปี นอกจากนี้ในส่วนของพื้นที่ดอนใช้สำหรับการทำพืชไร่ ได้แก่ การทำสวนยางพารา การปลูกมันสำปะหลัง การปลูกผัก ซึ่งเป็นที่มาหลักของรายได้รองจากการปลูกข้าว

การปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน มีศักยภาพของพื้นที่ศึกษา ที่เอื้อต่อการปลูกข้าวได้ตลอดทั้งปีสามารถสร้างรายได้หลักและนำไปสู่การพึ่งตนเองของครัวเรือน ชาวนาได้ นอกจากนี้พื้นที่การเกษตรที่เป็นของตนเอง การพึ่งพาแรงงานกันในครัวเรือนและเครือ ญาติ การเอาแรงกัน การเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเองของครัวเรือน การลดใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีมา ใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทน และการที่ครัวเรือนชาวนามีข้าวไว้บริโภคได้อย่างเพียงพอโดยไม่ต้องซื้อข้าว กิน ทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ระบบการเกษตรในพื้นที่ ศึกษา นอกจากการปลูกข้าวแล้วยังมีการปลูกยางพารา ซึ่งปัจจุบันเริ่มมีแนวโน้มการปลูกยางพารา

เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ มีราคาสูง และเป็นการลงทุนระยะยาว ในอนาคตพื้นที่การปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาอาจมีพื้นที่ในการปลูกลดลง อาจเป็นการปลูกไว้บริโภคเพียงอย่างเดียว ส่วนยางพาราจะปลูกไว้ขายและเป็นแหล่งรายได้หลักของครัวเรือน หากเป็นเช่นนั้นระบบการทำนาข้าวอาจถึงจุดล่มสลาย ครัวเรือนชาวนาอาจต้องซื้อข้าวบริโภค ครัวเรือนชาวนาไม่สามารถพึ่งตนเองได้

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

การศึกษาการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

ข้อมูลพื้นฐานทางสภาพเศรษฐกิจและสังคม

1. สถานภาพทั่วไปของสมาชิกในครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน

ตัวแทนครัวเรือนชาวนาที่ทำการศึกษามีส่วนใหญ่เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง มีช่วงอายุมากกว่า 60 ปีขึ้นไป การศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มีจำนวนสมาชิก 4-6 คนต่อครัวเรือน จำนวนแรงงานในครัวเรือนที่เป็นวัยแรงงานซึ่งมีอายุตั้งแต่ 15-65 ปี มีจำนวน 133 คน คิดเป็นแรงงานต่อครัวเรือนเฉลี่ย 3 คนต่อครัวเรือน

2. ขนาดของพื้นที่ทำนาและลักษณะการถือครองพื้นที่ทำนาของครัวเรือนชาวนา

ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีขนาดพื้นที่การเกษตรระหว่าง 16-20 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 30 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด มีขนาดพื้นที่นาอยู่ในช่วง 6-10 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 30 ของจำนวนครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่มีพื้นที่น้าน้อยกว่า 3 ไร่ต่อหนึ่งหน่วยแรงงานคิดเป็นร้อยละ 55 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด มีแหล่งที่มาของรายได้หลักส่วนใหญ่ได้จากการทำนาข้าว การทำไร่มันสำปะหลัง การปลูกยางพารา และการปลูกผัก รายได้เสริมได้จากการรับจ้างทั่วไป การค้าขาย

3. รายได้/รายจ่าย/หนี้สิน/เงินออม

เมื่อพิจารณารายได้ในภาคการเกษตร พบว่าส่วนใหญ่มีระดับรายได้มากกว่า 60,000 บาทต่อปี คิดเป็นร้อยละ 60 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รายได้นอกภาคการเกษตรมีระดับรายได้น้อยกว่า 30,000 บาทต่อปี คิดเป็นร้อยละ 50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รายได้รวมมากกว่า

120,000 บาทต่อปี คิดเป็นร้อยละ 40 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด รายจ่ายส่วนใหญ่ มากกว่า 80,000 บาทต่อปี คิดเป็นร้อยละ 42.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ชาวนาที่ไม่มีหนี้สิน คิดเป็นร้อยละ 32.50 ของครัวเรือนชาวนาทั้งหมด ส่วนครัวเรือนที่มีหนี้สินส่วนใหญ่มีหนี้สินระหว่าง 20,001 - 40,000 บาทต่อปี เงินออมเฉลี่ย 95,321 บาทต่อปี แหล่งเงินออมที่สำคัญของครัวเรือนชาวนามีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ธนาคารออมสิน ธนาคารกรุงศรีอยุธยา กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ และกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน

การปลูกข้าวและวิถีชุมชนบ้านทุ่งเลน

การปลูกข้าวในพื้นที่บ้านทุ่งเลน สามารถแบ่งพัฒนาการของการปลูกข้าวและวิถีชุมชนบ้านทุ่งเลนได้เป็น 4 ช่วง คือ 1. พื้งพื้งธรรมชาติ (พ.ศ.2560 - 2500) 2. การพึ่งพาปัจจัยภายนอก (ประมาณ พ.ศ.2501-2530) 3. การปลูกข้าวและวิถีชุมชนช่วงที่ 3: ก่อเกิดหนี้สิน (ประมาณพ.ศ. 2531-2545) 4. การปลูกข้าวและวิถีชุมชนช่วงที่ 4 : พลังกลุ่มชาวนา (ประมาณพ.ศ. 2546-2553) การทำนาปีเริ่มปลูกข้าวในช่วงปลายเดือนพฤษภาคมอาศัยน้ำฝนในการปลูกข้าว และการทำข้าวนาปรังเริ่มปลูกเดือนมกราคม ชาวนามีการปลูกข้าวแบบเคมีและการปลูกข้าวแบบเคมีผสมอินทรีย์ การปลูกข้าวเป็นแบบนาหว่านน้ำตม ผลผลิตข้าวนาปีส่วนใหญ่ไว้บริโภคภายในครัวเรือน ส่วนที่เหลือจากการเก็บไว้บริโภคมีการจำหน่าย และเก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์ข้าวในฤดูถัดไป ส่วนผลผลิตข้าวนาปรังนิยมจำหน่ายมากกว่าเก็บไว้บริโภคภายในครัวเรือน ผลผลิตข้าวนาปี 580 กิโลกรัมต่อไร่ พันธุ์ข้าวที่ปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 ผลผลิตข้าวนาปรัง 630 กิโลกรัมต่อไร่ พันธุ์ข้าวที่ปลูกข้าวชัยนาท ข้าวปทุมธานี ส่วนรายได้จากการปลูกข้าวนำมาใช้จ่ายภายในครัวเรือนเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ของครัวเรือนชาวนา

ต้นทุนการผลิต ผลผลิตข้าว และผลตอบแทนของการปลูกข้าว

การศึกษาต้นทุนการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนา พบว่าต้นทุนผันแปรในการปลูกข้าวนาปี 1 ไร่ ของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน เห็นได้ว่ากลุ่มที่ทำนาปีแบบเคมีมีต้นทุนผันแปรในการทำนาข้าวรวมจำนวน 2,037 บาทต่อไร่ และการทำนาปีแบบเคมีผสมอินทรีย์มีต้นทุนผันแปร 1,935 บาทต่อไร่ การทำนาปรังแบบเคมีมีต้นทุนผันแปรในการทำนาข้าวรวมจำนวน 2,157 บาทต่อไร่ และการทำนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์มีต้นทุนผันแปร 2,055 บาทต่อไร่

การพึ่งตนเองของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน

ผลการวิเคราะห์ระบบการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอนาหมื่น จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อตอบโจทย์ในหัวข้อนี้ว่า ครัวเรือนชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่ อย่างไรนั้น ได้สรุปออกเป็น 3 ด้านด้วยกันคือ

1. ความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจ ครัวเรือนชาวนามีต้นทุนการปลูกข้าวกรณีมีการจ้างแรงงานมีต้นทุนผันแปรสูงกว่าครัวเรือนชาวนาที่ใช้แรงงานในครัวเรือน การทำข้าวนาปรังแบบเคมีและการทำข้าวนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์แบบใช้แรงงานภายในครัวเรือน สามารถอยู่รอดได้โดยการทำนาข้าวเพียงอย่างเดียว ส่วนนาปรังแบบเคมีและนาปรังแบบเคมีผสมอินทรีย์ที่มีการจ้างแรงงานไม่สามารถอยู่รอดได้ จึงเห็นควรมีการทำการเกษตรแบบอื่นร่วมด้วยจึงสามารถพึ่งตนเองได้
2. ความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านปัจจัยการผลิต ครัวเรือนชาวนาส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่มีที่ดินเป็นของตนเอง มีการพึ่งพาอาศัยแรงงานกัน การเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเอง และไม่ก่อกวน ซึ่งแนวทางของการลดต้นทุนปัจจัยการผลิตนั้นนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในที่สุด
3. ความมั่นคงทางด้านอาหาร ครัวเรือนชาวนามีขนาดพื้นที่ในการปลูกข้าวที่ให้ผลผลิตข้าวที่เพียงพอต่อปริมาณข้าวเปลือกที่ต้องการบริโภคทำให้ครัวเรือนชาวนาสามารถอยู่รอดได้โดยไม่ต้องซื้อข้าวบริโภค นอกจากนี้ยังมีปริมาณข้าวเปลือกที่เหลือพอนำไปจำหน่ายเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายภายในครัวเรือน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา

หมู่บ้านทุ่งเลนถือเป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่การปลูกข้าวมากที่สุดอันดับต้นของตำบลพรานด้วยสภาพที่ตั้งที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำและสภาพแหล่งน้ำที่เอื้อให้ในพื้นที่มีการปลูกข้าวได้ตลอดทั้งปีมีการปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรังในพื้นที่หมู่บ้านทุ่งเลน หากนำเอาหลักการปลูกข้าวอินทรีย์เข้ามาใช้ในพื้นที่ศึกษา ใช้เป็นแนวทางลดต้นทุนปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมี เมล็ดพันธุ์ข้าว เป็นต้น เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนชาวนา ลดภาวะหนี้สิน นอกจากนี้ผลที่ได้จากการใช้สารอินทรีย์ทำให้สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์ โรคระบาดลดน้อยลง ทำให้ผลผลิตที่ได้เพิ่มขึ้น ผลตอบแทนที่ได้เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังสร้างให้ระบบนิเวศในพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ ครัวเรือนชาวนามีสุขภาพที่ดีขึ้น

1. การผลิตข้าวอินทรีย์

จากการศึกษาต้นทุนการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน พบว่า ครัวเรือนชาวนาที่ทำนาปีและทำนาปรังมีต้นทุนปัจจัยการผลิตที่สูง ทั้งในส่วนของเมล็ดพันธุ์ข้าว ครัวเรือนชาวนาไม่มีการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ปลูกเอง นิยมซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าว การใช้ปุ๋ยเคมีในการปลูกข้าวไม่มีการผลิตปุ๋ยหมักไว้ใช้เอง ทำให้ต้นทุนในการปลูกข้าวเพิ่มสูงขึ้น นอกจากนี้ครัวเรือนชาวนายังคงยึดติดกับการปลูกข้าวแบบเคมี เพราะเห็นผลได้ชัดเจนกว่าการปลูกข้าวอินทรีย์ ครัวเรือนชาวนาจะสามารถปรับรูปแบบการทำนาเคมีมาเป็นนาอินทรีย์ได้นั้น จะต้องเริ่มจากการปรับเปลี่ยนแนวคิด เทคนิค และค่อยๆ ปรับเปลี่ยนระบบการปลูกข้าวโดยเริ่มจากการลดใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีไปเรื่อยๆ จนสามารถเลิกใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีได้ ทั้งนี้

2. การใช้ประโยชน์ที่ดิน

เมื่อพิจารณาระบบการเกษตรในพื้นที่ศึกษานอกจากการปลูกข้าวแล้วยังมีการปลูกยางพาราซึ่งปัจจุบันเริ่มมีแนวโน้มการปลูกยางพาราเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญมีราคาสูง และเป็นการลงทุนระยะยาว ในอนาคตพื้นที่การปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนาอาจมีพื้นที่ในการปลูกลดลง อาจเป็นการปลูกไว้บริโภคเพียงอย่างเดียว ส่วนยางพาราจะปลูกไว้ขายและเป็นแหล่งรายได้หลักของครัวเรือน หากเป็นเช่นนั้นระบบการทำนาข้าวอาจถึงจุดล่มสลาย ครัวเรือน

ชาวนาอาจต้องซื้อข้าวบริโภค ข้าวเรือนชาวนาไม่สามารถพึ่งตนเองได้ จึงเห็นควรให้ครัวเรือนชาวนาตระหนักถึงความสำคัญในระบบการปลูกข้าวและสร้างแนวทางการพึ่งตนเองให้กับครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน

3. หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนมีการประกอบอาชีพหลักเป็นภาคเกษตรกรรม พื้นที่ส่วนใหญ่จะทำนาข้าว ส่วนพื้นที่ดอนนิยมปลูกพืชไร่ โดยสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านสามารถประกอบกิจกรรมการเกษตรได้ตลอดทั้งปี แต่ครัวเรือนชาวนานิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยว ไม่นิยมการปลูกพืชผสมผสานซึ่งในบางพื้นที่ไม่มีการใช้ประโยชน์ได้เท่าที่ควร ในปัจจุบันนี้การทำเกษตรกรรมของครัวเรือนชาวนามีการพึ่งพาปัจจัยภายนอกเป็นส่วนใหญ่ ส่งผลให้ต้นทุนในการผลิตค่อนข้างสูงเพิ่มขึ้นทุกปี ทั้งราคาปุ๋ยเคมี สารเคมี สร้างภาระให้กับครัวเรือนชาวนาด้านค่าใช้จ่ายมากขึ้น หากครัวเรือนชาวนาสามารถลดต้นทุนปัจจัยการผลิตในส่วนของปุ๋ยเคมี สารป้องกันศัตรูพืช และนำเอาหลักการปลูกข้าวอินทรีย์เข้ามาใช้เป็นการช่วยลดต้นทุนในการผลิต และเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนชาวนาทำให้ครัวเรือนชาวนามีรายได้เพิ่มมากขึ้น และสามารถพึ่งตนเองได้ ดังหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จากพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสไว้ ที่เน้นความสำคัญการสร้างพื้นฐาน คือ “ความพอมีพอกิน พอใช้” โดยวิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ จากแนวเศรษฐกิจพอเพียง จะต้องเริ่มจากแต่ละคนมีความพอเพียง การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของเกษตรกรและชุมชน การปรับเปลี่ยนรูปแบบการเกษตรแบบเคมีเป็นการเกษตรแบบอินทรีย์เพื่อลดต้นทุนการผลิต เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้เกษตรกรมีความเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้ต้องเริ่มจากความเป็นอยู่ของครอบครัวให้พอมี พอกิน พอใช้ก่อน เมื่อสามารถพัฒนาตนเองให้เข้มแข็งได้จึงค่อยเป็นการพัฒนาแลกเปลี่ยน การรวมกลุ่มช่วยเหลือพึ่งพากันและร่วมกันพัฒนาให้ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ การทำบัญชีรายรับ รายจ่ายภายในครัวเรือนเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการวางแผนการจัดการครอบครัวเพื่อการดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1. หน่วยงานภาครัฐและรัฐท้องถิ่นต้องมีการรณรงค์หรือประชาสัมพันธ์ให้ผู้บริโภคหันมาบริโภคข้าวอินทรีย์ให้มากขึ้น โดยเฉพาะในด้านการจัดหาตลาดและผลักดันราคาข้าวอินทรีย์ให้มีราคาสูงกว่าข้าวเคมี เพื่อเป็นแรงจูงใจให้กับประชาชนในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนาข้าวต่อไป

2. การเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การรับรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนใกล้เคียง ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องทำบทบาทหน้าที่ในการรวมแกนนำของแต่ละชุมชน เพื่อเข้ามาร่วมในการบริหารจัดการระบบการปลูกข้าวของครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ให้มีประสิทธิภาพและให้ผลตอบแทนแก่เกษตรกรมากที่สุด เพื่อสร้างความอยู่ดีกินดีให้กับชุมชน

3. กลุ่มออมทรัพย์การดูแลและสร้างความมั่นใจทางการเงินให้กับสมาชิก และคอยให้การช่วยเหลือทางด้านเงินหมุนเวียน และสร้างรายได้ให้กับสมาชิก

4. ผู้นำชุมชนควรมีการจัดเก็บข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการปลูกข้าวจากผู้รู้ในชุมชน เพื่อนำมาใช้เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านและพัฒนากระบวนการให้มีความยั่งยืนต่อไป

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาระบบการปลูกข้าวในพื้นที่ที่มีระบบการปลูกเป็นแบบใดแล้วผลตอบแทนที่ได้จากการปลูกข้าวครัวเรือนชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลนสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่อย่างไรไม่ได้ศึกษาเจาะลึกถึงระบบการผลิตทางการเกษตรทั้งหมดของพื้นที่ศึกษาเนื่องระยะเวลาของการศึกษาที่จำกัดจึงไม่สามารถศึกษาข้อมูลได้ละเอียดกว่านี้ได้ ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าการศึกษากครั้งต่อไปนี้ ควรจะมีแนวทางการจัดเก็บข้อมูลเพื่อทำการศึกษาเพิ่มเติม เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาใช้ในการวางแผนพัฒนาเพื่อให้ครัวเรือนในพื้นที่ศึกษา และพื้นที่ใกล้เคียงมีระบบการผลิตทางการเกษตรที่ยั่งยืน และครัวเรือนสามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่เป็นภาระให้กับผู้อื่น ซึ่งหัวข้อที่จะเสนอแนะมีดังนี้

1. ควรศึกษาแนวโน้มการเพิ่มจำนวนของครัวเรือนชาวนาที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนาเคมีเป็นการทำนาอินทรีย์ในพื้นที่ศึกษา เพื่อนำข้อมูลมาเปรียบเทียบและเสนอเป็นแนวทางการพัฒนาระบบการปลูกข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ศึกษา

2. ควรศึกษาให้ความรู้เกี่ยวกับข้าวอินทรีย์ และสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง เพื่อสร้างกลุ่มภาคีเครือข่ายเกี่ยวกับข้าวอินทรีย์ ควรมีการศึกษาดูงานของชุมชนตัวอย่างที่มีการปลูกข้าวอินทรีย์

3. ควรศึกษาแนวทางการลดต้นทุนปัจจัยการผลิต เช่น การจัดตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าว การจัดตั้งกลุ่มทำปุ๋ยอินทรีย์ เพื่อสร้างรายได้เพิ่มให้กับชุมชน และความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กรมพัฒนาที่ดิน. 2553. ลักษณะและคุณสมบัติของชุดดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Online).

http://www.1dd.go.th.thaisoils_museum. 5 ตุลาคม 2553.

กรมวิชาการเกษตร. 2543. ข้าวอินทรีย์โครงการพัฒนาการผลิตข้าวปราศจากสารเคมี.

กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, กรุงเทพฯ.

กองวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร. 2536. หนี้สินครัวเรือนเกษตรกร ปีเพาะปลูก 2534/2535.

กลุ่มงานวิจัยระบบพัฒนาไร่นา. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, กรุงเทพฯ.

ขวัญรัมย์ ปิ่นจันทร์. 2552. การผลิตข้าวอินทรีย์ของนักเรียนโรงเรียนชาวนา บ้านหนองแจง ตำบลไร่รถ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

จิตรารณ สกัประเสริฐ. 2551. วิธีการส่งเสริมการปลูกข้าวอินทรีย์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในตำบลหงส์หิน อำเภोजุน จังหวัดพะเยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

ชัยวัฒน์ รสหวาน. 2543. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จของการนำนโยบายแก้ปัญหา หนี้สินของเกษตรกรไปปฏิบัติในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: ศึกษาเฉพาะกรณีการปฏิบัติตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยกองทุนหมุนเวียนเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรผู้ยากจนด้านหนี้สินและที่ดิน พ.ศ. 2536. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

จิตติมา เขียมสวัสดิ์. 2550. ศึกษาความสามารถในการพึ่งตนเองของสมาชิกกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวกรณีศึกษากลุ่มผู้จัดทำแปลงขยายพันธุ์บ้านมะกอกใต้ ตำบลชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ณัฐกา ดันสกุล และ จิรวัฒน์ เจริญสถาพรกุล. 2545. สภาพหนี้สินนอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรในจังหวัดนครนายก. งานวิจัยได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.

- ทิพวัลย์ สีจันทร์. 2546. พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง กรณีศึกษา: ตำบลทุ่งคูถนน
อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ.
- นริศรา ฤทธิมนต์. 2543. ศึกษาการทำสวนผสมผสานกับการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ กรณีศึกษา
ชุมชนศิรีวัง ตำบลท่าโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ปริญญา
โท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- บุญเรียง ขจรศิลป์. 2542. สถิติวิจัย 1. พิมพ์ครั้งที่ 7. ภาควิชาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- ประทุม มะลิเครือ. 2547. การศึกษาระบบการผลิตทางการเกษตรในเขตใช้น้ำฝน: กรณีศึกษาบ้าน
ปอสำโรง ตำบลดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กรุงเทพฯ.
- ปิยะพร สุริโยตระกูล. 2548. การศึกษาระดับการพึ่งตนเองของเกษตรกรโครงการเกษตรทฤษฎี
ใหม่ในจังหวัดมุกดาหาร. สารนิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ประเวศ วะสี. 2542. เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเองความเข้มแข็งจากฐานล่าง. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ.
- พฤกษ์ เกดวิล. 2543. เสี่ยงเกษตรกรปลดพันธนาการเกษตรกรรายย่อย: ปัญหาเกษตรกรภาคเหนือ
บทวิเคราะห์ข้อเสนอเชิงนโยบายของเกษตรกร. บี เอส การพิมพ์, เชียงใหม่.
- พิสิฐ เรื่องผลวิวัฒน์. 2550. การปลูกข้าวอินทรีย์พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และผลต่อสถานะทาง
เศรษฐกิจ-สังคมของเกษตรกรและสภาพสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาจังหวัดสุรินทร์.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- มธุรส สิริประภาพรณ. 2550. กระบวนการปรับเปลี่ยนการทำนาสู่เกษตรกรรมยั่งยืนของชาวนา
ตำบลท่างาม อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์.

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย). 2552. การทำนาวิถีภูมิปัญญาพื้นบ้าน. โรงพิมพ์เดือนตุลา, กรุงเทพฯ.

รัชณี สุขศรีวรรณ. 2550. ผลของการสนับสนุนการผลิตทางการเกษตรในพื้นที่นาถ้างร้างต่อความอยู่รอดของเกษตรกร ตำบลบางศาลา อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

รวุฒิ เมอะประโคน. 2548. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรหลังการโอนหนี้ในระบบเข้าสู่ในระบบ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. สารนิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วิรัชญา ทูลธรรม. 2552. วิธีการผลิตข้าวเพื่อการพึ่งตนเองในระดับครอบครัวและชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วิวัฒน์ชัย อัดถากร. 2529. อุดมการณ์พึ่งตนเอง. คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

วัฒนะ กาญจนอักษรเดช. 2535. การแก้ไขปัญหาน้ำน้ของเกษตรกรที่ยากจน. ผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 35.

สถาบันวิจัยข้าวอินทรีย์. 2542. หลักการผลิตข้าวอินทรีย์. กรมวิชาการเกษตร, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, กรุงเทพฯ.

สุพรรณิ ไชยอำพร. 2531. การศึกษาเจาะลึกโครงการพัฒนาองค์กรประชาชน: กรณีศึกษาจังหวัดสุรินทร์. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, กรุงเทพฯ.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2536. ทฤษฎีสังคมวิทยา การสร้าง การประเมินค่าและการใช้ประโยชน์. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

สุภาวดี บุญเจือ. 2550. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตข้าวของชุมชนในอีสาน: กรณีศึกษาการปลูกข้าวหอมมะลิเชิงพาณิชย์ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดศรีสะเกษ. 2552. แผนที่แสดงรายตำบล อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ. แหล่งที่มา: <http://www.sisaket.go.th/index1.php>. 12 ธันวาคม 2552.

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2551. ใน การสำรวจรายงานข้อมูลภาวะเศรษฐกิจสังคมครัวเรือน และแรงงานเกษตร ปีเพาะปลูก 2549/2550. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, กรุงเทพฯ.

_____. 2552. ข้อมูลพื้นฐานเศรษฐกิจการเกษตร ปี 2552. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, กรุงเทพฯ.

เสนห์ จามริก. 2532. บทบาทของวัฒนธรรมในการพัฒนา. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง วัฒนธรรมการพัฒนา. สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน, มหาวิทยาลัยมหิดล.

อภิชัย พันธเสน. 2549. พุทธเศรษฐศาสตร์ ฉบับนิสิต นักศึกษา และประชาชน. สำนักพิมพ์ดอกหญ้าวิชาการ, กรุงเทพฯ.

ภาคผนวก ก

พื้นที่เพาะปลูกผลผลิต และผลผลิตต่อไร่ ของข้าวนาปี นาปรัง
และรายได้ผลผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน

ตารางผนวกที่ ก1 พื้นที่เพาะปลูก ผลผลิต และผลผลิตต่อไร่ ของข้าวนาปี และนาปรัง ปี 2548 – 2553

รายการ	ปี 2548 (ปี 2547/48)	ปี 2549 (ปี 2548/49)	ปี 2550 (ปี 2549/50)	ปี 2551 (ปี 2550/51)	ปี 2552 (ปี 2551/52)* (2)	อัตราเพิ่มร้อยละ	ปี 2553 (ปี 2552/53)* (1)	ผลต่างร้อยละ (1) และ (2)
ข้าวนาปี								
- พื้นที่ปลูก (ล้านไร่)	57.652	57.774	57.542	57.380	57.422	-0.15	57.256	-0.29
- ผลผลิต (ล้านไร่)	22.649	23.539	22.84	23.3.8	23.235	0.41	23.245	0.04
- ผลผลิตต่อไร่ (กก.)	393	407	397	406	405	0.58	406	0.25
ข้าวนาปรัง								
- พื้นที่ปลูก (ล้านไร่)	8.914	9.903	10.074	12.801	12.402	9.61	12.090	-2.52
- ผลผลิต (ล้านไร่)	5.888	6.753	6.802	8.791	8.415	10.27	8.244	-2.03
- ผลผลิตต่อไร่ (กก.)	661	682	675	687	679	0.61	682	0.44
ข้าวมรวม								
- พื้นที่ปลูก (ล้านไร่)	66.566	67.677	67.616	70.181	69.824	1.33	69.346	-0.68
- ผลผลิต (ล้านไร่)	28.537	30.292	29.642	32.099	31.65	2.69	31.489	-0.51
- ผลผลิตต่อไร่ (กก.)	429	448	438	457	453	1.34	454	0.18

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2552)

ตารางผนวกที่ ก2 การใช้ที่ดินของประเทศไทย เป็นรายภาค ปี 2551

ภาค/จังหวัด	เนื้อที่ ^{1/} ทั้งหมด (ไร่)	เนื้อที่ ^{2/} ป่าไม้ (ไร่)	เนื้อที่ถือครอง ทางการเกษตร (ไร่)	จำนวนครัวเรือน (ครัวเรือน)	ขนาดของฟาร์ม (ไร่/ครัวเรือน)	เนื้อที่นอกการเกษตร (ไร่)
รวมทั้งประเทศ	320,696,888	107,241,030	131,785,671	5,864,728	22.4709	81,670,187
เหนือ	106,027,680	59,421,715	28,336,575	1,345,787	21.0558	18,269,390
ตะวันออกเฉียงเหนือ	105,533,963	17,222,214	57,647,268	2,749,379	20.9674	30,664,481
กลาง	64,938,253	18,913,105	25,941,680	845,649	30.6767	20,083,468
ใต้	44,196,992	11,683,996	19,860,147	923,913	21.4957	12,652,849
เลย	7,140,382	2,454,052	2,712,082	94,860	28.5904	1,974,249
หนองบัวลำภู	2,411,929	371,265	1,346,327	62,604	21.5055	694,337
อุดรธานี	7,331,439	868,181	4,089,043	168,803	24.2238	2,374,215
หนองคาย	4,582,675	348,379	1,735,827	105,919	16.3883	2,498,469
สกลนคร	6,003,602	1,194,311	2,545,679	154,678	16.4579	2,263,612
นครพนม	3,445,418	530,426	1,932,617	98,371	19.6462	982,375
มุกดาหาร	2,712,394	896,253	910,892	48,342	18.8427	905,249
ยโสธร	2,601,040	272,727	1,872,165	78,225	23.9331	456,148
อำนาจเจริญ	1,975,785	359,427	794,317	46,310	17.1522	822,041

ตารางผนวกที่ ก2 (ต่อ)

ภาค/จังหวัด	เนื้อที่ ^{1/} ทั้งหมด (ไร่)	เนื้อที่ ^{2/} ป่าไม้ (ไร่)	เนื้อที่ถือครอง ทางการเกษตร (ไร่)	จำนวนครัวเรือน (ครัวเรือน)	ขนาดของฟาร์ม (ไร่/ครัวเรือน)	เนื้อที่นอกการเกษตร (ไร่)
อุบลราชธานี	9,840,526	1,896,945	4,238,470	228,671	18.5352	3,705,111
ศรีสะเกษ	5,524,985	668,386	2,832,195	207,939	13.6203	2,024,404
สุรินทร์	5,077,535	582,005	3,949,353	182,002	21.6995	546,178
บุรีรัมย์	6,451,178	602,088	3,685,715	169,048	21.8028	2,163,374
มหาสารคาม	3,307,302	207,618	2,418,965	147,404	16.4104	680,719
ร้อยเอ็ด	5,187,156	319,191	4,010,827	188,236	21.3074	857,138
กาฬสินธุ์	4,341,716	470,227	2,597,508	154,823	16.7773	1,273,981
ขอนแก่น	6,803,744	804,600	4,292,562	208,675	20.5706	1,706,582
ชัยภูมิ	7,986,429	2,418,292	4,298,285	149,297	28.7902	1,269,852
นครราชสีมา	12,808,728	1,957,841	7,384,441	255,172	28.9391	3,466,446

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2552)

ตารางผนวกที่ ๓ ขำวนาปี เนื้อที่ ผลผลิต และผลผลิตต่อไร่ เป็นรายภาค และรายจังหวัด ปี 2550 – 2552

ภาค/จังหวัด	เนื้อที่เพาะปลูก (ไร่)			เนื้อที่เก็บเกี่ยว (ไร่)			ผลผลิต (ตัน)			ผลผลิตต่อไร่ (กก.)		
	2550	2551	2552	2550	2551	2552	2550	2551	2552	2550	2551	2552
รวมทั้งประเทศ	57,385,921	57,422,337	57,497,441	53,892,143	54,385,144	54,747,389	23,308,385	23,235,476	23,253,251	433	427	425
เหนือ	12,779,212	12,606,460	12,778,264	11,979,600	12,035,933	11,968,922	6,610,217	6,597,122	6,499,264	552	548	543
ตะวันออกเฉียงเหนือ	32,773,544	33,071,286	33,008,124	30,709,468	31,082,257	31,528,169	10,377,733	10,298,483	10,377,499	338	331	329
กลาง	9,814,339	9,820,320	9,833,500	9,308,627	9,475,139	9,471,660	5,515,207	5,585,558	5,631,360	592	589	595
ใต้	2,018,826	1,924,271	1,877,553	1,894,448	1,791,815	1,778,638	805,228	754,313	745,128	425	421	419
เลย	452,952	419,374	428,122	416,185	385,321	415,691	149,228	146,658	148,481	359	381	357
หนองบัวลำภู	916,025	918,794	930,888	882,737	873,370	909,554	273,644	282,185	278,786	310	323	307
อุดรธานี	1,849,882	1,853,219	1,862,594	1,741,130	1,791,823	1,814,387	563,935	560,128	557,489	324	313	307
หนองคาย	1,089,287	1,111,632	1,112,073	1,066,769	1,037,612	1,039,975	332,233	335,827	335,271	311	324	322
สกลนคร	1,804,054	1,817,613	1,820,835	1,726,562	1,777,516	1,764,534	554,467	559,073	557,393	321	315	316
นครพนม	1,063,318	1,064,747	1,070,514	1,027,410	1,025,750	991,582	299,458	308,866	311,494	291	301	314
มุกดาหาร	369,736	367,937	344,564	360,737	357,458	334,345	116,803	118,229	109,950	324	331	329
ยโสธร	1,050,544	1,054,110	1,052,040	964,930	985,055	989,510	307,118	303,070	304,894	318	308	308
อำนาจเจริญ	920,980	918,294	930,972	897,276	883,313	902,105	286,743	276,492	283,997	320	313	315
อุบลราชธานี	3,201,999	3,264,948	3,211,548	3,026,142	3,080,598	3,017,295	970,269	967,810	970,622	321	314	322
ศรีสะเกษ	2,274,139	2,320,840	2,279,189	2,164,636	2,200,553	2,179,593	825,231	820,598	834,694	381	373	383
สุรินทร์	2,693,019	2,729,071	2,737,085	2,582,832	2,581,176	2,652,162	957,896	953,567	973,735	371	369	367
บุรีรัมย์	2,754,515	2,764,463	2,758,051	2,599,329	2,590,460	2,649,762	881,221	881,589	885,061	339	340	334

ตารางผนวกที่ ก3 (ต่อ)

ภาค/จังหวัด	เนื้อที่เพาะปลูก (ไร่)			เนื้อที่เก็บเกี่ยว (ไร่)			ผลผลิต (ตัน)			ผลผลิตต่อไร่ (กก.)		
	2550	2551	2552	2550	2551	2552	2550	2551	2552	2550	2551	2552
มหาสารคาม	1,804,929	1,813,923	1,813,712	1,667,156	1,674,319	1,697,738	583,151	566,902	582,209	350	339	343
ร้อยเอ็ด	2,583,581	2,584,992	2,627,410	2,333,362	2,363,475	2,526,206	825,045	805,391	841,466	354	341	333
กาฬสินธุ์	1,287,116	1,309,470	1,307,617	1,206,837	1,226,556	1,258,267	466,294	459,388	466,778	386	375	371
ขอนแก่น	2,282,815	2,313,242	2,257,267	2,061,258	2,122,431	2,132,795	696,258	678,717	665,701	338	320	312
ชัยภูมิ	1,254,925	1,280,628	1,305,984	1,167,843	1,195,122	1,204,746	360,164	359,351	369,320	308	301	307
นครราชสีมา	3,119,728	3,163,989	3,157,659	2,816,337	2,930,349	3,047,922	928,575	914,642	900,158	330	312	295

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2552)

ตารางผนวกที่ ก4 รายได้ผลผลิตข้าวของครัวเรือนชาวนาบ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ปีการเพาะปลูก 2552/2553

ครัวเรือน ที่	พื้นที่ปลูกข้าว (ไร่)	พื้นที่แรงงาน (ไร่)	ผลผลิตข้าว ทั้งหมด	ผลผลิตบริโภค+ ทำพันธุ์	ผลผลิต จำหน่าย	ต้นทุน ผันแปร	ต้นทุน คงที่	ต้นทุนการ ผลิตทั้งหมด	รายได้หลัง หักต้นทุน
1	14	4.67	12,500	1,000	11,500	15,700	3,180	18,880	41,120
2	23	7.67	37,000	1,500	35,500	18,070	3,290	21,360	194,420
3	16	5.33	16,000	2,000	14,000	16,590	3,190	19,780	104,720
4	16	3.20	13,000	2,000	11,000	15,330	3,190	18,520	86,120
5	5	1.25	4,500	1,000	3,500	3,290	440	3,730	52,270
6	21	4.20	34,000	2,000	32,000	16,801	3,199	20,000	122,620
7	11	2.75	16,600	1,000	15,600	7,430	450	7,880	41,120
8	5	5.00	4,500	500	4,000	3,800	430	4,230	60,270
9	7	1.40	6,000	2,000	4,000	5,440	440	5,880	59,820
10	2	0.40	3,200	1,000	2,200	2,330	400	2,730	24,270
11	3	0.75	4,600	1,500	3,100	2,310	420	2,730	34,270
12	8	1.60	9,200	2,500	6,700	6,110	440	6,550	42,120
13	14	7.00	21,000	1,000	20,000	15,140	3,190	18,330	41,620
14	3	1.00	4,400	1,000	3,400	2,540	390	2,930	33,970

ตารางผนวกที่ ก4 (ต่อ)

ครัวเรือน ที่	พื้นที่ปลูกข้าว (ไร่)	พื้นที่แรงงาน (ไร่)	ผลผลิตข้าว ทั้งหมด	ผลผลิตบริโภค+ ทำพันธุ์	ผลผลิต จำหน่าย	ต้นทุน ผันแปร	ต้นทุน คงที่	ต้นทุนการ ผลิตทั้งหมด	รายได้หลัง หักต้นทุน
15	2	0.67	3,000	1,000	2,000	2,350	380	2,730	24,570
16	5	2.50	7,400	1,000	6,400	3,310	420	3,730	29,270
17	12	4.00	18,000	1,000	17,000	4,680	3,200	7,880	23,320
18	11	5.50	17,000	1,000	16,000	4,120	3,180	7,300	61,120
19	17	2.83	28,600	1,500	27,100	15,700	3,200	18,900	146,120
20	8	8.00	9,700	500	9,200	6,120	460	6,580	40,270
21	16	5.33	27,000	500	26,500	15,350	3,250	18,600	68,120
22	11	5.50	14,000	500	13,500	6,460	440	6,900	36,120
23	2	0.50	4,000	1,000	3,000	2,350	380	2,730	15,770
24	3	0.60	5,000	1,500	3,500	2,340	390	2,730	33,670
25	5	2.50	4,800	1,000	3,800	2,980	420	3,400	24,270
26	11	5.50	13,540	1,000	12,540	6,330	450	6,780	41,120
27	2	0.40	3,080	1,000	2,080	2,350	380	2,730	26,270
28	4	1.33	4,000	1,000	3,000	3,080	420	3,500	42,470

ตารางผนวกที่ ก4 (ต่อ)

ครัวเรือน ที่	พื้นที่ปลูกข้าว (ไร่)	พื้นที่แรงงาน (ไร่)	ผลผลิตข้าว ทั้งหมด	ผลผลิตบริโภค+ทำ พันธุ์	ผลผลิต จำหน่าย	ต้นทุนผัน แปร	ต้นทุนคงที่	ต้นทุนการ ผลิตทั้งหมด	รายได้หลัง หักต้นทุน
29	3	1.00	3,040	1,540	1,500	2,510	390	2,900	42,270
30	5	1.67	5,000	1,000	4,000	3,160	440	3,600	15,370
31	3	1.00	3,900	500	3,400	2,760	440	3,200	35,270
32	2	1.00	3,600	1,000	2,600	2,130	400	2,530	26,270
33	8	4.00	7,100	1,000	6,100	6,060	440	6,500	42,270
34	21	10.50	17,000	1,000	16,000	17,380	3,200	20,580	81,120
35	22	11.00	20,000	1,000	19,000	18,460	3,190	21,650	150,120
36	7	1.40	6,100	2,000	4,100	5,840	440	6,280	34,270
37	5	1.25	3,900	2,000	1,900	2,780	430	3,210	42,830
38	21	5.25	18,400	2,000	16,400	19,160	3,200	22,360	159,920
39	5	1.00	4,400	2,250	2,150	3,210	440	3,650	26,270
40	17	5.67	16,900	2,000	14,900	10,690	3,190	13,880	76,120
รวม	376	2.83	454,960	50,790	404,170	302,541	55,819	358,360	2,283,310

ตารางผนวกที่ ๓5 รายได้ของครัวเรือนชาวนา บ้านทุ่งเลน ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
ปีการเพาะปลูก 2552/2553

ครัวเรือน ที่	รายได้ ภาคเกษตร (บาท/ปี)	รายได้นอก ภาคเกษตร (บาท/ปี)	อัตราส่วนรายได้		รวมรายได้ (บาท/ปี)	รวม รายจ่าย (บาท/ปี)	คงเหลือ (บาท/ปี)
			ภาค เกษตร	นอก ภาค เกษตร			
1	41,120	7,000	85	: 15	48,120	77,000	- 28,880
2	244,420	9,000	96	: 4	253,420	63,000	190,420
3	104,720	226,000	32	: 68	330,720	76,000	254,720
4	86,120	6,000	93	: 7	92,120	223,500	-131,380
5	52,270	25,000	68	: 32	77,270	78,500	-1,230
6	187,620	186,000	50	: 50	373,620	91,500	282,120
7	141,120	8,500	94	: 6	149,620	87,700	61,920
8	130,270	10,000	93	: 7	140,270	172,800	- 32,530
9	59,820	5,000	92	: 8	64,820	68,500	- 3,680
10	24,270	41,000	37	: 67	65,270	100,800	- 35,530
11	34,270	-	100	: 0	34,270	37,000	- 2,730
12	107,120	-	100	: 0	107,120	82,500	24,620
13	171,620	25,000	87	: 13	196,620	81,600	115,020
14	33,970	-	100	: 0	33,970	47,500	- 13,530
15	24,570	15,000	62	: 38	39,570	169,200	- 129,630
16	101,270	-	100	: 0	101,270	106,200	-4,930
17	123,320	60,000	67	: 33	183,320	93,500	89,820
18	61,120	108,000	36	: 64	169,120	108,500	60,620
19	146,120	50,000	75	: 25	196,120	44,000	152,120
20	40,270	35,000	54	: 46	75,270	173,450	- 98,180
21	568,120	77,500	88	: 12	645,620	63,800	581,820
22	106,120	5,000	96	: 4	111,120	45,700	65,420
23	55,770	6,500	90	: 10	62,270	43,200	19,070
24	33,670	8,000	81	: 19	41,670	101,400	- 59,730
25	69,270	12,500	85	: 15	81,770	57,300	24,470
26	311,120	-	100	: 0	311,120	86,300	224,820
27	26,270	-	100	: 0	26,270	54,200	- 27,930
28	42,470	8,500	83	: 17	50,970	49,500	1,470

ตารางผนวกที่ ก5 (ต่อ)

ครัวเรือน ที่	รายได้ ภาคเกษตร (บาท/ปี)	รายได้นอก ภาคเกษตร (บาท/ปี)	อัตราส่วนรายได้		รวมรายได้ (บาท/ปี)	รวม รายจ่าย (บาท/ปี)	คงเหลือ (บาท/ปี)
			ภาค เกษตร	นอก ภาค เกษตร			
29	42,270	11,600	78	: 28	53,870	47,100	6,770
30	80,370	70,000	53	: 47	150,370	50,500	99,870
31	35,270	30,000	54	: 46	65,270	75,500	- 10,230
32	26,270	-	100	: 0	26,270	99,500	- 73,230
33	92,270	12,000	88	: 12	104,270	47,500	56,770
34	581,120	-	100	: 0	581,120	173,250	407,870
35	330,120	60,000	85	: 15	390,120	60,000	330,120
36	74,270	15,000	83	: 17	89,270	57,200	32,070
37	42,830	15,000	74	: 26	57,830	142,000	- 84,170
38	159,920	13,000	92	: 8	172,920	70,800	102,120
39	236,270	-	100	: 0	236,270	47,700	188,570
40	76,120	-	100	: 0	76,120	62,000	14,120
รวม	4,905,310	1,965,100	71	: 29	6,870,410	3,417,200	3,453,210

แบบสัมภาษณ์เลขที่.....

แบบสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวนา

เรื่อง การศึกษาระบบการปลูกข้าวและการพึ่งตนเองของชาวนาหมู่บ้านทุ่งเลน

ตำบลพราน อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ

สำหรับโครงการวิจัยวิทยานิพนธ์ ปริญญาโท (วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต)

สาขาวิชา การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 ชื่อ.....นามสกุล.....
 บ้านเลขที่.....คู่ที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....อำเภอ..... จังหวัด.....
 เบอร์โทรศัพท์.....อายุ.....ปี

คำชี้แจง: โปรดกาเครื่องหมาย ☒ ลงใน ☐ หรือกรอกข้อมูล หรือตัวเลขที่เว้นไว้ให้ถูกต้องตาม
 ความเป็นจริงมากที่สุด

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือนชาวนาและพื้นที่ศึกษา

1.1 ครัวเรือนชาวนา

1. เพศ

☐ ชาย☐ หญิง

2. ปัจจุบันอายุ (ครบบริบูรณ์).....ปี

3. สถานภาพ ☐ โสด ☐ สมรส/อยู่ด้วยกัน ☐ หย่าร้าง ☐ หม้าย ☐ อื่นๆ ระบุ.....

4. ระดับการศึกษา

☐ ไม่ได้เข้าเรียน☐ ประถมศึกษา 4☐ ประถมศึกษา 6☐ ประถมศึกษา 7☐ มัธยมศึกษาตอนต้น☐ มัธยมศึกษาตอนปลาย☐ ปวช.☐ อนุปริญญา/ปวส.☐ ปริญญาตรี☐ สูงกว่าปริญญาตรี☐ อื่นๆ ระบุ.....

5. จำนวนสมาชิกที่อาศัยอยู่ในครอบครัวทั้งหมดในบ้าน(รวมท่านด้วย).....คน ชาย....คน หญิง....คน

สมาชิก	เพศ	อายุ (ปี)	สถานะภาพ	ประกอบอาชีพ (ระบุ)	แรงงาน	หมายเหตุ

6. จำนวนแรงงานในครัวเรือน.....คน

7. จำนวนแรงงานที่ทำนาปีนาปรัง

☐ จำนวนแรงงานในครอบครัว.....คน

☐ จำนวนแรงงาน จ้างเพิ่ม (เฉพาะในช่วงการเพาะปลูก).....คน ค่าจ้างวันละ บาท

1.2 สภาพทางด้านเศรษฐกิจ-สังคมของครัวเรือนชาวนา

8. พื้นที่ทำการเกษตรจริงทั้งหมด.....ไร่ เป็นของตนเอง.....ไร่ เช่า.....ไร่

9. พื้นที่ที่ทำนาข้าวจริงทั้งหมด.....ไร่ เป็นของตนเอง.....ไร่ เช่า.....ไร่

แปลงที่	จำนวน พื้นที่ (ไร่)	การใช้ ประโยชน์	สภาพการ ถือครอง*	ที่ตั้งและ สภาพแปลง**	เนื้อที่รวม ทั้งหมด (ไร่)

หมายเหตุ: * (1) โฉนด (2) สปก. (3) ไม่มีเอกสารสิทธิ์ (4) เช่า (5) ทำฟรี (6) อื่นๆ ระบุ.....

** ได้แก่ ระยะใกล้/ไกลจากบ้าน สภาพดินและแหล่งน้ำที่ใช้

10. ปัจจุบันท่านประกอบอาชีพหลักอะไร

- ☐ เกษตรกรรม (ระบุ)..... ☐ รับจ้าง (ระบุ).....
☐ ค้าขาย/ประกอบธุรกิจส่วนตัว ☐ รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ
☐ อื่นๆ (ระบุ).....

11. อาชีพรองหรือชนิดของกิจกรรมที่นอกจากการทำนา

- ☐ ปลูปลูกสวนครัว ☐ ค้าขาย
☐ เลี้ยงสัตว์ (ระบุชนิด)..... ☐ ทำสวนไม้ผล (ระบุชนิด).....
☐ ทอผ้า ☐ อื่นๆ (ระบุ).....

12. รายได้ครัวเรือนต่อปี

12.1 รายได้ภาคเกษตร

ที่มาของรายได้	กี่ครั้งต่อปี	พื้นที่ปลูก (ไร่/ครั้ง)	ผลผลิตรวม (กก./ครั้ง และกก./ปี)	ราคาผลผลิต (บาท/กก.)	รวม (บาท/ครั้ง และ บาท/ปี)
ข้าว					
1.....					
2.....					
3.....					
ผัก					
1.....					
2.....					
3.....					
ไม้ผล					
1.....					
2.....					
3.....					
ไม้ดอก					
1.....					
2.....					
3.....					
เลี้ยงสัตว์					
1.....					
2.....					
รวมรายได้ภาคการเกษตร..... (บาท/ปี)					

15. แหล่งเงินทุนที่ใช้ในการประกอบอาชีพ

☐ เป็นของตนเอง

☐ กู้ยืม คิดเป็นร้อยละ.....

กรณีกู้ยืมระบุ (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

() ธ.ก.ส.....บาท เพื่อ.....

() กองทุนหมู่บ้าน.....บาท เพื่อ.....

() กลุ่มออมทรัพย์.....บาท เพื่อ.....

() สหกรณ์การเกษตร.....บาท เพื่อ.....

() ญาติ.....บาท เพื่อ.....

() กองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา.....บาท เพื่อ.....

() อื่นๆ (ระบุ) จำนวน.....บาท เพื่อ.....

16. เครื่องมือทุนแรงที่มีเป็นของตนเอง

รถแทรกเตอร์ ใหญ่.....คัน (.....แรงม้า) เล็ก.....คัน (.....แรงม้า)

รถบรรทุก.....ล้อ.....คัน

รถไถนา.....คัน (.....แรงม้า)

รถเกี่ยวข้าว.....คัน (.....แรงม้า)

รถนวดข้าว.....คัน (.....แรงม้า)

เครื่องฟั่นสารเคมี () แบบใช้เครื่องยนต์.....เครื่อง (.....แรงม้า)

() ถังสูบลูก.....เครื่อง

เครื่องสูบน้ำ () ไฟฟ้า.....เครื่อง (.....แรงม้า)

() น้ำมัน.....เครื่อง (.....แรงม้า)

อื่นๆ (ระบุ).....

17. ท่านเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มอะไรบ้าง ระบุชื่อกลุ่มและบทบาทของท่านในกลุ่มดังกล่าว

(ประธาน รองประธาน เหนียวินุก กรรมการ สมาชิกฯลฯ)

☐ กลุ่มออมทรัพย์ (ระบุ)..... ☐ กลุ่มสหกรณ์การเกษตร (ระบุ).....

☐ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน ☐ กลุ่มอื่นๆ (ระบุ).....

18. วัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อการทำนา

.....

.....

.....

.....

1.3 สภาพทางชีวภาพ-กายภาพของพื้นที่ศึกษา

19. ความอุดมสมบูรณ์ของดิน

- ☐ สูง ☐ ปานกลาง ☐ ต่ำ

20. ลักษณะเนื้อดิน

- ☐ ดินทราย ☐ ดินร่วนปนทราย ☐ ดินเหนียวปนทราย
☐ ดินเหนียว ☐ ดินร่วน ☐ อื่นๆ (ระบุ).....

21. ความเสี่ยงต่อการขาดน้ำ

- ☐ มีแหล่งน้ำเพียงพอ ☐ มีแหล่งน้ำสนับสนุนบ้าง ☐ ไม่มีแหล่งน้ำ

22. แหล่งน้ำ

- ☐ น้ำฝน ☐ เหมืองฝาย ☐ น้ำบ่อบาดาล ☐ น้ำจากชลประทาน
☐ แหล่งน้ำธรรมชาติ (หนอง, คลอง, บึง, สระ, บ่อธรรมชาติ)
☐ อื่นๆ (ระบุ).....

23. ปริมาณน้ำฝน

- ☐ สูง ☐ ปานกลาง ☐ ต่ำ

24. สภาพนิเวศของนาข้าว

- ☐ มีความหลากหลายของสัตว์ในนาข้าว (ปลา กบ ปู หอย ฯ)
☐ ไม่มีความหลากหลายของสัตว์ในนาข้าว (ปลา กบ ปู หอย ฯ)

25. สัตว์ที่มีชีวิตที่พบในสภาพนิเวศของนาข้าว (ระบุ).....

26. หมู่บ้านของท่านมีป่าชุมชนหรือไม่

- ☐ มี ☐ ไม่มี

27. การใช้ประโยชน์จากป่า

- ☐ ไม้ฟืน ☐ ไม้ใช้สอย ☐ หน่อไม้ ☐ สัตว์ป่า ☐ แมลง ☐ ผักป่า
☐ สมุนไพร ☐ เห็ด ☐ อื่น ระบุ.....

28. ท่านมีการปลูกผักสวนครัวไว้กินเองหรือไม่

- ☐ มี ได้แก่.....
☐ ไม่มี เหตุผลเพราะ.....

ตอนที่ 2 ระบบการปลูกข้าวของครัวเรือนชาวนา

29. ประเภทการทำนา

- ☐ นาปี ☐ นาปรัง

30. พื้นที่ที่ทำนาข้าวทั้งหมดในปีการเพาะปลูก 2552/2553 มีพื้นที่ทั้งหมด.....ไร่
เป็นของตนเอง.....ไร่ เช่า.....ไร่

31. แหล่งน้ำที่ใช้ในการทำนา

- ☐ น้ำฝน ☐ชลประทาน ☐ อื่นๆ (ระบุ).....

32. วิธีการเตรียมดิน

- ☐ ไถ.....ครั้ง ☐ ไถตะ ☐ ไถแปร

33. เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำนา

- ☐ รถไถใหญ่/รถไถเล็ก ☐ เครื่องสูบน้ำ ☐ เครื่องพ่นยา
☐ รถบรรทุก ☐ รถเกี่ยวข้าว ☐ รถนวดข้าว

34. วิธีการปลูกข้าว

- ☐ นาดำ ☐ นาหว่านน้ำตม

35. การปรับปรุงบำรุงดินเพื่อปลูกข้าว

- ☐ ไม่มี ☐ มี

ถ้ามีท่านใช้อะไรในการปรับปรุงบำรุงดิน

- ☐ ใช้ปุ๋ยสด(ระบุชนิด.....) อัตราที่ใช้.....ก.ก./ไร่
☐ ใช้ปุ๋ยหมัก(ระบุชนิด.....) อัตราที่ใช้.....ก.ก./ไร่
☐ ใช้ปุ๋ยคอก (ระบุชนิด.....) อัตราที่ใช้.....ก.ก./ไร่
☐ ใช้ปุ๋ยเคมี (ระบุชนิด.....) อัตราที่ใช้.....ก.ก./ไร่
☐ อื่นๆ (ระบุชนิด.....) อัตราที่ใช้.....ก.ก./ไร่

36. การเผาตอซัง

- ☐ เผา ☐ ไม่เผา

37. มีการปลูกพืชคลุมดินหลังเก็บเกี่ยวหรือไม่

- ☐ มี (ระบุชนิดพืชคลุมดิน.....) ☐ ไม่มี

38. การใช้สารสกัดชีวภาพป้องกันกำจัดศัตรูพืชชนิดใดบ้าง

- ☐ ใช้ (ระบุ.....อัตราที่ใช้.....ลิตร/ไร่) ☐ ไม่ใช้

ตอนที่ 3 ต้นทุนและผลตอบแทนในการปลูกข้าว

39. วิธีการเตรียมดินพื้นที่สำหรับการปลูกข้าวในฤดูการผลิตปี 2552/2553

☐ ค่าจ้างเหมารถไถเดินตามขนาดเล็ก/ใหญ่ในการเตรียมดิน.....บาท/ปี

40. การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว

ชนิดพันธุ์ข้าวที่ปลูก (นาปี).....

☐ ซื้อ จำนวน.....กก. ราคา.....บาท อัตราที่ใช้.....กก./ไร่

☐ เก็บพันธุ์เอง.....กก. ราคา.....บาท อัตราที่ใช้.....กก./ไร่

ชนิดพันธุ์ข้าวที่ปลูก (นาปรัง).....

☐ ซื้อ จำนวน.....กก. ราคา.....บาท อัตราที่ใช้.....กก./ไร่

☐ เก็บพันธุ์เอง.....กก. ราคา.....บาท อัตราที่ใช้.....กก./ไร่

41. วิธีการปลูก

☐ นาดำ จำนวน.....ไร่

ใช้แรงงานในครัวเรือน.....คน.....วัน

ค่าจ้าง (ถอนกล้า+ปักดำ).....คน.....วัน

รวมค่าใช้จ่ายทั้งหมด.....บาท

☐ นาหว่าน จำนวน.....ไร่

ใช้แรงงานในครัวเรือน.....คน.....วัน

ค่าจ้าง (หว่าน).....คน.....วัน

รวมค่าใช้จ่ายทั้งหมด.....บาท

42. การไถ

ค่าจ้างไถตะ จำนวน.....บาท

ค่าจ้างไถแปร จำนวน.....บาท

43. การดูแลรักษาแปลงนาในช่วงการปลูกข้าว

4.3.1 การใช้ปุ๋ยบำรุงต้นข้าว

☐ ไม่มีการใช้ปุ๋ย

☐ ใช้ปุ๋ยเคมี.....กระสอบ จำนวน.....ครั้ง/ปี

สูตรที่ใช้.....จำนวน.....กระสอบ ราคา.....บาท/กระสอบ

อัตรการใช้.....กก./ไร่

☐ ใช้ปุ๋ยชีวภาพ.....กระสอบ จำนวน.....ครั้ง/ปี

() ผลิตเอง จำนวน.....กระสอบ ราคา.....บาท/กระสอบ

() ซื้อมา จำนวน.....กระสอบ ราคา.....บาท/กระสอบ

อัตรการใช้.....กก./ไร่

44. วิธีการกำจัดวัชพืช

☐ ไม่มีการใช้สารเคมี

() ปล่อยตามธรรมชาติ ไม่มีการกำจัดออก

() กำจัดโดยใช้แรงงานคน เช่น ถอน ถาง จำนวน.....คน วัน

☐ ใช้สารเคมี ชนิดที่ใช้.....จำนวน.....ลิตร ราคา.....บาท

รวมค่าใช้จ่าย.....บาท

45. วิธีการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว

☐ แรงงานคน

() ในครัวเรือน.....คน.....วัน

() แรงงานจ้าง.....คน.....วัน วันละ.....บาท

() ลงแขกหรือเอาแรงเกี่ยวข้าว.....คน.....วัน

() ค่าใช้จ่ายในการรวบรวมข้าวจากแปลง.....บาท/ปี

() ค่าเครื่องนวดข้าว.....บาท

() ค่าอาหาร+เครื่องมือในการลงแขกนวดข้าว.....บาท

รวมค่าใช้จ่าย.....บาท

☐ เครื่องเกี่ยวนวด

() ค่าจ้างเหมาเครื่องเกี่ยวนวด.....บาท/ปี

() ค่าจ้างเครื่องเกี่ยวนวด.....บาท/ปี

() ค่าขนย้ายผลผลิต.....บาท/ปี

รวมค่าใช้จ่าย.....บาท

46. ปริมาณผลผลิตในปีการเพาะปลูก 2552/2553

ข้าวนาปี.....กก./ปี

ข้าวนาปรัง.....กก./ปี

47. การจัดการผลผลิต

() เก็บเกี่ยวเสร็จแล้วนำไปขายให้โรงสี.....กก. จำนวน.....บาท

() ตากผลผลิตให้แห้งเก็บไว้ในยุ้งฉาง เพื่อ

- บริโภค (กิน).....กก. จำนวน.....บาท

- ขาย.....กก. จำนวน.....บาท

- แลกเปลี่ยน.....กก. จำนวน.....บาท

- เก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์.....กก.

48. วิธีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวสำหรับใช้ทำพันธุ์ต่อไป

- ☐ ไม่มีการคัดเลือก
- ☐ ซื้อเมล็ดพันธุ์จากแหล่งจำหน่ายพันธุ์ของรัฐและเอกชน
- ☐ ทำการคัดเลือก โดย
 - () เลือกแปลงปลูกต่างหาก จำนวน.....ไร่
 - () คัดรวมจากแปลงรวม จำนวน.....กก.

49. ท่านมีการจดบันทึกผลผลิตในครัวเรือนหรือไม่

- ☐ ไม่มี เพราะ.....
- ☐ มี เพราะ.....

50. ท่านมีการแปรรูปผลผลิตจากข้าวหรือไม่

- ☐ ไม่มี เพราะ.....
- ☐ มี เพราะ.....

ตอนที่ 4 การเปลี่ยนแปลงและรูปแบบวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกข้าว

51. การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตในแปลงนาข้าวมีรูปแบบเป็นอย่างไร

- พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก

.....

.....

- สภาพแปลงนา

.....

.....

- สภาพดินในแปลงนา (เช่น สีของดิน ความกระด้างของดิน)

.....

.....

52. วัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อการทำนา

.....

.....

.....

.....

.....

แบบสอบถามฉบับนี้ เป็นการเก็บข้อมูลเพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตปริญญาโท มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ขอขอบคุณทุกท่านที่กรุณาให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลดังกล่าวข้างต้น

ภาพผนวกที่ ค1 แหล่งต้นน้ำหนองหัวน้ำ แหล่งน้ำสายหลักของหมู่บ้านทุ่งเลน

ภาพผนวกที่ ค2 ฝายน้ำล้นห้วยทา แหล่งน้ำสายหลักของหมู่บ้านทุ่งเลน

ภาพผนวกที่ ค3 สภาพแปลงนาข้าวนาปรังของหมู่บ้านทุ่งเลน

ภาพผนวกที่ ค4 รถไถนาขนาดเล็กแบบเดินตามใช้สำหรับการเตรียมดินในแปลงนาข้าว

ภาพผนวกที่ ค5 สภาพคลองส่งน้ำในฤดูการทำนาปรัง

ภาพผนวกที่ ค6 ผลผลิตจากยางพาราในหมู่บ้านทุ่งเลน

รายชื่อครัวเรือนตัวอย่าง 40 ครัวเรือน

1. นายสีม มาพันธ์
2. นายสมศรี ชีระสุทธิ
3. นายบรรจบ ทวีหนูน
4. นายรักธรรม บุญมาก
5. นายสมศักดิ์ นิจันตร์
6. นายสันติ บุญเฟื่อง
7. นายสุรัน บุญลัย
8. นายอินทร์ บัญชา
9. นายสุทิตย์ พานจันทร์
10. นางหอม บัญชา
11. นายรัตน์ บุญมาก
12. นายยืน บุญมาก
13. นางจันทร์มา มุ่งมาดย์
14. นางโสม บัญชา
15. นายสมิต แก้วธรรม
16. นายกร บุญเดิม
17. นางกรี บุญนาม
18. นางแฟม บุญมาก
19. นายเที่ยง บุญเลิศ
20. นายแสงทอง พวงมะลิ
21. นายสมัค สุพรรณ
22. นางชีว พรรณา
23. นายร่ำรัตน์ บุญลา
24. นายสุทัศน์ ่องอาจ
25. นายบุญเลื่อน บุญเลี้ยง
26. นายสมชาย นาคทอง
27. นางจำปี บุญทัน
28. นางเรณ บุญมาก
29. นายประธาตุ โพธิ์

รายชื่อครัวเรือนตัวอย่าง 40 ครัวเรือน (ต่อ)

30. นายจิตร บุญยงค์
31. นายสนุก สุนทร
32. นางริน เทียมนิล
33. นางจามรี พานจันทร์
34. นายบุญสุน เมาลี
35. นายคล่อง จันคณา
36. นายอำนวย พรหมชัย
37. นายวิชา ชัยชนะ
38. นายเหลือ พรรณา
39. นายตัน บุญถัย
40. นายประดิษฐ์ นาคทอง

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ-นามสกุล	นางสาวแวตยา ไชยทอง
วัน เดือน ปี ที่เกิด	6 มิถุนายน 2527
สถานที่เกิด	จังหวัดศรีสะเกษ
ประวัติการศึกษา	วท.บ. (สิ่งแวดล้อม) มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	นักวิเคราะห์นโยบายและแผน
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สำนักจัดการความรู้ กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข